

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

XI

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 11 (109), November, 1956, Vol. IX

Редагус Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NO6th, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1956 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 4 шіл.	1 ф. 2 шіл.	12 шіл.	4 шіл.
Австрія ...	60 шіл.	33 шіл.	18 шіл.	6 шіл.
Аргентина	54 пезів	28 пезів	15 пезів	5 пезів
Бельгія ...	250 б. фр.	130 б. фр.	70,50 б. фр.	23,50 б. фр.
В. Британія	1 ф. 18 шіл.	19 шіл.	10 шіл.	3 шіл. 6
Канада ...	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7,50 н. м.	4,20 Н. М.	1,40 н. м.
Парагвай .	64 гуар.	34 гуар.	18 гуар.	6 гуар.
США	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Франція ..	1.700 ф. фр.	850 ф. фр.	480 ф. фр.	160 ф. фр.
Швеція ...	24,80 кор.	12,50 кор.	7,20 кор.	2,40 кор.

В інших країнах — у перерахуванні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

Визвольний Шлях

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 11/35 (109)

ЛИСТОПАД, 1956

Річник III (IX)

Зміст XI-ої книжки

— : ТУРЕЧЧИНА — ЄДИНИЙ ВІЛЬНИЙ СУСІД УКРАЇНИ	1219
Дмитро Донцов: КРИЗА ПЛЕБЕЙСЬКОЇ «ЕЛІТИ»	1226
А. М-ло: ГОЛГОФА УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ	1233
Богдан Бора: 500	1239
Р. Володимир: ВІН ГОТОВ	1240
Р. Володимир: МІСІЯ ВИШЕНСЬКОГО	1243
Проф. д-р В. Янів: АЛЬТРУІЗМ У ШЕВЧЕНКОВІЙ ЛІРИЦІ	1244
Проф. П. Савчук: ІВАН ФРАНКО — ДУХОВИЙ ВЕЛЕТЕНЬ УКРА- ЇНСЬКОГО НАРОДУ	1255
Ігнат Житецький: ОДРУЖЕННЯ ІВАНА ФРАНКА	1265
Богдан Бора: ВАГІТНІСТЬ	1266
Проф. Григорій Ващенко: РОСІЙСЬКИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ У ХІХ СТ.	1267
Д-р О. Соколевич: УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У СВІТЛІ РУМУНСЬ- КОЇ ПОЛІТИЧНО-ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ	1279
Проф. Володимир Січинський: РОКСОЛЯНА	1285
Проф. Дам'ян Горняткевич: УКРАЇНСЬКІ МИСТЦІ В АВТОБІО- ГРАФІЯХ	1295
Яр Славутич: 359	1303
Юрій Буряківець: ОКЕАН	1306
М. Верес: ПАДОЛИСТ	1308
Юрій Тис: ПІСНЯ ПРО РОЛЯНДА	1309
Торнтон Вайлдер (перек. В. Державин): ПАН БРАШ НЕ ВІРИТЬ У ВІДСОТКИ	1313
Богдан Лепкий: КИДАЮ СЛОВА	1318
о. д-р Б. Курилас: ЙОГАН ВОЛЬФґАНґ ГЕТЕ	1319
Ю. Т.: ЗВАННЯ ПИСЬМЕННИКІВ; КНИЖКИ ДЛЯ ДІТЕЙ	1324
Борис Вітошинський: ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОДІЙ	1325
Інж. Д. Шалдїй: ДОНБАС У ШОСТІЙ П'ЯТИРІЧЦІ	1332

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

Oleksa Bunij,
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

Mr. W. Nemyliwskyj,
271, Palmerston Ave.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

A. Kuszczynskyj,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion.

США:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
4811, Chopin Str.,
Detroit, 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasylyk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 6 п.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо
повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

ТУРЕЧЧИНА — ЄДИНИЙ ВІЛЬНИЙ СУСІД УКРАЇНИ

Поняття Туреччини в українській уяві викликає різні реініценції. Туреччина — це для нас згадка безконечних війн на пограниччі в нашій новітній історії, згадка козацьких морських походів на побережжя Малої Азії, як також на Царгород, степових війн з татарами, замислів Хмельницького, Дорошенка, Мазепи, Орлика, про рештки запорозьких козаків, що перенесли свій осідок над Дунай, врешті обривається Кримською війною та сповивається туманом неясности. Цебто про турків, як наших сусідів, ми маємо рівно стільки поняття, що вони колись, будучи продовжувачами ідеї давньої Візантійської імперії та носіями мохаммеданізму, були нашими історичними ворогами.

В загальному беручи, історичне ворогування може прибрати різні форми та може доводити до різних завершень. Воно може продовжуватися століттями й простеляватися крізь сучасність у майбутність, як ворогування українсько-московське чи польсько-німецьке, але може також перетворюватися в »сердечну приязнь«, як довговікове ворогування французько-англійське, чи англо-американське. Навпаки, історична приязнь також може еволюціонувати так, як, скажемо, каспійсько-французький альянс проти Англії й Араґону, англо-німецька спілка проти Франції, англо-південноамериканський альянс проти Іспанії, еспансько-американська приязнь проти Англії чи як грецькі симпатії для Англії. Все це залежить від історичних умов та від кон'юнктури. Як сказав один американський політик, народи — це не одиниці, між якими можуть створюватися симпатії й антипатії на базі чистого сантименту. В міжнародній політиці приязню може називатися лише той простий факт, що між двома країнами нема війни. Інший же політик, англієць, сказав: »Англія не має постійних приятелів та ворогів. Те, що має Англія постійним, є її інтереси«.

В історії Туреччини, здебільша, можемо відрізнити чотири періоди: 1) від постановня її до здобуття Царгороду (1453 р.); 2) від здобуття Царгороду до поразки під Віднем (1683 р.); 3) від поразки під Віднем до офіційального зречення султана й халіфа (17. 11. 1922 р.); 4) від закріплення молодотурецької республіки й досі. Для найосновнішого розуміння розвитку українсько-турецьких сусідських відносин, не зайвим буде подати загальну характеристику всіх чотирьох вирахованих періодів.

Перший період в історії Туреччини відзначається рисами, спільними всім (чи майже всім) історичним азійським імперіям; це несподіване виникнення й такий же несподіваний швидкий ріст нової потуги навколо одного, і то зовсім незначного, але

дуже динамічного племені. В початках XIII ст., тоді саме, як уже докінчувався процес розвалу Київської держави в Україні, силою 2-4 тисячі людей, витиснена з Середньої Азії, появилась в Малій Азії Оттоманська орда. Протиснувшись між безліччю феодалних, напівнезалежних державок, кочова орда покори-стувалася запрошенням одного з місцевих володарів та посели-лася в околицях теперішньої Анкари. З смертю гостинного во-лодаря, наприкінці XIII ст., орда проголосила свою незалежність, а першим її султаном та основником імперії став Осман. І від самого початку свого самостійного існування нова держава вв'я-залася у війни проти Візантії та стала — коштом її та інших сусідів — на всі боки розростатися. Такою самою мірою, як ста-ра Візантія розвалювалася, молода імперія виростала. В 1355 р. султан Сулейман, відповідно сильний уже, щоб уміщуватися у внутрішні візантійські справи, взяв у свою протекцію одного з претендентів на цісарський трон і, досягнувши західніх бережів Малої Азії, зробив висадку по європейському боці та здобув Галліполі. Але проти самого Царгороду турки ще не пішли. Навпаки, Мурад I, отримавши для свого сина цісарівну за жінку, пішов найперше проти ворогів Візантії — Болгарії й Сербії, за-микаючи тим самим навколо Візантії залізне крило. В пам'ятній битві проти сербсько-мадярсько-волоської християнської коаліції під проводом хороброго короля Лазара 27. 8. 1389 р. турки здо-були блискучу перемогу. У зверхності султана опинився майже цілий Балканський півострів, і зовсім виразно приходила черга на самий Царгород. Та коли турецькі війська вже облягали мо-гутню столицю й султан пишно величався «володарем римських земель», стався страшний напад недавнього султанського спіль-ника Тамерляна, який продовжив життя Візантії ще на пів-століття.

Врешті, відновлена по війнах проти Тамерляна, по новій пере-мозі над західноєвропейською християнською коаліцією під Варною (1444), Порта завершила оточення Царгороду, турецькі війська стали під мурами візантійської столиці й останньої фор-теці. По зламанні розпачливої оборони, султан Мохаммед II За-войовник з штурму здобув Царгород (1453 р.). І ця перемога позначила новий період в історії Туреччини, дала формальний початок імперії. Від того часу султан став свідомим переємником і продовжувачем «румельських» (римських) традиції візантій-ських імператорів. Спираючись на ті традиції, Мохаммед II за-явив свої претенсії на всі території, в Європі та поза Європою, що колись належали Візантії. Коли ж згодом, у 1517 р., один з його наступників отримав ще й титул халіфи, себто духовного зверхника всіх мусулман, султанський двір додатково став цент-ром, з якого повинна була здійснитися місія «навернення всього невірного світу на єдину правдиву віру Мохаммеда».

Але в фундамент величі Оттоманської імперії якимсь спосо-бом була покладена бациля розкладу. Розжитувана постійними

повстаннями на велетенських територіях, шарпана війнами на заході й на сході (ворогування з шиїтською Персією), з ожінченим двором, роз'їденим східними розкошами, з скорумпованою адміністрацією, а головне — з щораз більше деморалізованим військом, імперія від вершка своєї могутності стала повертати до занепаду. Виразним знаком у тому напрямку стала нещаслива битва під Віднем (1683), спровокована амбітним, а так само нездарним везиром. Від тієї битви імперіялістичний імпет оттоманів пригас, імперія зайняла оборонні позиції, з яких — крізь безліч безславних воєн, упокорюючих мирних договорів, з більше й більше прикорочуваною територією, — пішла по простій лінії до упадку. Мало помогли намагання деяких далекоглядних султанів рятувати життя імперії, круто повертаючи у внутрішній і зовнішній політиці. Спроби провести реформи, як правило, кінчалися лиш поширенням анархії. Вкінці, надійшов останній і рішучий удар: виступивши в першій світовій війні по боці Центральних держав, Туреччина програла війну.

Вибір, перед яким стали турки в 1918 р., був такий: зреформувати негайно імперію, або зникнути з поверхні землі. Коли зреформувати, то виникало питання, хто мав реформувати. Султанський двір, закостенілий в імперських традиціях, цього зробити не міг, ані не хотів. Тому за цю справу взявся зовсім новий чоловік, який створив і очолив молодотурецький рух, Кемаль Ататюрк. При альянтській ворожій окупації столиці, серед вагань і несвідомости народу, ворожнечі геть усіх сусідів, він зважився провести революцію та найглибшу, найдокоріннішу перебудову турецької держави й турецького суспільства. Видним знаком його революції стала зміна арабської азбуки на латинську. Та зміна означала те, що впродовж одного покоління турки втратили всякий контакт з старими імперіялістичними традиціями.

Сусідські відносини між Туреччиною та Україною уклалися в залежності від кожночасної політики Оттоманської Порти. Деякі модерні історики (Тойнбі) намагаються навіть доказати, що загалом ціла українська державність тих часів була функцією до розвитку Оттоманської імперії, маючи за єдине своє історичне завдання поставити тверде забороло просуванню її впливів на північ і захід у глибок християнського світу. Хоч яким ризиковним і, навіть, неправдоподібним може видатися таке твердження, історичні факти уклалися так, що й дійсно показують, що козацька потуга в Україні розвивалася паралельно до потуги Оттоманської імперії. Козацький рух почав прибирати на силі в другій половині 15 ст., коли турки здобули Царгород та встановили з Україною подвійну границю: на Дністрі, накинувши своє зверхництво молдавським князям, та в чорноморських степах, по підпорядкуванні хана Кримської орди оттоманському

султанові (1478 р.). Справді, Оттоманська імперія стояла у вершці своєї слави, коли гетьман Хмельницький тріумфально в'їхав до Києва, і правдою також є, що наша Велика Руїна збігається в часі з погромом турків під Віднем, як і остаточне збурення Січі наступило по складенні найбільш ганебного для Туреччини мирного договору з Москвою в Кучук Карнаджі (1774 р.), коли цариця Катерина мала заявити, що запорожці стали «на Юге России» лиш зайвими заколотниками... Отож, трактуючи тезу Тойнбі з великою обережністю та приписуючи козащині не одну лиш місію оборони християнського, західного світу, а і місію відновлення української державности на традиціях княжої Русі-України, ми схильні признати, що певна залежність між двома історичними творами обабіч Чорного моря таки мусіла існувати.

До того ж, повторимо, відносини між Козацькою державою та Портою були приязніші чи зовсім ворожі в залежності від того, якою мірою імперія форсувала свої імперіялістичні інтереси в напрямі українських територій. І чим сильніша була імперська потуга, тим більша була реакція з українського боку. Вже Хмельницький міг пов'язуватися — правда, лиш хвилиною — спілкою з султанським васалем, татарським ханом, і то тоді, коли головні сили імперії були сконцентровані на перській границі. Та з другого боку, Оттоманська імперія, прибираючи все більш оборонну поставу супроти сусідніх потуг, виразніше й виразніше стала сприяти зміцненню своєрідної «буферної держави», яка її відгородила б від усе ще міцної Польщі та міцніючої Москви. В третій четвертині 17 ст. інтереси Туреччини і України були вже такою мірою узгіднені, що Мохаммед IV міг скласти формальний союз з гетьманом Дорошенком, пробуючи перед тим подібно зв'язатися з Юрасем Хмельницьким та з Дукою. Зрештою, ту саму політику у відношенні до України повів далі лицарський Ахмед III, який приймав участь у таємній шведсько-польсько-українській коаліції проти Москви за Мазепи. З тим, що його імперія була вже так глибоко роз'їджена роботою тогочасної п'ятої колони, що турки не спромоглися в час інтервеніювати у війні. Все таки, султан надав право азилу решткам армій Карла XII та гетьмана Мазепи, а зрадливих молдавського та волоського васалів, що спомагали Петра I, справедливо покарав. Той же самий Ахмед III сприяв відтак гетьманові Пилипові Орлику в організуванні походу в Україну.

В пізніших часах, коли Козацька держава фактично вже не існувала, а зберігалася лиш її зверхня форма в вигляді Гетьманщини, Порта намагалася втримати, все таки, контакт з козаками; і що серед козаків була поважна партія «туркофілів», про це свідчить факт, що по збуренні Січі нова частина запорожців вимандрувала під турецьку протекцію на Дунай.

Зовсім інакше уклалися турецько-московські стосунки. Ті були якраз протиставними до українських. При кінці XV ст., коли султан оголосив війну незалежній Кримській орді, його спільником для здушення татарської самостійності був не хто інший, а Іван Лютий. Два імперіялізми йшли один одному назустріч, знищуючи по дорозі держави, які їх розділяли. (В наших часах подібна історія повторилася, коли для встановлення безпосереднього контакту між собою Гітлер і Сталін узгоджено знищили низку держав у східній та середній Європі...) Тоді, по оберненні кримського хана в васала Порти, хан Менглі Гірей став першим турецьким заступником перед царським двором. Від того часу контакт не поривався ніколи, але ж і з кожним разом прибирав більш ворожий характер. Врешті, коли Москва закріпила за собою Україну, в 1685 р. вона вперше проголосила війну Оттоманській Порті.

Від того часу, можна сказати, між двома потугами провадилася постійна війна, в якій були тільки коротші й довші передихи з «коекзистенцією». Докладно такою коекзистенцією, як існує тепер між Заходом і Сходом. Бо у час миру «панславистичною» й «православною» п'ятою колоною Москва підтримувала Порту з середини, щоб потім знову у відповідний час інтервеніювати зовсім відверто «на захист братів-слов'ян і православного народу». Що ті інтервенції за царів не дали бажаного результату, то це заслуга вже менше самих слабих турків, ніж західних ривалізуючих потуг, які зрозуміли, до якої мети змагає Москва. Та остаточно, чого не доступили царі, те отримав Сталін по II-ій світовій війні й намагається досягнути решту теперішні володарі Кремля: принаймні, «панслов'янські ідеали» на Балканах тепер здійснені, а з «визволених» нових територій можна йти до здійснювання дальших плянів.

Коли мова про Туреччину, то вона, по першій світовій війні, переіменована в чисто національну державу, була у відношенні до Москви у становищі корисному тим, що на Балкані її відгороджував від Росії пояс незалежних і зовсім немосквофільських держав. Її сухопутня границя з СРСР на Кавказі була порівняно коротка, решту ж становило море. З реформою Атаатюрка, вона відгородилася від небезпеки проникання комунізму духовою границею щиро прийнятої західньої культури та стандартом життя, що постійно мав підноситися й наближатися до західних стандартів. З тих позицій Атаатюрк у двадцятих роках міг дозволити собі на те, щоб спробувати примирення з Москвою. За ціну визнання його республіканського режиму (тоді ще існував султанський уряд у Царгороді), він склав з СРСР договір, яким установлено кордон між двома державами на Кавказі. Большевики приобіцяли тоді стриматися від диверсійної акції в Туреччині, Атаатюрк же заявив, що очолюваний ним рух є чисто національним та не має пантюркських аспірацій. Але коли

СССР склав умову приязні з Німеччиною в Льокарно, московсько-турецькі стосунки проходили знову. В 1942 р., коли німецькі війська стояли на Кавказі, а в Анкарі большевицькі агенти вчинили замах на життя фон Паппена, мало бракувало до того, щоб наступило повне зірвання дипломатичних контактів. За посередництвом західних потуг, які всякою ціною хотіли зберегти мир між Туреччиною та СССР, вдалося уникнути конфлікту.

Під теперішню пору становище Туреччини супроти Москви знову більш некорисне. Фактично — на кордоні з Болгарією — Туреччина знову межує з Москвою в Європі, і то в безпосередньому сусідстві Дарданелів. Це приневолює її найпильніше стежити за всілякими московськими махінаціями то в Греції, то в Альжирі, то в Єгипті, то на Кіпрі. Коли Москві будь-яким способом удасться поставити свою ногу на Середземному морі, тоді Туреччина опиниться в московському оточенні з трьох боків. Тому, навіть за ціну сповільненого господарського розвитку, турки втримують у повній бойовій готовості велику армію, що здатна дати відсіч нападові, та співпрацюють в усіх договорах і пактах, що мають на меті організувати оборону від СССР.

Ще раз вертаючись до України й реасумуючи сказане попереду, з цілою певністю можна тепер твердити, що українсько-турецька ворожнеча початку нових віків могла жити так довго, як довго українським землям загрожувало зникнення під султанським турбаном та мусулманським півмісяцем. Тоді ми могли провадити війни, слава яких гомонить у народних думках і досі; гомонить так само, як слава Жанни д'Арк, незрівняної Орлеанської діви, у Франції, теперішньої інтимної приятельки Британії. Коли ж оттоманська хвиля відкотилася, і навпаки, наш поневолювач став наставати на життя самої вільної Туреччини, інтереси обидвох народів стали сплітатися. Приходила нова доба. І виразні докази розуміння нової ситуації ми бачимо з обидвох боків у козацько-турецькому союзі кінця XVII-го і початку XVIII-го віків проти Польщі та проти Москви.

Більше ж, мабуть, як будь-коли досі, турецько-українські інтереси пов'язані нині. Україна, поневолена сама й оточена територіями, скрізь контрольованими ворогом, понад море в Туреччині бачить єдиного сусіда, що гордо ставить чоло напасникові та, обороняючи свою власну волю, не дозволяє замкнути на Дарданеллах цих останніх воріт, що є виходом з тюрми народів, званої тепер СССР, на волю. Зі свого боку, Туреччина, зацікавлена тим, щоб натиск північного грізного противника послабити, а по можливості — відв'язатися від нього, як нікогда інша потуга вільного світу, може й повинна щиро змагати до того, щоб на землях, які тепер правлять за стратегічні бази, скеровані проти неї, відновилися вільні та приязні національні держави.

Випадково — і цим турки зацікавлені в особливий спосіб — між поневоленими у системі СРСР є 40 мільйонів різних народів, що зв'язані з турками й расово, і культурно.

Але з сказаного вище можна було б зробити висновок, що теперішня — якщо не дійсна та не розбудована, то в усякому разі можлива до широкої та глибокої розбудови — турецько-українська приязнь базується на чисто негативному принципі «ворог мого ворога — мій приятель». Це був би найбільш фальшивий висновок. Україна своїм географічним положенням і цілою своєю історією схиляється — за течіями своїх більших рік Прута, Дністра, південного Буга, Дніпра та Дінця — на південь, в напрямі Чорного моря. З півдня має Україна дві найосновніші та найбільш характеристичні властивості своєї культури — хліборобство й християнство. Навіть перша історична назва нашої країни, як показують найновіші досліді, також походить з півдня. Державні традиції княжої доби та козащини розвивалися, великою мірою, в контакті й під впливом півдня. В нашій історії покладена якась незбагненна сила, яка нас з півднем зв'язує та постійно на південь штовхає. І хоч та сила може залишитися приспаною крізь цілі століття, то безпомилково вона потім відроджується. На наших очах вона відроджується саме під ту пору, і особливо прибере на могутності по державному визволенні народів навколо Чорного моря.

Як сказав один український учений, велич України — в синтезі Заходу і Сходу. Повертаючи це знамените ствердження трохи іншим боком, ми скажемо: синтеза між Сходом і Заходом — у величній Україні, яка — ступумо ще крок далі — обумовлюється сама існуванням та обумовлює існування такої ж величньої Туреччини, цього другого кінця мосту між східною й західною половинами людства.

* * *

Цих кілька думок ми хотіли висловити за безпосереднім приводом візити одного нашого політичного діяча в Туреччині. Наш погляд на цю візиту схвальний не тому, що п. Я. Стецько, голова ЦК АБН, належить до того українського угруповання, з яким симпатизує цей журнал. Ми цю візиту хочемо вітати зовсім об'єктивно та, поскільки це можливо, незалежно від прихильності до голови АБН, як першу спробу в наших часах відновити занедбані та призабуті дороги в тому напрямі, де — на наш погляд — лежить українська минувшина і майбутність. Ми можемо всі, без уваги на політичні переконання, цю першу спробу найщиріше привітати й бажати їй найуспішнішого розвитку.

Д. ДОНЦОВ

КРИЗА ПЛЕБЕЙСЬКОЇ «ЕЛІТИ»

Ще перед 2-гою світовою війною звертав я увагу земляків на працю еспанця Ортега-і-Гассе — «Бунт мас». Без успіху. Але тепер наша преса повна ним. У двох словах, суть праці та, що занепад сучасної цивілізації і культури, за одну з найважливіших причин має факт детронізації колишньої (переважно феодалної) провідної вестви, та інтронізації натомість нової «еліти», вождів «збунтованої маси». Тих, яких геніяльний візюнер Е. Борк ще в кінці XVIII віку назвав «софістами, економістами і калькуляторами». Хто розцінює сучасних політиків не по їх демагогічних заявах, ні по розтягlosti останніх («експозе в 5.000 слів»), а по їх внутрішнім обличчю, яке добре відбивається на їх портретах, — той буде вражений пропастью, яка ділить цих новочасних політиків від державних мужів попередніх століть. Деляно Рузвелт і — Вашингтон, Трумен і — Лінколн... Джосеф Чемберлен і — Етлі чи Гейткель... Клемансо і — Мендес Франс, лорд Керзон і — Неру, Кавур і — Ненні, — виглядають мов люди різних рас.

Подібний процес іде і в Україні, і серед нашої еміграції. З одного боку, в огні, з хаосу нашої страшної доби, родиться, гартується і формується духово нова еліта; ті передові загони нації, що в їх, тоді ще «ненароджених», прагнув Шевченко інкарнувати душі «мертвих» — «прадідів великих». З другого боку йде, щораз скоріше, дегенерація демосоціалістичної еліти, яка, з часів М. Драгоманова, силкується надавати тон нашому політичному життю. «Народницька» інтелігенція, з її «пророками», ідеалізаторами «селянської стріхи», — Г. Квіткою, П. Кулішем, Нечуєм та П. Мирним, — зійшла з політичної сцени в 1920-х роках. Уже кілька літ перед революцією, їй на зміну приходять учні Чернешевського, Маркса і Леніна, ідеологи диктатури над пролетаріатом, учні Достоевського, ідеолога голоти, злочинців і виродків. Серед українців «біблією» цього «союзного» з Московію голотства були: «Відродження нації», «Нова заповідь», журнал «Нова доба», сексологія і покаянні листи В. Винниченка, журнал «Борітеся — Поборете» М. Грушевського (боротьба з націоналізмом і дружня згода з Раковським та Леніним), і віршовані заклики до цієї згоди — Сосюри, М. Куліша та інших дяків ленінського шаманства. В політиці по цій лінії пішли радикали, соціалісти, особливо ліві «сельроби», а почасти емігрантські «революційні демократи» та їх симпатичні з колишніх націоналістів.

Це була зовсім, психічно, окрема раса людей, осібний »Men-schen schlag«. Назву »плебея« дав йому Шевченко. Належали до цієї групи і »плебеї-гречкосії«, належали і вельможі (напр., зі »Сну«). Головне, чого люди цього типу не можуть знести, — це одної ідеї, яка вказувала б мету й формувала б дійсність. Тими поняттями плебей думати не вміє. Це для нього »порожнє мрійництво« і »романтика«, далекі від життя. А життя ж »змінюється« (його змінюють неплебеї!), то й нам пора змінити ідею!

Ідея національна для них, лиш фраза, плякат, фірма, вивіска, за ними може бути всяка всячина, якої »вимагає життя« або »еволюція« сучасного світу. Можна й вивіску змінити, особливо, коли ті, що роблять туку »еволюцію«, або які змінюють життя, підходять до плебея з пряником або канчуком. М. Грушевський був лібералом; коли »змінилося життя«, став »есером«, коли ж »життя« далі »еволюціонувало«, рішив, щоправда на боці большевиків, що Раковський і Ленін більше піклуються про щастя українського народу, ніж Петлюра, Коновалець чи Скоропадський. Подібно, разом з »еволюцією« життя, поступала і »еволюція« поглядів В. Винниченка. Так само й »еволюція« групи не »орденських« і »хижацьких«, а »моральних« і »демократичних« націоналістів. Націоналісти це властиво їх ім'я »по-вуличному« (якого б раді позбутися), та забобонна вулиця до того імени звикла, а »пишуться« вони (для панів) — »демократами«, бо ж життя, по 1945 р., »зеволуціонувало« в цей бік, то чого ж їм від нього відставати, пощо бути ретроgrадами? А що вони зовсім позбулися »націоналістичної ериси« — на доказ загляньте в їх пресу. І »орденцям« анатему проголошено там, і націоналізмові, і »Націоналізмові«, а в партійних маніфестах і статтях москалів уже вони звуть »росіянами«, а жидів »євреями«... І навіть »сучасну«, »реальну« УССР-івську Україну за »нашу державу« визнали, і повстання (в Познані) проти Москви наплямували як діло »божевільних« або »провокаторів«, чого ж вам більше? Інші знову визнають тільки »сучасну«, сталінську чи хрущовську Україну, не ту, за яку воювали в 1917-21 рр. Треті видумували програми »союзу трьох Русей«, »Ліги народів Сходу Європи« або »добровільного союзу народів європейського Сходу« і т. д.

Думка плебея не може витримати довго тягару одної, своєї, ідеї. Ані відірватися від метрополії, ні стати »contra plures«. Це вимагає забагато »мрійництва« й »романтики«, забагато ідеалізму, віри й характеру, а це — не плебейської вдачі риси. Плебей — »реаліст«.

Не є прикметою цієї вдачі і цивільна відвага. Місце мудрости у плебея заступає хитрунство, місце одвертости і ясности — крутість. Певно, всі вони за »самостійну«, але яким шляхом її здобути? Романтикою, вузьким доктринерством? — певно що ні! Тільки узглядненням кожної нової ситуації. Нашим »союз-

никам» не до смаку наша самостійність? Ну що ж, і від УССР можна прийти до нашого ідеалу: перш післати до Києва західних послів, потім змобілізувати громадську думку Заходу, яка »натиснула б« на Кремль, щоб ласкаво дав Україні статут сателіта (це ж так просто!), а звідти й до самостійности один крок! Тихо, культурно і без таких »божевільних« і »провокаторських« авантур як у Познані. Справжні патріоти це не горлаї, а от такі як були Гринько, Скрипник, Шумський. Кооперація з російською еміграцією? Що значить кооперація? Треба »використати всі можливі шляхи«, треба »вийти з політичної ізоляції«. Неприємності в такій коляборації? Але ж бо шлях до соборної і самостійної не встелений самими приємностями! »Схрещення думок — неминуче«, але »не треба роздувати дрібних моментів«, бо в тій співпраці »завжди позитив переважає негатив«. Що в якимсь там русско-малорусском »Інституті« не раз якийсь москаль у своїй »об'єктивній праці« потрактує нас як »Ярему, хамового сина«, то що? Чи ми маємо бути комісарами або цензорами наукової праці?, і т. д. і т. д. Така є мова плебея, бо іншої він не знає, мова пана, мова людини незалежної і шляхетної — чужа плебеям. І коли начитаєшся того їх дяківського харамаркання, коли з тяжкою бідую проковтнеш ту жуйку з трусости, підлоти і безсоромного крутіїства, — хочеться вернути, так як вертає здоровий організм якусь стухлятину.

Плебеї, крім того, дуже толерантні й виrozumілі. Вміють шанувати навіть ворогів. Щойно минули недавно тридцяті роковини з дня суду паризької »демократії«, а з нею і різнорасової комуністичної зграї над замордованим Головним Отаманом за те, що посмів був піднести збройну правдицю проти московських і міжнародних большевиків в обороні чести і незалежності своєї землі. І кожного разу, як симпатичні убивці кидали свіжі каміння з брехонь та злоби на могилу і пам'ять замордованого й на українську націю, що тоді робили плебеї, які звуть себе стовідсотковими »петлюрівцями«? Чи виступали в тозі прокураторів? Ні, виправдувалися! Як той Рюбко Гулака, якого нізащо »спороли батогами«:

»Чим, люди добрі, так оце я провинився?
За що ж глузуєте? — сказав наш неборак, —
За що ж знущаетеся з мене так?
За що, за що?! — та й попустив потьоки,
Потьоки сліз гірких...«

Плебейських сліз. І хоч як за Центральної Ради 1917 р. тим »добрим людям« —

»... годив Рябко їм мов болячці й чиряку,
А що ж за те Рябку?
Спороли батогами...«

Ніщо в світі не перевищить плебейську виrozumілість і братолюбіє. Особливо коли ті плебеї ліві.

Але також коли вони й праві. Бо дехто з цих останніх повчає, що рятунком України в 1918-19 рр. був «союз» з Денікіним і «федерація» з мітичною білою Росією. Це був, мовляв, єдиний вихід, а боротьба за самостійну Україну? Це був фантом, фікція, політичний нонсенс. Що з того, що Денікін надав Україні статут «Юга Росії», що кубанців постріляв? Це пусте, бо... він був правий. А в тім уся суть! Як для Винниченка вся суть була в тім, що Ленін був лівий. Щоб Москва дала нам бажаний (лівим — один, правим — другий) соціальний устрій, а з власною державою можемо заждати... Коли й тепер Захід нас не підтримує — мудрують наші праві «політики» — так це тому, що він — не так як ми — проти комунізму, за капіталізм. От якби українці теж стали ясно за капіталізм, зараз би Захід заявився за самостійну... Тільки чомусь Захід не хотів підтримати капіталістичної Польщі, Угорщини, Румунії, а підтримав СССР і Тіта...

Ні праві, ні ліві люди тої психіки не в стані поставити нарешті хрест над «єдиною і неділимою»! Не можуть триматися довго одної ідеї, одного стягу, особливо тоді, коли він тимчасово похилився. Їх практична філософія — філософія «реального» крутія, філософія того «щонебудь» Г. Квітки, як він писав: «не все ж для москалів, може треба й для нас щонебудь?!» Щонебудь: денікінську «кузькіну матір» («федерацію»), «добровільний союз» з Алексинським, Керенським чи Вейнбаумом, або УССР, — «щонебудь»!

Психологія плебея. Полемізувати з ним — річ безплідна. Коли їм доведете 800-літньою історією Москви і тисячами сторінок московської літератури, що ніяка догода з москалем не можлива, що слова ловчого з байки Крилова «Волк на псарні» можна віднести якраз до московського вовка, що з московськими «волками» інакше не делать піравой, как знявши шкуру с ніх далой», коли скажете їм це все, вони лиш здвигнуть плечима, зауваживши, що десь у Вашингтоні, в Мюнхені чи деінде є такі москалі, що з ними можна говорити... Коли їм видрукуеш «листи негідника» В. Винниченка, вони не будуть доводити, що це листи патріота (бо цього довести не можна), а почнуть перед своїми стуманілими читачами «роздирати одержу» свою і репетувати, що ви блюзнірите, бо на таку високодостойну особу нападаєте... Коли один з цієї породи Швейків вимовить сакраментальну формулу: «з тактичних зглядів», тоді все пропало! Тоді вам доведуть, що «з тактичних зглядів» треба стриматися від ворожих виступів проти чергового большевицького провокатора, почесного гостя якогось заляканого західнього уряду... Що «з тактичних зглядів» треба замовчувати вимордування нашого народу в СССР... Що «з тактичних зглядів» можна йти на коляборацію з «єдинонеділимцями» в якімсь там «Інституті»,

або з большевицькими провокаторами в якимсь радіо... Що »з тактичних зглядів« треба в Україні зорганізувати московський хор панегіристів (Сосюра, Тичина, Рильський і т. д.), бо того вимагала народна справа. Що така, власне, повинна бути тактика справжніх борців за державність, а не зберігання »політичної непорочности« — глупа тактика »романтиків«.

Психіка всіх плебеїв, правих і лівих, така однакова, що в отих своїх »тактичних зглядах« вони навіть однаковісінських виразів і аргументів уживають. Лівий питає: »Ну, а що, хіба ж статут сателіта не був би кращий від статуту союзної республіки?« Так само скаже й правий: »Ну, а що, хіба ж федерація не була б краща від теперішнього стану?« Плебееві ніколи й не снитися визволення, він тільки думає: в якого пана йому буде »краще«, або — що є »краще« — дістати по 10 чи по 20 батогів щосуботи? Завжди готовий на компроміси, плебей і уявити собі не може, як те ягня у Глібова, що »вовкові« ані в голові мир чи угода. Плебей буває завжди до краю здивований, коли на всі його просьби, жалі, пропозиції і запити, московський вовк відповідає:

»Цить, капосне!..

Як сміло ти мене питати?

Вовк, може, їсти захотів!

Не вам про тее, дурням, знати!«

В тім основна різниця між »вовком« і »ягням«. Перший хоче їсти, вбивати, жититися, друге — готове пустити вовка до своєї річки, воно хоче тільки, щоб і йому, ягняткові, лишилося трошки водиці — »щонебудь«! »Федерацію«, »автономію«, »статут сателіта« чи хоч трохи »зреформовану« УССР, »рідну школу«, »кооперацію« чи »рідну пісню« і »вишивану сорочку«, культуру хоч »рідну« мовою, хоч змістом та ідеями московську, рідну сопілку для Сосюри, рідну вудку для Рильського, рідну шапку блазня для Тичини і рідні зукраїнізовані колхози для »сучасно-українців«, або посаду репрезентанта Хрущова (»нашої УССР«) в Об'єднаних Націях.

Це люди тої породи, що — писав Шевченко — хочуть тільки, щоб були вони з волі начальства »годовані й обуті«, хоч би й »в кайдани закуті«. Франко писав про Драгоманова, що його теорії виказують психіку обмеженого хлопа, який не може вийти думкою поза межі свого села чи повіту. Справи державні він лише полагоджувати чужому панові. Власних ідей у тій царині він не має. З тих причин і зхарактеризував І. Франко безсмертними словами того злого генія України: Драгоманов — писав Франко — є »gente Ukrainus, natione Russus«, тільки українського племені, а з національності — москаль. Тому й сам Драгоманов звав українську націю — нацією плебеїв, а про українську літературу писав до одної італійської газети як про »плебейську літературу«. В тім, власне, суть плебейства. Це окрема психіка, якій Шевченко протиставляв психіку пана, людини незалежної,

не наймита («будете панами!»). Зразок тої панської мови можете знайти, напр., в статті («Шл. Перемоги», ч. 37/133) турка д-ра Аріна Енгіна. Він одверто сказав, що його мета — «знищити російську імперію», що турки «сповнені справедливої ненависти до москалів», що вони мусять виступити «за цілковиту дезінтеграцію та руїну тиранічної російської імперії», що «турок не боїться ні кривди, ні тиранства», що москалі «поступаються лише перед силою, не мають розуміння для справедливості чи приязні, тільки мають підступну насолоду від матеріяльних вигод та зради»; що їх характеризує «моральне негідництво»; що Росія є «опухом рака (канцера) в організмі людського світу», його треба вирізати, щоб світ не загинув, а зробити це потраплять лиш народи, одержимі «моральною силою, цією велитенською поступовою, незрівняною з ніякими суто матеріяльними величинами...» Яка горда, панська мова!

Коли після преси наших «сучасних українців», «самостійників», «революційних демократів» або марксистів прочитати слова того турка, маємо враження, що подув чогось чистого й свіжого увірвався крізь нагло відчинені двері в хату з задушним, затрутим повітрям. Зате, коли хтось з українців заговорить такою мовою, вся згзя Швейків зацитькує його як проповідника «людиноненависти» і «аморальности».

Плебеї — і пани, це дві психічні раси. Пришелепуватого не навчите промовляти ясно й виразно. Плебея не відовчите крутити, не навчите дивитися, як говорить, просто у вічі: він мусить зігзувати на всі боки. Плебей не знає ціни ідеї, він знає лише тактику ласкавого телятка. Плебея державницька ідея не цікавить, від його дотику вона одразу порохнявіє. Для нього справжні ідеалісти-державники завжди будуть «найгіршим елементом». Тому — хоч і під покривалом пишних фраз — його політика завжди буде політикою плазуна.

Про дегенеруючу шляхту козацьку писав Шевченко, що вона зміла лише «цариці патинки лизати». В подібний стан дегенерації вступила наша демосоціалістична «еліта». Відчуває вона це, а тому так ненавидить «відокремленців», і так метушиться коло різних «об'єднань». Думають, що кількадесят партійних одиниць тут, або кількасот їх «представників» в українськім парламенті — дадуть поважне число тих, які рішатимуть справи і з якими буде рахуватися той, чи інший чужий пан? Може, коли б ті «одиниці» були справді одиницями. Коли ж вони є нулями, то можете той нуль помножити через сотки і тисячі, а в сумі завжди буде — нуль. А нулі ні держави вибороти, ні поставити на ноги не здолають. Був у Києві в час революції, і потім, такий Отамановський, пізніше розстріляний москалями за приналежність до СВУ. Була це людина — ідеями і характером — виїмкова і рідка в ті часи, самостійник, якого душа, сказав би Шевченко, «полум'ям узялася» до своєї ідеї, для неї горіла, жи-

ла і з тілом розсталася. За його ідеали часто з нього кепкували тодішні пани ситуації — соціалісти. Коли одну старшу, мудру паню (не плебейку) запитали, чому ті соціалісти не можуть знести Отамановського, та пані відповіла: »Ах, та просто тому, що з іншого тіста він зліплений!« Власне, з іншого, не з тіста, з якого зліплено плебеїв. Ці останні, коли це не перекінчики, можуть займатися землею, кооперацією, просвітою, організувати свій повіт, місто чи село, мати свою літературу, свій театр, — і там вони на місці. В політиці ж — ялова або шкідлива завжди буде їх акція. Шевченко малює цього типа в поезії »Сичі«, як то, зібравшись зграєю, створили сичі »об'єднання«, й рішили »при тій годині орла повісити на тичині й республіку зробити«. Фіяском те скінчилося... Чужого орла можуть повісити, але не сичі. Це можуть зробити іншої психіки люди, з »іншого тіста зліплені«.

Люди цього нового »Menschen schlag«-у вже зродилися в Україні, є вони й на еміграції. Вони є найбільш зненавиджені чужими орлами і рідними »сичами«. До них, не до дегенеруючої раси »сичів« належить майбутнє.

Чи справді не маємо часу?

— Не маю часу читати книжки! — чуємо нарікання. — Колись на розвагу час був, а нині нема.

А все ж давніше люди працювали більше годин ніж сьогодні, і мали час і книжку прочитати, і поговорити; колись читали багато більше.

Причиною цього явища не є брак часу, тільки час має нині не те значення для людей. Багатьом здається, що читаючи книжку, чи відпочиваючи, вони тратають час. Темпо праці нині — завважте — переносимо і на час відпочинку; відпочиваючи, ми нервуємося, неспокійно гонимо від одної розваги до другої і в істоті втрачаємо наш відпочинок. Той відпочинок, коли думаємо, вчимося, поглиблюємо свій інтелект і світогляд та розумнішаємо, збагачуючи свій дух.

Москва з розмислом грабує вільні хвилини і заповняє їх мітингами, убогими графаретами червоних кутків тощо, себто не дозволяє думати. А ми тут, у вільному світі, самі накладаємо кайдани на себе. Завважте, який духовий упалок: зійдуться в хаті чи деінде й говорять — деякі вістки і сплітки на інших земляків. Нема дискусії нарівні, що належить політичній еміграції, нема дискусії про нову творчість, бо мислення починаємо відчувати як зайвий і важкий баласт.

Чи можемо падати так низько? Чи це є нашою метою? Подумаймо над цим; навчимося брати книжку в руки і в тиші заглибитися в ті проблеми, що їх ставить перед нами нинішній світ, світ високої культури, якої не-добачаємо, а яка все таки існує.

ГОЛГОФА УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ

Українська еміграція в країнах вільного світу в березні місяці цього року на своїх сходинах вшанувала пам'ять українських жінок — жертв московського окупанта.

Близько Караганди, в каторжному таборі Кіргірі, канібали з МВД розчавили танками п'ятсот українських жінок і дівчат, політичних в'язнів концентраційного табору. Москва криваво покарала сотні українок за їхню любов до своєї батьківщини, за те, що вони хотіли жити для України. П'ятсот українських жінок склали своє життя на вітар волі рідного краю. Куди б кремлівські тюремники не запроторювали народу українського, на яку б каторгу не засилали, — чи то в жахливі сибірські табори смерті, а чи в дикі, пустинні степи Казахстану, — дух спротиву і боротьби несуть із собою й туди вірні дочки України. До речі: чи не міг би Хрущов відповісти світові, з чийого наказу розчавлені танками оті п'ятсот жінок? Був то наказ Сталіна з мавзолею, чи його найулюбленішого сина і слухняного плебея — танцориста Хрущова?

Кривавими вбивствами Москва намагається здушити волю до незалежності в поневолених нею народів і «навіки з'єднати» їх у московському Ельдорадо — ССРСР, страшнішій тюрмі народів, ніж колишня царська імперія, про яку наш поет В. Самійленко в ті часи писав, що вона:

»Пишна, вільна, щастям горда;
Кожний там живе щасливо...
Держиморда, держиморда!«

Большевицькі держиморди в ССРСР жиріють з труда невільників, справляють несамовиті оргії на живому тілі поневолених ними народів, а поза мурами Кремля роз'їжджають по ще не загарбаних ними країнах в обманливій машкарі голубів миру і волі, насміхаючись із довірливих господарів.

В боротьбі за волю поневоленої батьківщини жінки України брали і беруть жертвну участь словом і ділом. Пригадаймо хоч одиниці з тисяч тих, що полягли в боротьбі проти окупантів різних мастей, від московського самодержавства починаючи і, через цілий ряд інших, червоним московським загарбником кінчаючи. Всі ті окупанти наших земель самі переконалися в героїзмі української жінки, бо ні польські Берези, ні московські Луб'янки, ні катівські тортури, ані сама смерть не зломити сили духу в її боротьбі за національні ідеали українського народу. З глибоким чуттям віри в нашу Правду і її перемогу приймали мучениці-жінки смерть з рук ворогів України. Їхні світлі постаті проходять і в історії нашої найновішої визвольної боротьби густими й довгими рядами...

Вісімнадцятилітня гімназійна учениця **Віра Бабенко**, вроджена в селі Романкове, на Дніпропетрівщині, на доручення повстанського комітету, пробилась через окуповані московською червоною армією терени України, перейшла фронт, побувала в штабі головного отамана Симона Петлюри, виконала доручення їй завдання і щасливо повернулася до штабу повстанців. Арештована пізніше разом з членами повстанської організації, була в 1921 р. замучена в казематах катеринославської Чека. Одних тільки вчителів Катеринославщини розстріляно тоді в Чека коло 80 осіб, а між ними чимало жінок.

Маруся (не та анархістка-махнівка, Маруся Нікіфорова), Маруся без прізвища. В 1920 р. командувачка українського партизанського загону, що оперував на теренах Полтавщини і Катеринославщини, в грудні 1920 р., об'єднавшись з полком повстанців отамана Матвієнка, вщент розгромила в Новомосковському районі, біля села Губиниха на Катеринославщині, большевицький полк кінної армії Будьонного. В листопаді 1922 р. в Лубенському районі (Полтавщина) Маруся, захищаючись від переслідування ГПУ, переплила річку Сулу, застудилась і від запалення легенів померла. Група повстанців, на чолі з полковником Піддубним-Наливайком, поховала її в районі містечка Снітин. Салютом пострілів над її могилою віддали честь вірній дочці України її побратими і друзі зброї.

Ольга Басараб, активний член УВО, була замучена польським окупантом зах. земель України у львівській тюрмі 12. 2. 1924 р.

Олена Теліга, поетка, член ОУН, жінка крицевої волі і незламного духу, що життя своє присвятила боротьбі українського народу за свою незалежну державу, на відповідальнім пості цієї боротьби була заарештована в 1942 р. в Києві нацистським Гештапом і сконала у в'язниці.

Оксана Трояненко, дівчина-сирота, 22-23 років, селянка, уроджена в селі Чернецьина, на Дніпропетрівщині, жила з своїм 12-літнім братом у рідному селі. З уродженими неабиякими організаторськими здібностями, Оксана очолює в Україні жіноче повстання, «бабське повстання», як називали його селяни, проти большевицької влади і колективізації. Повстання прибрало вигляд масового руху і охопило чималі околиці України, а зокрема численні села Новомосковського і Павлоградського районів та частину Константиноградського (Нехвороща). Оксана Трояненко об'єднала навколо себе і очолила жіноче повстання навколишніх великих сіл: Чернецьина, Дмухайлівка, Топчини, Мусієнкове і Крименівські хутори. В усіх названих селах на протязі березня 1930 р. колгоспи були знищені жінками. Худобу й майно розібрали господарі. Злякані повстанням т. зв. «комнезами» («комітети незаможних селян»), сільсовети і керівники колгоспів сиділи тихо без будь-яких протидій. Міліція й районове начальство, очевидно, очікували на накази згори і ніяких заходів проти повстання не вживали.

В кінці березня 1930 р. багато жінок з навколишніх сіл прибули в село Чернещину і зібрались на ярмарковім майдані обговорити спільно далішні пляни дій. Тисячі жінок заповнили ярмарковий майдан. На «трибуні» (ганку сільсовета) появилася молода, повна енергії, сили й завзяття Оксана Трояненко. Дзвінким дівочим голосом закликає вона присутніх до боротьби з колгоспним кріпацтвом, за право на вільне господарювання на власній землі. А щоб — на її думку — примусити советську владу зректись колективізації, треба, щоб жіночий протиколгоспний рух охопив терени цілої України*). Жінки постановили цілою масою йти на Котівку (районовий центр), а звідти — на Дніпропетровське, приєднуючи по дорозі нові маси антиколгоспного жіноцтва. Цей задум негайно передано большевицькою агентурою в Котівку до відома районних «главковерхів», і тому похід жінок на Котівку не відбувся. ГПУ, міліція і всяка озброєна большевицька партійна й комнезамська челядь району перегородили коло села Шагарівки шлях походів жінок. Зустрівшись з багнетами «владі робочих і крест'ян», безбройні жінки були примушені повернутись назад до села Чернещини. Того ж дня підсланий агент ГПУ, «червоний партизан» Макар пострілом з обріза забив Оксану Трояненко на ганку сільсовета, в час її промови до жінок. Оточені на майдані міліцією і ГПУ, жінки відбивались пляшками, камінням тощо, але пострілами міліції були стероризовані і мусіли залишити площу й розбігтись. В час пострілів були ранені один селянин і один хлопець. Їх відвезено до Гупалівської лікарні.

Характеристичним для советського правосуддя є той факт, що врятованого міліцією від жіночого самосуду вбивника Макара, на другий день, судили в Чернещині показовим судом за те, що він, мовляв, забив дівчину самовільно... Засудили його на кару смерті, відіслали до Дніпропетровського, там, мовляв, дістанеться катюзі по заслугі; але в Дніпропетровському його нишком звільнили та лише наказали, щоб деякий час до Чернещини не повертався. На тому його кара й скінчилась. Зате багато жінок було заарештовано, кинуте до в'язниць, і дальша доля їхня невідома. Між заарештованими була й Лукія Д-ко; вона оповідала потім, як її в Котівці допитувало ГПУ та як били, щоб призналась, хто її намовив до участі в повстанні, бо, мовляв, вона ж біднячка (Лукія була дочкою бідних батьків, і за бідним заміжжям), тож мусіла бути «намовлена» до тієї участі котроюсь «куркулькою».

*) Під час мітингу група комсомольців намагалася внести замішання серед жінок, але до того не допустили «дядьки». Хоч чоловіки активної участі в жіночому спротиві не брали, однак стояло їх довкола майдану чимало. Вони й загнали тих задурманених комсомольців у весняну ня), тож мусіла бути «намовлена» до тієї участі котроюсь «куркулькою».

Жіноче повстання було, з наказу окупанта, жорстоко подавлене, але воно показало московським прибулдам, що український народ — це не москалі-«общинники», що загнати його в колгоспну кріпаччину не так легко й просто, що в Україні треба зробити «два шага назад». Занепокоївся подіями в Україні й сам «наймудріший учитель і батько народів» Сталін. Щоб повернути сякий-такий лад у селах України, він написав відому обманну статтю «Головокруженіє от успехов», що в ній усю вину за «перетягнення» колективізаційної супоні безсоромно звалив на місцевих большевицьких колективізаторів. І треба було окупантові розкуркуленням, голодом, масовим вивозом до Сибіру винищити мільйони українських селян, щоб пізніше, за два-три роки, закріпачити українські села в большевицькій господарській системі колгоспного рабства. Сталін без сумніву мав на думці жертви українського народу, коли в розмові з Черчілом, позичивши в сірка очей, щиро признався, що колективізація в СРСР (читай — в Україні) була примусовою і коштувала величезних жертв.

Наталія Пананайко, вчителька, народжена в Києві, в 1919 р. — член української організації в Києві, що ставила собі за завдання повалити большевицьку владу шляхом збройного повстання та встановити свою владу перед поверненням до Києва уряду УНР. Організація ввійшла в стосунки з одним українцем, комендантом місцевої залоги, в якій більшість вояків були українцями, вороже наставленими проти комуни. Зв'язки були налагоджені також з навколишніми селами, зокрема з селом Веприки, в якому організатором селянського повстання був Гаврило Квасець. Організація мала своїх зв'язкових у штабах отамана Ангела на Чернігівщині і отамана Зеленого, що оперував тоді на півдні залізничного шляху Київ—Полтава. Для інформації становища, до штабу головного отамана Симона Петлюри від'їхав через Жмеринку керівник київської організації студент Назар Стодоля (криптонім), залишивши в Києві своїм заступником студента політехнікуму Кузьму Коржа. В час наради організації, в одному з будинків на Мільйонній вулиці в Києві, весь керівний склад організації, в тому й Наталія Пананайко, був заарештований київською Чека. Колерію ВУЧК (Всеукраїнская чрезвычайная комиссия) всі заарештовані учасники наради були засуджені на розстріл, і присуд через 24 години виконано. Першими впали від куль чекістів Наталія Пананайко, селянин Гаврило Красець і студент Кузьма Корж.

Немалі жертви принесли жінки, що були членками або симпатиками СВУ. Тут гинуло переважно жіноче інтелегентне середовище: письменниці, вчительки, студентки тощо. Між ними — Людмила **Старицька-Черняхівська**, поетка і драматург, авторка відомої трагедії «Гетьман Дорошенко»; вона була пізніше розстріляна НКВД, за Дніпром проти Києва, в час евакуації столиці в 1941 р.

Наталія Петриченко, медична сестра, заарештована НКВД в селі Київське, на Кубані, загинула в Краснодарській тюрмі.

Валентина Абрамова, лікарка, заарештована НКВД в Донбасі, була розстріляна в Харківській тюрмі.

В час 2-ої світової війни, коли роздерта окупантами Україна палала в пожежах і руїні, молоді українські патріотки в рядах ОУН не тільки не заламувалися духово, але своєю мужньою поставою, своїм героїзмом і непримиренністю до ворога запалювали до боротьби зневірених чоловіків. Їм'я цим юним патріоткам — легіон.

Гая Заячківська, член ОУН, уроджена на західних землях України, лишившись вірною до кінця всенародній ідеї — Української Самостійної Соборної Держави — віддала в жертву цій ідеї своє молоде дівоче життя. Для організаційної праці Галя від'їжджає до Харкова. Коли ж більшість членів ОУН попадає там до рук Гештапо, вона, врятувавшись від арешту, зголошується «добровільно» на працю до Німеччини і в дорозі, за допомогою української поліції на Волині, тікає з транспорту й прибуває до Львова. Пізніше Галя працює в Краєвому проводі Юнацтва ОУН, і на цьому пості гине: поранена в шлунок, помирає 26 лютого 1944 р.

Галя Столяр, уроджена в Тернополі, член ОУН у Львові. Під час окупації більшовиками західних земель України підпільно працює на Волині, підготовляючи ґрунт для українського самостійницького руху. Згодом повертається назад до Львова, де у вересні 1940 р. була заарештована НКВД і, в час відомого процесу 59-ти членів ОУН, засуджена разом з іншими на кару смерті. Зі зрозумілих причин, в ті часи большевицька влада на західних землях України ще користалася з юдиних поцілунків. Сталін «помилював» ряд засуджених, в тому числі й Галю, замінивши їм кару смерті через розстріл на тяжкі роки повільного вмирання в таборах примусової праці далекого Сибіру. Вивести засуджених у далекі сибірські табори смерті енкаведистам, однак, не вдалося. Тікаючи перед наступом німецької армії, енкаведисти запалили тюрму, переповнену в'язнями, але передові німецькі частини врятували життя частині в'язнів. Звільнена від смерті, Галя Столяр виїжджає на підпільну працю до Німеччини, щоб там провадити національно-освідомлюючу працю серед українців-робітників, вивезених до Райху. Наражуючись на смертельні небезпеки, Галя Столяр об'їздила всі більші українські робітничі осередки, і в Берліні, на зв'язковій квартирі, була заарештована Гештапом і віддана в руки слідчого, відомого ката Вірзінга. Цей убивця О. Ольжича і численних інших українських націоналістів вживав у слідстві такі тортури, перед якими меркнуть жорстокі часи середньовіччя. Не дізнавшись нічого від катованої Галі, гештапівці повісили її на ґратах вікна 26 листопада 1942 р., оголосивши, що вона, мовляв, покінчила життя самогубством.

Таких самих мук від Вірзінга зазнали й заарештовані тоді членки ОУН **Ольга Фроляк, Ліда Укарма, Оленка Вітик, Наталія Вінників.**

І багато-багато, нам знаних і незнаних, матерів і дочок полягли за волю рідного краю на широких просторах України, від Дону та Кубані і аж поза Сян-річку. В рядах військ УНР, УГА, ОУН, УПА, в повстанських загонах і в підпіллі склали вони свої голови в героїчній боротьбі проти озброєного до зубів окупанта.

Різниківна, вчителька, молода дівчина, націоналістка, була замучена НКВД між 22 червня і 1 липня 1941 р. в тюрмі у Бережанах.

Текля Ткачук, дівчина-селянка і **Євгенія**, учениця 3-го року вчительської семінарії, загинули в тому ж часі в бережанській тюрмі.

Про смерть цих трьох патріоток оповідає мешканець Бережан п. З. таке: »В день утечі НКВД з Бережан голова міста (вже український), доручив мені відвідати тюрму, щоб допомогти, можливо, ще залишеним там між живими в'язням. В тюрмі я побачив натовп людей, що розпізнавали своїх рідних між трупами, що лежали великою купою на партері, в коридорі тюрми. Від трупів несло тяжким смородом. Холола в жилах кров, дивлячись на (жахливо спотворені муками смерті) лиця закатованих. Тут лежав і труп **Теклі Ткачук**. З уст її звисав кінець хустки, що її енкаведисти вклали в уста **Теклі**, щоб не кричала під час тортур. Лежало тут іще кілька жіночих трупів, на устах яких видно було застиглу кров. Треба припускати, що енкаведисти кидали ще живих жінок на бетонову підлогу з другого поверху тюрми, де містилися жіночі камери.

Труп учительки **Різниківни** був знайдений на мості річки Золота Липа, а учениці **Євгенії** — на березі цієї річки, недалеко мосту. Енкаведисти, тікаючи від німецьких бомб, скинули з авта трупи в Золоту Липу. Тіло **Різниківни** стуртуроване, в потилиці було видно рану від пострілу з револьвера, заплетена коса лежала подаль голови. Лікар ствердив, що шкіра голови дівчини опарена кип'ячою водою, і тому треба припускати, що коса дівчини легко була відірвана.

Тіло **Євгенії** було так тяжко спотворене, що її батько, мати і брат пізнали труп тільки по блюзці, єдиному одязі, в якому її знайдено«.

Комарівна, дочка священика, націоналістка, загинула у Львові, в тюрмі на вулиці Лонцького. Її сестра, чудом тоді врятувавшись із пазурів НКВД, в 1944 р. перебувала у Відні. Згаданий вище п. З. особисто там з нею бачився і дістав від неї відомості про патріотичну діяльність її загиблої сестри.

Крілик, лікарка, теж була замучена НКВД у Львові в тюрмі на вулиці Лонцького. Про її смерть очевидець розповідає так:

»Зараз по втечі НКВД, як звичайно, до тюрми збіглися родичі заарештованих. В льохах тюрми, крім чоловічих, лежали трупи до п'ятдесяти жінок. Тіла голі, з слідами побоїв палицями на спині. Як потім виявилось, енкаведисти били жінок, прив'язавши до лави спиною догори. Що ж побачили присутні в окремій камері-льоху, то те хіба можна б порівняти з муками перших християн у добу Нерона чи Діоклетіяна. Тут, на стіні камери, висіла розп'ята гола лікарка **Крілик**, з ногами й руками прибитими цвяхами до стіни. Жіночі груди розтяті зверху вниз, а від шиї і до нижче живота зіяла рана від порізу ножом чи іншим гострим предметом. Поруч неї — розп'ята на стіні друга гола жінка (невідомого прізвища) — вагітна, з розтятим животом.

На протилежній стіні висів розп'ятий священик **о. Кіндрат**. У його розтятий живіт енкаведисти вклали нерозвинене маля вагітної жінки. Цю страшну картину зфотографували на місці німецькі старшини».

Не згадуємо тут про сотні жіночих трупів вінницьких могил, невмирущих свідків большевицького геноциду. Про це вже багато писала наша й чужинецька преса.

Чи знають про оту Голгофу жінок України жінки Індії, що так бурхливо вітали кремлівських чекістів?..

Чи знають про те жінки Англії?..

»Тімео Данаос ет дона ферентес«. Бійтесь большевицьких дарунків, щоб потім не довелось розплачуватися за них ціною крові!

А. М-ло

БОГДАН БОРА

5 0 0

Сірі бараки. Дроти.
Каменем небо Воркути...
— Будеш Ти з нами їти,
Владарю — Господи? — чути.

Вийшли, як трупи. Майдан.
Стали.

— Скажи їм, Марусе.
Мжичка до костей. Туман.
Вітер розшарпує коси...

Вийшла. Звелася рука
В бік понівечених мором.
— Де їх подоба людська?
Де ж ваші душі і сором?

Хто ж це держить під ключем
Крила, що люблять свободу?
Хто це ховає живцем
Квіти невинні народу?

Хто оплюгавив Христа
Й велич Господніх законів,
Викув замки на уста,
Рабство завів фараонів?

Жити ми хочемо. Тут
Місце для вас — фараонів.
— Волі! — п'ятсотний салют
Врізався в твердь небосклонів.

Плюнули дула огнем
Там, в безборонні зозулі.
— Волі! — і зливним дощем
Сіяли — сіяли кулі.

Танки вгрузали в тіла.
Пахло пожарищем, боем...
Десь там вдовою ішла
Мати їх з чорним спокоєм.

Р. ВОЛОДИМИР

ВІН ГОТОВ

(Портрет юности)

I

Він мусить відважитися розгорнути всі свої приховані стихійні сили; відважившись, іншого життя не знати, лиш боротьбу...

І йому самому цього треба, й вимагає того весь, загнаний до кута смерті, його навіщуваний важко у віках народ.

Прагне того й наказує майбутнє вітчизни. Так часто ж обходилася з Нею доля по-мачушиному; адже проклався Їй такий уже надмірно каменистий і намотаний кільчастим дротом шлях.

II

Життя! Яке ж воно насправді вбоге й недоцільне, аж страх, яке жалюгідне, коли його метою є: появившись — бути. І більш нічого. Ні, справді: чи ж варто родитися тоді? Ні! Все таки ні!

Але є інше життя: життя, що несе великі завдання з собою, кожному — його властиве покликання. Одному — протоптувати піонерські стежки, іншому — штовхнути розвиток світу вперед, на які десятки, а то й сотні років. Цей списуватиме фоліанти суворих правил, а на них нащадки будуватимуть нові системи думки. Той різьбитиме в мертвій природі живі твори, й вони передаватимуть грядучим генераціям досягнення віків. Інший блиститиме божественними талантами, а його творчість оживлятиме й напоюватиме мільйони втомлених і спрагнених. Ще іншому випаде жереб — повести принижений народ, обезчещений, зневажений і обезславлений, давлений чужим терором і призирством, народ, сторіччями гноблений, із тисяч ран скривавлений; повести його, забутого всіми й залишеного напризволяще, до належного йому маєстату і до спасіння.

Тоді одне, і друге, і останнє життя виповниться глибшим змістом і віддасть Богові й людині свою послугу.

III

Ось так варто жити. Коли довершилися діла конечні і тверді чи рідкісні, великі, що залишили поріддям науку, або надхнули до дальших змагань, окрилили до дальших летів, і в тумані історії запалили світла на манівцях, тоді варто було жити. Тоді ні бурі сторіч, ні повідь часу, ані вогонь знищення та забуття не зуміють затерти слідів, що залишила Людина.

Вона не даром жила. Принісши своєму Творцеві з дочасного життя велику жертву, Людина несла співжителям у пралісах великих міст, серед данаїдиних і сизифових праць, у нещастях, злиднях, горі, на бездоріжжях і безвіддях — смолоскип прометеївського вогню. Крізь утомлене, тричі нестерпне буття Людина рубала іншим шлях, сама ж страждала, бо розуміння не знаходила, інколи сумнівалася, бо зло звали часто довкола добром, а добро — злом; і все ж таки вона не зупинялась, а дальше

йшла за голосом Творця. Людина жертвувала все, включно з власним життям, і залишалася безсмертною.

Пройти так величньо життям небагатьом доводиться.

Надто висока тому ціна: страждання, жертва, відмовлення від принад, розкошів і життєвих вигод.

Тим, що прямують до величнього, слід знати, що їм тернів не обминути, що, вносячи в довкільну пітьму світло правди й пізнання, їм за те нагород і почестей не вижидати, що, шукаючи доріг до щастя іншим, їм його самим ніколи не впізнати.

IV

Та невже можна дійсно вичерпати всі передумови того, що складається на величне життя? Невже сказаного досить на те, щоб, все здійснивши, могли подякувати Богові за пройдену життєву мандрівку, щоб, утомившись, могли йти спочивати, щоб пам'ятно минутися в хвилях багатого, швидкого, яскравого й наділеного рвучким живчиком і незламним хребтом — життя, неповторного й гідно пройденого?

В кожному великому житті — велика загадка. І все ж таки хто сміливий, хто завзятий, хто бажає трудів і завжди готовий принести жертву, той, може, ще найближче стоїть до розгадки; того й сама доля побоїться, тому самі янголи помагатимуть, тому — жити дійсно повнотою життя.

І хай навіть не сповняться до решти всі бажання, хай і не здійсняться до останнього всі задуми, то все ж таки не прийдеться жалкувати, що даром минулося життя, що шкода було родитися.

V

Йому хочеться жити таким життям, яким він іще досі не жив. Йому хочеться різьбити життя великим кременем у великій скелі. Він готовий на жертви, хоч знає їх безрадісний тягар. Він уже готовий іти трудним, попориваним прірвами, заваленим ламами шляхом, що проклався на висоти. Тільки він іще дуже слабкий; проте він знає, що нічого неможливого на цім світі не існує — яким хто захоче, таким і буде. Головне, щоб стати гідним свого завдання.

Йому треба бути повсякчасно готовим на удари, на боротьбу, навіть на поразки, бо він на шляху, бо він в обличчі бурі, злигоднів, бездоріжжя; він серед стихії, що його змести збирається.

Однак він мусить іти за всяку ціну вперед, це одне; і він знає, що й від нього залежатиме, щоб його нація розправила рамена на всю ширину простору, бо аж тоді прокинуться її досі приспані сили, це друге.

Перемогти себе самого — це найперше завдання, що, покищо, ще перешкодою стоїть упоперек його шляху. А тоді вже відкриється шлях зі всіми несподіваними закрутами, проваллями, а найголовніше — овидами благословенної мети.

У нього є сила, у нього є воля, щоб встоятися всіляким зводникам із прямого шляху. Тільки ж, правда, вони інколи слабшають, залишаючи його в свідомості найлютішої самотності. Оце й є чи не найважчі хвилини; оце ті знайомі привиди, що родяться в уяві, виступають із темряви підсвідомости, полошать відьмами й бісами та всіма силами намагаються зупинити на одвертій, пробойовій дорозі.

Все ж таки він уже зрілий і досвідчений, то й перемагатиме лиху стихію, буде все далі відчайнно йти на герць, буде страждати, як уже не раз страждав, бо він уже не зможе відмовитися від свого походу й зректися тієї сили, що його тягне й зупиняє і знову гонить до чергових здобутків.

VI

Ідучи своїм вибраним шляхом, він мусить бути панівним, інакше інші над ним пануватимуть, і грізним, інакше — других боїтиметься; без будь-яких комплексів малого життя, із зором — звернутим постійно у Вічне.

Йому треба жити подвійним у зусиллях життям, боротися з подвоєними силами і зважати, що люди, які звикли животіти й мерти, бо не завжди тямлять як треба жити, судитимуть його таким, яким він є, а не яким він прагне бути.

Тому він мусить стояти чистий як сльоза. Йому нічого до того, що його тверді судді такі ж нетверезі, якщо йде про самосуд; що за мріями про втрачений рай вони збуваються свідомости кінечности збереження якнайтвердіших моральних законів, які єдино рішатимуть про відвоювання раю; що за ледачим життям і гоном за наживою загубили шляхи в обітовану землю.

В той же час тривають на своїх стійках далеко, в краю родючому та вигибаючому, мужі й жони Батьківщини, смертельно хворі, яка потребує їх доброї крові; вони ж, вірні сини й доньки, живуть не для себе, вмирають не за себе, гинуть без злочину, й полягши, живуть вічно.

Ім бо давно вже розкрилися очі, вони не можуть більше насильства терпіти, хай і боротьба їх — все ще самотня. Злочину, що кати над ними справляють, світ іще не хоче бачити як слід. Ще й не всі їх сусіди по-долі усвідомляють повністю вагу положення; а то зняли б всі разом могутні рамена, й сплила б ворожа, злюща кров. Бо ж впізнавши правду, годі жити далі покійно в їхнім триклятім світі; так жити не можна. Не всі ще збагнули істоту й джерело демонського страшного злочину, що залишається й досі безкарним; ще не всі прозріли, й тому ликують варвари, тому гнуть спина невільники.

О, якби наблизити день загального світового прозріння, якби вселити загальну свідомість кінечности покласти край зловживанню! О, якби призвести світ до протверезіння від недостатків, а рабів — від кнутів, побоїв, від знущання і прокляття, що немає

кінця в їхній землі, чарівній і спустошеній, в своїм нещасті безприкладній!

Одна конечність визріває в свідомості: понести помсту повсталого народу на окаянних гнобителів, запалити вогні по всій Вітчизні, замінити в руїни все, що здвигнене на загибель народу й послуги катам, змінити рабів у »Божий бич«; зродити в їх очах ласкавих, ніжних, глибоких і голубих як погляд немовляти — хижий зір карателів; у руках, заправлених до плуга, ціпа, коси й серпа — узріти скоростріли і гранатомети; слідити смертний похід, та вже не проти мільйонів безборонного й неповинного народу, а проти злющих кровопивців-зайд.

Червоні орди блудних, негідних північних гаспидів карати добре, по-справедливому; гнати з усіх кінців прадідівської землі туди, звідкілля це лихо посіло наші землі. На кордонах держави поставити залізні полчища, що віщуватимуть кінчину зухвалим напасникам.

Коли в краю, досі злощасному й страдальному, спливе зла кров наїздників, а серед опарів переможних битв вилискуватимуть сталеві шоломи нації рабів, що стали лицарями, тоді життя прийме там знову свій справжній сенс.

Тоді любо буде жити новому бойовому й творчому поколінню, як і добре було вмирати тим, що вміли вживати зброю.

Хай і на їх могилах виростають хоч лунки заводи, хай спокій їх заколючуть мотори літаків, хай їх сон проривають блискавиці електростанцій і громи турбогенераторів, хай навіть кості їх розмивають іригаційні споруди, а все ж таки їхні душі здійснимуться над цим гомінким краєм, оновленим, веселим і щасливим, де золото сонця прикрашуватиме блакитне небо.

Р. ВОЛОДИМИР

МІСІЯ ВИШЕНЬСЬКОГО

Як рід пустий Русь славу забував,
В чуже убравшись пір'я — матір лаяв,
Весь вік між ігор зводив і забав,
А ворог в той час рідну землю краяв,

Тоді Вишенського грізні слова
Вогнем пронесли над ледачим краєм;
Хитких громив, сліпих чернець взивав
Коритись давнім мудрим обичаям,

Із старовини ж нову прогнавши підлість,
Здійснити Царство Боже на землі!
З Афону голос, наче сурми, вістить

Кінець лихий — і ріст добі мужів,
Що Юд і яничар зметуть долів,
Народові ж складуть обіт на вірність.

ВОЛОДИМИР ЯНІВ

АЛЬТРУІЗМ У ШЕВЧЕНКОВІЙ ЛІРИЦІ

(Соціопсихологічний етюд)

(Закінчення)

ГОСТИННІСТЬ

Окремою — традиційною в Україні — формою допомоги є гостинність, яка також найшла свою відбитку в творчості Шевченка. Пригадати б тільки місце з багато разів цитованої «Москалевої криниці» про те, як то недавні убогі сироти «старців закликають на обіди», а що ті гостини мусли бути щедрі, про те свідчить дальший вислів, мовляв, шкода **такого** добра для старців: «Коли гние, то спродали б, Аджє ж у їх діти!»⁴²⁾ Подібно й сиротина може пожитися, бо її прийме піп.⁴³⁾ Спеціально проявляється гостинність під час весіль, як про те свідчить відповідне місце у Наймищі:

»Та прохожих, проїжджачих
На двір закликає (себто: старий батько)
Та вареною частує,
На весілля просить...«⁴⁴⁾

Зворушлива сцена частування «поїзжанами»⁴⁵⁾ групи арештантів, яких ведуть на Сибір. Їм дозволено по дорозі відпочити біля корчми, до якої заїхали також весільні гості трьома трійками.

»Молодая встала,
Взяла квартиру оковити,
Та й почастивала
Сердешного невольника
І його сторожу...«

Картина гостинности, врешті, й у «Марії». Вправді, сцена біблійна й її можна б не стосувати до українського оточення, але ж поет дуже вільно переспівав біблійний мотив, і вона насправді сповнена українським колоритом. Коли в убогій хуторі Йосифа-бондаря з'явився гість:

»...Принесла	В куточку мовчки прихилилась
Води погожої з криниці,	Та дивувалася, дивилась,
І молоко, і сир козиці	І слухала, як молодий
Їм на вечерю подала,	Дивочний гість той говорив...« ⁴⁶⁾
Сама ж не їла й не пила,	

Тут гостинність проявляється не тільки у відчутній потребі допомогти, але й створити цілу хатню атмосферу уважливості, яка проявляється у зосередженні мовчанні й ловленні слів гостя. Допомога поза домом, а насамперед щира гостинність, у позитивному сенсі відрізняють українців від чужинців більшою мірою, ніж допомога в родинному гурті.

⁴²⁾ IV., 51/74-82. ⁴³⁾ »На Великдень, на соломі«, IV., 197.

⁴⁴⁾ III., 109/295-298. ⁴⁵⁾ »Якби тобі довелось«, IV., 189/75-79. »Поїзжани« — це весільні гості, які їдуть зі шлюбу до дому молодого. »Сердешного невольника« в збірному значенні: »сердешних невольників«.

⁴⁶⁾ Рад. письм. II., стор. 342-343.

Безперечно, цікаво ствердити, що тоді як у Шевченковій творчості виразно відбивалася допомога в середині *малої* спільноти, — родини, громади, — тоді менше місць, які могли б свідчити про наявність допомоги у великій спільноті: серед народу. Коли зважити силу національного патосу у Шевченковій поезії, не можна робити висновків, що Шевченко не мав розуміння для того роду допомоги. Це радше вияв того, що в нас саме цей рід спільноти й навіть зрозуміння для неї взагалі менше відомі, частково з браку власної державности. Але ця концентрація допомоги на малу групу може бути також доказом, що українець — це радше «людина малої групи», яка має спеціально багато зрозуміння для інтимного, яка найкраще проявляється в малому гурті найближчих. Врешті, може бути ще одне вияснення, що Шевченко думає (і у висліді оперує) наскрізь конкретними картинами, отже такими, як їх безпосередньо зустрічає в житті. Тим часом нація це вже поняття, — і воно емпірично важче до схоплення. Для Шевченка Україна — це насамперед українці, як конкретні люди. І для їх особистих потреб у нього багато зрозуміння.

ДОПОМОГА Й СОЛІДАРНІСТЬ У ВЕЛИКІЙ СПІЛЬНОТІ

Все ж є декілька малюнків, які вказують на національну солідарність, що веде до взаємної допомоги. Це ж у «Гамалії» козаки їдуть «братів визволяти». Це ж у «Сні» пригадка того, як Полуботок заступався за козаками перед Петром, — той Полуботок, про якого ходило багато оповідань по Україні. Також з «Катерини» можна зробити висновок, що існує загальна солідарність: із слів, які є самохарактеристикою москалів: «Ай, да наші! Каво не надують!», можна здогадуватися, що українці «не надувають»; про це ж саме, зрештою, говорить самий вступ, який є виявом погляду Шевченка, що, мовляв, з москалем кохатися небезпечно, бо москаль, як чужа людина, «жартуючи любить, але й жартуючи кине». Конклюдія ясна, що українці, як *свої* люди, зобов'язані до солідарности, отже й до вірности.⁴⁷⁾

Є сліди допомоги станового характеру, себто взаємодопомоги між рівними. Так, напр., багатомовний малюнок опіки товаришів над чумаком, що несподівано занедужав у дорозі. В описі багато деталей спеціальної дбайливості: «Сповідали, причащали, Й ворожки питали». Як усе те не допомгло «з незціленим в дорогу рушили». Коли Бог не вислухав його молитви, щоб дійхав до дому, — поховали й «поставили громадою хрест над сиротою».⁴⁸⁾ Звичайно, цей факт можна б уважати також допомогою серед «малої групи», зваживши, що учасники чумацької валки були собі добре знайомі, якщо не заприязнені з собою.

Більше про станову солідарність говорить малюнок, як дівчина Катерина обіцяє свою руку тому з козаків, котрий визволить з турецької неволі її брата. Коли ж справді один з козаків його визволив, Катерина

⁴⁷⁾ Гамалія: II., 158/45, 160/100-101, 161-162/151-172; «Сон»: III., 36-38/430-452; «Катерина», II., 45/487-488, 32/1-8.

⁴⁸⁾ «Хустина» (У неділю не гуляла...), III., 43-45. Але є й протилежний випадок, коли хворого чумака покинули по дорозі, інша річ — хворого на чуму (Ой, не п'ються, IV., 129.

визнає, що це не брат її, а милий. Обурений такою поведінкою, милий сти-нає їй голову й обидва козаки виходять »з поганої хатик.

»Катерину чорнобриву
В полі поховали,
А славнії запорожці
В степу побратались...«⁴⁹⁾

ДОПОМОГА СЛАВШИМ

При точнішій аналізі інстинкту подавання допомоги розрізняється між взаємодопомогою між рівними, яка засновується на засадах солідарності і про яку ми коротко саме сказали, і допомогою »здолу вгору«, себто для сильніших (з боку слабших). Незвичайно характеристичне для творчості Шевченка, що в нього цей рід допомоги не проявляється, і це підтверджує, що для ментальності українця цей рід допомоги мало характеристичний. Натомість, добре розвинута допомога бідним, потребуєчим, справжня християнська »жарітас«. Вона виступила сильно й у творчості Шевченка. Про ту допомогу свідчать деякі місця, цитовані нами вгорі у зв'язку з іншими спостереженнями.⁵⁰⁾ З другого боку, деякі нові факти можуть бути ілюстрацією для попереднього, а вони подані в тому місці тільки тому, щоб і цей аспект насвітлити й обаргументувати.

Образ безпомічності, слабости зразу ж зворушує до глибини. Так, напр.,

»... як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині«⁵¹⁾.

Це милосердячися над Марією, над її самотністю, над убогістю, Йосиф хоче одружитися з нею, і рішається згодом на те, коли бачить Її (незрозумілу йому) вагітність. Убогі чабани годують і поять ще більше від них потребуєчу святу Родину. Все дають на дорогу, що можуть: кожух, і свиту, і дійну ослицю.⁵²⁾

Старі хазяїни на хуторі не шукають наймички (бо її спеціально не потребує), але приймають її, як тільки прийшла проситися в найми молодиця.⁵³⁾ При подачі милостині видно щедрість супроти тих, які так дуже її потребує:

»Хто йде, йде — не минає:
Хто — бублик, хто — гроші,
Хто старому, а дівчата
Шажок міхонощі.

Задивляються чорнобриві:
І босе і голе.
»Дала«, кажуть, бровенята,
Та не дала долі!«⁵⁴⁾

⁴⁹⁾ »У тієї Катерини«, IV., 131-132.

⁵⁰⁾ Пор.: »Діли з убогим заробіток«, чи допомога бідній вдові у »Москалевій криниці«; **гетьман** заступається за **козаками** у »Сні«; **бідна** »відьма« віддає зароблені гроші **біднішим** від себе калікам; молода частує бідних **в'язнів**; **під годує сиротину**; люди ховають **стару самотню жінку**; люди оточують опікою **сліпих**, зокрема **кобзарів** тощо.

⁵¹⁾ »І золоті і дорогої«, IV., 202. ⁵²⁾ Рад. письм., II., ст. 338, 344, 349.

⁵³⁾ »Наймичка«, III., 105-106/165-195. ⁵⁴⁾ »Катерина«, II., 51/719-726.

Взагалі потреба дати допомогу бідним і немічним веде Шевченка до голосного протесту: шукаючи джерела злиднів, він обурюється за каліку, якому здійсмають латану свитину; за вдову, яку «розпинають» за подушне і якій забирають єдиного сина до війська; за покритку, якої навіть старці цураються... Зокрема, його співчуття притягає в'язень, — «цар всесвітній, цар волі, цар штепом увінчаний».⁵⁵) Від протесту крок до програми, і саме ту програму допомоги нижчим викладає Шевченко в найбільш поширених поемах. Це ж у «Кавказі» підкреслено конечність допомоги поневоленим. Це ж у «Посланії» від протесту проти «запрягання» людей у тяжкі ярма переходить поет до заклику:

»Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата».⁵⁶)

І з цього погляду цікаві Шевченкові переспіви псалм, і, може, ще цікавіші його молитви, писані майже напередодні смерті. Жалючися в псалмі 93, що «добро Твоє Кров'ю затопили, Зарізали прохожого, Вдову задавили»⁵⁷), Шевченко дає в псалмі 81 картину, як земських владик судитиме небесний Владика:

»Доколі будете стяжати
І кров невинну розливати
Людей убогих, а багатим
Судом лукавим помагати?

Вдові убогій допоможіте,
Не осудіте сироти,
І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте
Од рук неситих...»⁵⁸)

Ця філософія допомоги бідним і потребуєчим вернеться ще раз у молитвах, переспівувана у різних виглядах, але завжди з тим самим рефреном:

»Царям, всесвітнім шинкарям —
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли!
Робочим головам, рукам,
На сій окраденій землі
Свою Ти силу низпошли...»⁵⁹)

Справді, ця ідея допомоги «згори вниз» не могла бути виразніше висловлена!

ІДЕЯ ПРОЩЕННЯ В ШЕВЧЕНКА

Коли вповні розвинений інстинкт боротьби веде до кари, помсти, жорстокости, тоді з інстинктом подачі допомоги зв'язана ідея прощення. І саме та ідея у Шевченка, в загальному, дуже сильно зарисована. Можна сказати, що подібно як помста (із впливаючою із неї жорстокістю) най-

⁵⁵) Відомі картини із «Сну», III., 28-29/127-145, 31-32/240-247.

⁵⁶) Кавказ і Посланіє у томі III. Місце з Посланія: рядок 14-15, 246 і далі.

⁵⁷) III. 139-140/13-15.

⁵⁸) III. 139/4-13.

⁵⁹) Рад. Письм. II. 370-371.

шла в Шевченка виразніше відбиття, ніж самий інстинкт боротьби⁶⁰), так само і внутрішня потреба забути ворогові зло є зазначена пластичніше, ніж конечність робити добро. Між тими двома екстремами — чи не найбільшою і найтруднішою християнською чеснотою (прощення) й виразно християнською вірою засудженого гріха (помсти) — ціла амплітуда пристрасної душі поета, що вказує на величезну **почуттєвість**. Коли перейти від індивідуального аспекту аналізу до етнопсихологічного, то треба сказати загально, що почуття кривди й помсти в Шевченковій творчості мало сильне вкорінення в поглядах чи почуваннях оточення. Може, не так сильно зв'язана з диспозицією оточення ідея прощення; це подекуди більше індивідуальна риса самого таке поета, яка дозволяє радше судити про нього, ніж робити занадто далекопосунені узагальнення. Але, незаперечно, є місця, які вказують, що одиниці великої моральної сили серед народу аж ніяк не належали до вийнятків. Тому цікаво далі простежити, наскільки характеристичною для українського народу можна уважати євангельську чесноту прощення ворогам. При тому можна зауважити, що та чеснота широко розвинена й у другого нашого най-більшого поета — Івана Франка.

Чисто особисті нотки, до речі, глибокі й сильно відчуті, має ця рефлексія з перших місяців неволі:

»Як би сказати, що не люблю,
Що я Україну забуваю,
Або лукавих проклинаю
За те, що я тепер терплю, —
Єй-богу, братія, прощаю
І Милосердому молюсь,
Щоб ви лихим чим не згадали...«⁶¹).

Щоправда, це місце занадто загальне, — невідомо, за що саме приходить прощення, але сама засада виразна. Більш підкреслена ідея прощення в майже рівночасно писанім вірші, який поклав Шевченко попереду тих 13 «казематних» віршів, що їх написав у Петропавловській кріпості: взиваючи «своїх союзників», себто «братчиків» — товаришів своєї неволі, до щирої взаємної любови, до палкої любови України та до молитви за неї, Шевченко додає: «І його забудьте, други, І не проклиняйте!»⁶²), при чому під «його» треба розуміти того, хто безпосередньо спричинився до терпіння «братчиків», отже або царя, або донощика.

Серафимських висот сягає ідея прощення у «Москалевій криниці»; тут уже зникає особиста нотка, але все ж виразна ідеалізація героя, так що можна уважати, що Максим, як персоніфікація добра, є пластичним висловом ідеалу Шевченка (з яким він, може, сам утотожнювався чи до якого хотів прагнути...). Максим, що все втратив, прощає насамперед

⁶⁰) Це питання наświetлене в етюдi: »До проблеми інстинкту боротьби в Шевченка«.

⁶¹) »То так і я тепер пишу«, IV. 58.

⁶²) Самий вірш (»Згадайте, братія моя«) писаний пізніше, щойно в Орській кріпості, подібно як і попередній, але логічно в'яжеться із циклом, що постав в Петербурзькій цитаделі. Гл. III. 179.

зрадливій жінці, яка його покинула в найтяжчу хвилину; він прощає та кож цілій громаді, яка посередньо спричинила його нещастя, явно завидуючи йому багатства й створюючи в той спосіб ґрунт до злочину — підпалу його хати, — і далі виразно виявила свою радість із Максимового нещастя. Максим не тільки на кожному кроці намагається служити громаді, але він ще й хоче залишити по собі тривалу пам'ятку, — викопану з великим вкладом праці криницю, з якої міг усякий напитися «погожої» води й яка була справжньою благодатію для подорожніх⁶³).

Менше ідеалізації, більше малюнку з живої дійсності у «Осиці». Напівбожевільна з болю покритка хоче насамперед криваво помститися на панові й за власну ганьбу, й за те, що він звів її доньку (себто власну дитину!). І тому нелюдові у рішальній хвилині смерті вона прощає:

»Прийшла вона,
І у ногах стала
І нищечком за грішного
»Отче наш« читала.
Пан неначе прокинувся,
Глянув кругом себе,
І на неї... та й закричав:
»Не треба, не треба!
Іди собі!... Або стривай...
Чи ти не забула?
Прости мене! Прости мене!«
І сльози блиснули
Вперше зроду. —

»Я прощаю...
Я давно простила...«
І свічку дала в руки
І перехрестила.
Заснув ворог перед нею
Як тая дитина,
А її за своєю душу
Молитись покинув.
Сорокоусти наймала
У Київ ходила
Та за пана, за ворога,
Господа молила⁶⁴)

Ідея прощення приходить у тій же «Осиці» ще й у іншій формі, коли обстрижена «відьма» вертається з дітьми додому. Приходить вона туди в хвилині, коли немічний батько у важкій самотності, всіма покинутий, умирає. Коли вона припала до його руки, він встиг вимовити тільки слова: «Я прощаю». Всі сцени дуже природні, і їх можна легко уявити. Але мотив прощення вертається частіше, і то завжди те прощення впливає з глибини, коли заподіяна кривда носить характер винятковості, хоч першим відрухом наболілої душі було бажання помсти. І так, напр., пан не хоче дати згоди на одруження одного із своїх кріпаків із кріпачкою, ставлячи за умову заплачення п'ятсот карбованців. Щоб заробити гроші, суджений пішов на два роки на заробітки. Коли вернувся з заробленою сумою й дарунками, застав умираючу у пустці маму, а його Ганнусю за той час звів панич. Коли ж вона утопила байстря, заслали її за кару на Сибір. Першим відрухом було бажання помсти, від якої врятувала панича тільки його відсутність. Але по роках, коли нагода помсти трап-

63) «Москалева криниця» у першій версії, IV. 49-57.

64) «Осика», III/174/560-584; цікаве ще місце, коли «відьма» своїми ліками хотіла допомогти панові, але її не допустили. Тоді їй навіть «жаль стало, що панові не допомгла» гл. 173/522-534. Прощення батька: 166/283-292.

лялася, потребу помсти перемогло бажання прощення, не зважаючи на те, що до помсти намовляв нещасного товариш (до речі, солдат-москаль):

»Нехай собі! А Бог допоможе,
То й так забудеться колись!«⁶⁵⁾

Також чоловік, який задовжується для жінки й іде у світ заробити гроші, і якого жінка у відсутності зраджує із паном, прощає жінці, хоч по його повороті додому вона з паном зденунціювала його як пройдисвіта й волоцюгу і його повели до прийому. Коли по роках, по вислуженні своїх літ, дізнався він, як »жіночка Московкою всюди Хиляється — і по жидах, і по панах, боса...«,

»Найшов її, подивився
І, сивоволосий,
Підняв руки калічені
До святого Бога,
Заридав, як та дитина.
І — простив небогу.

Отак, люди, научайтесь
ворогам прощати,
Як сей неук!..
Де ж нам грішним
Добра цього взяти?..⁶⁶⁾

Ця ідея прощення вернеться ще раз, хоч уже у цілком іншій постаті — історичного малюнку з перших років християнства, коли яскраво зазначені контрасти: жорстокість Нерона й прощення мучеників:

»Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні,
В британських, гальських легіонах
Не муштрувалися!..⁶⁷⁾

Ось муки, а разом з тим ідея прощення:

»... Божий суд,
Правдивий, наглий серед шляху
Тебе осудить. Припливуть
І прилетять зо всього світу
Святії мученики. Діти
Святої волі. Круг одра,

Круг смертного твого предстануть
В кайданах. І... тебе простять!
Вони брати і християни,
А ти собака! людоїд!
Деспот скажений!..⁶⁷⁾

Ідея прощення має дуже важливе значення, бо вона незаперечно вияснює певну суперечність у стверджуванні браку войовничості українського народу й спалахуванні помсти серед нього; вона вияснює й поставу самого Шевченка, що не засуджує помсти, а часто, навіть, солідаризується з нею. Хоч основна диспозиція, яка зумовлює прощення, як бачимо, дуже сильна, то проте злочини супроти України є того роду, що їх важко забути. І коли в Шевченка (і взагалі) визвольна чи оборонна

65) »Не спалося, — а ніч, як море«: III. 195-197/75-76.

66) »Між скалами, неначе злодій«, IV. 107-111 (зокрема рядки: 159-174.

67) »Неофіти«, Рад. Письм. II. 301. Ідея прощення в »Неофітах« приходить ще раз, коли мати по мученичій смерті Алкіда, в своєму болі »тяжко-страшно заридала, І помолилась в преший раз за нас Розп'ятому« (стор. 312), а згодом стала сама неофіткою.

боротьба знаходить апробату і щобільше: визнання її конечности, яке кінчається закликком до боротьби, тоді помста знаходить у нього виправдання, як спонтанна реакція на муки й терпіння.

ДИСЦИПЛІНУЮЧА ФУНКЦІЯ ПРИЛЮДНОЇ ОПІНІЇ

Допомоги чи прощення нема тільки у відношенні до порушників ладу, традиції, яка береже здоров'я спільноти. Ця засада насамперед стосується до покриток. І так, напр., Катерину батьки мусять прогнати, хоч їм самим крається серце; вони свою доньку проганяють не то без ненависти, але навіть з виразними ознаками ніжності⁶⁸). Але вони мусять коритися прилюдній опінії. Сама прилюдна опінія у відношенні до покриток може бути дуже жорстока, як, напр., у випадку «Титарівни» (і цей випадок тому наводимо поруч із «Катериною», що він вияснює поступування батьків з Катериною; в «Титарівні» виразно видно, що співвідповідальними за гріх доньки прилюдна опінія робить також батьків!⁶⁹). Брак допомоги покриткам може лучитися ще й з певними виявами агресивности, коли їх стрижеться для постраху іншим⁷⁰). Але й у данім випадку самий Шевченко займає поставу далеко більш виrozumілу, що видно вже хоча б із частого змальовування долі покриток, з пересування вини з них на спричинників гріха — здебільша розпусних панів і паничів. Виразне прощення покриткам є в поемі, присвяченій матерям⁷¹). Щодо самої прилюдної опінії, як певної охорони освяченого ладу, то порядкуюча функція спільноти, яка виявляється браком допомоги, переноситься з грішної матері на її дитину⁷²), отже з покритки на її байстра, якому також відмовляється допомоги. Допомоги не дістане й князь, що знасилював свою власну дочку, чи сотник, який, на ганьбу собі захотів одружитися на старості літ з своєю годованкою⁷³).

ЧУТТЕВІСТЬ ЯК ОСНОВА АЛЬТРУІЗМУ

На закінчення етюдy можна ще вказати на деякі почування, які тісно в'яжуться з інстинктом подавання допомоги. Тут, звичайно, насамперед діє почування **любви**. Це почуття **любви**, в космічних дименсіях, виявлене в цій осінній елегії:

»Ми восени таки похожі	І хочеться сповідатись,
Хоч капельку на образ божий , —	Серце розповити;
Звичайне, що не всі, а так,	І хочеться — Боже милий,
Хоч деякі.	Як хочеться жити,
Думи душу осідають,	І любити Твою правду ,
І капають сльози.	І весь світ обняти! .. ⁷⁴)

Тут видно виразно цей зв'язок із любов'ю і бажанням допомоги; »весь світ обняти« можна навіть подвійно інтерпретувати: і як саму любов, і як бажання допомоги.

⁶⁸) II. 36-38. ⁶⁹) Пор. відповідне місце в цьому ж етюдi!

⁷⁰) »Сон«, III. 29/141-145: »У раї«, IV. 194/52-80; »Москалева криниця«, IV. 54/185-188.

⁷¹) »Великомученицею« називає Шевченко покритку »У нашiм раї«, IV. 195/47! ⁷²) »Лілея«, III. 153-155/49-53.

⁷³) »Княжна«, IV. 19/400-409; »Сотник«, IV. 179-181/431-503.

⁷⁴) »Ми восени...«, IV. 207/1-4 і 23-30.

У відомих уже молитвах, у яких Шевченко просить блага для «нижчого» брата, для «робочих голов і рук», молитв він сам для себе:

»Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердешний рай,
І більш нічого не давай!«⁷⁵⁾

І цей мотив повторяється у дальших переспівах молитви, тільки що він степенується до генералізуючого прохання:

»А всім нам **вкупі** на землі
Єдиномисліє подай,
І братолюбіє пошли!«^{75а)}

Любові, як Господній благодаті, присвячене також відоме місце у «Мо-скалевій криниці»⁷⁶⁾.

Поруч із почуванням любові, треба при аналізі інстинкту подавання допомоги назвати **співчування**, якого сліди у Шевченковій поезії дуже сильні. Це ж співчування ближнім: каліці, вдові й її синові, опухлій дитині, матері на чужім лані, покритці, якої відцуралися батько й мати, веде до того могутнього протесту у «Сні», який згодом мав коштувати Шевченкові роки терпіння:

»Очі, очі!
На що Ви здалися?
Чом ви змалку не висохли,
Слізьми не залилися? ...«⁷⁷⁾

Цей мотив приходить у кондесованих, але дуже сильних словах і на іншому місці, коли Шевченко про своїх односельчан каже: **»Чорніше чорної землі Блукають люди...«**, а мотив співчуття є підкреслений, наче ко-смічним боєм, коли не тільки людські біленькі хати погнили й порозва-лювались (що було наслідком загальних злиднів), але й зелені сади пов-сихали, наче із співчуття до тих злиднів, і стави бур'яном поросли... То-ді Шевченко, **»заплакавши«**, утік із свого села, поїхав назад на чужи-ну!⁷⁸⁾

Скільки сліз, скільки крові — це є провідний мотив «Кавказу», напи-саного як протест проти поневолювання народів. Це терпіння **других** і співчуття з цим терпінням озвалися патосом обурення.

Коли всі названі факти співчуття носять характер проблеми, себто ко-ли вони вказують на загальність поширення терпіння й тому на конеч-ність загальної реакції, тоді не брак і цілком індивідуальних ноток, іноді викликаних навіть дрібним фактом, як от хоча б у наступнім восьмистиху:

»Дівча любе, чорнобриве
Несло з льоху пиво.
А я глянув, подивився —
Та **аж похилився...**

Кому воно пиво носить?
Чому босе ходить?...
Боже сильний! Твоя сила
Та Тобі ж і шкодить«⁷⁹⁾.

75, 75а) Рад. письм., II. 370, 371.

76) Місце цитоване вище. гл. помітка 39.

77) IV. 28-29. Цитовані рядки: 137-140. Про виразне співчуття для по-критки також у кілька разів названім місці: «У наших раї», IV. 195-196.

78) «І виріс я на чужині», IV. 113-114/22-34.

79) Рад. письм. II. 367.

Звичайно, і тут маємо до діла з проблемою (кому носить?, чому босе?), але причина є чисто індивідуального порядку: так і видно, як Шевченко по дорозі, чи, може, таки в пивній, випадково бачить дівчину й, співчуваючи їй, доходить до цих питань, які, врешті-решт, кінчаються мало-що не хулою, коли Шевченко твердить, що Бог не має тої хвали, яка Йому належала б, тому що годиться з такою несправедливістю...

Описуючи «відьму», якої люди жахалися, мов мари, Шевченко каже дуже сильно: «Се не мара, Моя се **мати і сестра**, Моя се відьма, **щоб ви знали...**» Тут знову цей перехід від індивідуального до загального, до проблеми, дуже виразний⁸⁰).

Співчуття є мотивом допомоги у «Тополі», коли ворожка дає дівчині бажаного зілля, бо: «Сама колись дівувала **Тес лихо знаю!**..» Тепер «бабусенька, голубонька» **людям помагає**»⁸¹). Навіть у моменті кари, що необхідна з погляду цілості, є глибоке людське співчуття, яке так виразно бачимо у «Катерині» (в сцені вигнання її батьками)⁸²), чи навіть у «Гайдамаках» (в сцені убивства синів)⁸³ (в цьому випадку абстрагуємо від проблеми, наскільки сама кара мала своє моральне виправдання).

Коли ми докладніше спинилися на співчутті, що проявляється у співчуваючої людини, то можна ще тільки сказати, що в нас також глибоко вкорінене бажання, щоб другі **співчували** нам. У Шевченка видне це у бажанні, щоб його згадали на чужині чи після смерті. Це бажання лучиться з інстинктом самопіднесення, і про нього була своєчасно мова, але елемент потреби відчувати співчуття інших є також дуже сильний. Це пов'язання між згадкою й співчуттям є виразно зарисоване в описовім, отже не особистім, місці, коли старі, бездітні люди турбуються:

»Хто ж їх старість привітає,	Хто поживе добро чесно
За дитину стане?	В добрую годину,
Хто заплаче, поховає,	І згадає дякуючи,
Хто душу спом'яне?	Як своя дитина...» ⁸⁴).

Змальована любов, як загальна прикмета і потреба співчування виявляються у загальній **доброзичливості**, яка йде так далеко, що може нам самим пошкодити. І це саме Шевченко показав в алегоричній (отже й узагальнюючій) формі у «Великому Льосі», коли друга душа, несвідома своєї вини, здогадується, що вона карається за те, що **»всякому годила»**, коли перша душа (Прися) поспішно побігла за відрами, щоб уповні гетьманові перейти дорогу і виявити йому свою доброзичливість⁸⁵). Хоч це й дуже переносно сказане, але воно впливає з глибокої обсервації життя, що ми часто самі терпимо саме тому, що надто прихильні чи услужливі для інших, у тому числі навіть для ворогів.

З'ясовані почуттєві настанови виявляються у таких рисах характеру як **ніжність, м'якість**. Про ніжність у карі ми говорили при змальовуванні співчутливості вдачі. Ніжність видно також у одуховленій любові молодих людей, яку стільки разів змальовував Шевченко, протиставляючи її простій охоті фізіологічного заспокоєння пристрасти в москалів. Навіть

⁸⁰) «Відьма» у варіанті, поданім у Рад. письм. І., стор. 444.

⁸¹) II. 17-18/136-145. ⁸²) У згадуваних вже місцях, II. 36-38/167-231.

⁸³) II. 116-117/2272-2274. ⁸⁴) «Наймичка», III. 103/70-77. ⁸⁵) III. 87/133.

момент жорстокости йде поруч із ніжністю. Жорстокість — це для Шевченка невимолима конечність, зумовлена зовнішньою ситуацією — несправедливістю чи кривдою, викликана кривавими вчинками інших; ніжність випливає з внутрішньої потреби самого українця. І тому коли приходить жахлива хвилина жорстокої помсти, коли кров'ю забагровіють степи, тоді рівночасно при малюнку лютої кари Шевченко вставляє ліричну апострофу до місяця, який має йому бути персоніфікацією природи з її відвічними законами, і просить його, щоб він не дивився на «крови широкее море...»⁸⁶⁾

Дивною м'якістю сповнені слова старого козака, коли він має виявити прибраному синові, що не син він йому, а приймак (чого, до речі, годованець навіть і не помітив ніколи, не зважаючи на те, що виростав поруч із рідною донькою старого козака...)⁸⁷⁾

І останній момент до відзначення: *жертвність*. І вона є частим мотивом творчости поета: цей мотив у жертвності апотеозованої матері для дитини, — у готовості на смерть козаків, що йдуть «братів визволяти», — у персоніфікації добра — Максимові з «Москалевої криниці», коли він жертвує собою за вдову, матір своєї зрадливої жінки, й її сина, призначеного в москалі. Ідея жертви також у малюнку молодої, що під час власного радісного весілля пізнає свого месника, який убив того розпусного («несамовитого») панича, що хотів її згвалтувати. За кару ведуть його з каторжниками на Сибір. Молода покидає чоловіка й весільних гостей, і мандрує за «невольником убогим» у Сибір...⁸⁸⁾

КІНЦЕВИЙ ПІДСУМОК

Можна сказати, що півніше змальовання виявів інстинкту несення допомоги, як він проявився у творчості Шевченка, трапляється рідко. Враховуючи навіть момент певного генералізування чи ідеалізування, можна сказати, що саме в творчості Шевченка проявився той інстинкт, який незаперечно характеристичний для нашого народу. І коли в нас, назагал, менше проявляється інстинкт боротьби, то це значною мірою тому, що в нас надто сильно розвинений комплементарний інстинкт, який зумовлює глибоке відчуття конечности альтруїзму. Коли ж у самого Шевченка, при його глибокім розумінні допомоги, жертвності, солідарности, не занидів інстинкт боротьби, то вияснити це треба саме тим, що це його любов до власного народу, відчуття його кривд і співчуття з кривдженими, що це потреба добра казали йому стати апостолом національного й соціального визволення, яке не може прийти без війни, не може обійтися без кровопролиття й терпіння. Коли ж при тому Шевченко доходить до похвали помсти й апробати жорстокости, то це вказує на вулканічність його творчости, на спонтанність, на сильне почуттєве підложжя, яке не допускає раціоналізації, не допускає схематичної класифікації і проведення меж між карою й помстою, між священною боротьбою й жорстокістю. Але ця спонтанність має спеціальну цінність для соціологічних студій, бо вона тісно пов'язує поета з оточенням.

Сарсель, 29. III.-3. IV. 56.

⁸⁶⁾ II. 89/1280-1295.

⁸⁷⁾ «Сліпий», III. 66/127-142.

⁸⁸⁾ «Якби тобі довелося», IV. 187-190.

ПРОФ. П. САВЧУК

ІВАН ФРАНКО

ДУХОВИЙ ВЕЛЕТЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(В сторіччя з дня народження)

(5)

В другій поемі з циклу збірки «Із днів журби» — «На Святоюрській горі» — змальовано історичну подію з 30 жовтня 1655 р., коли гетьман Богдан Хмельницький приймав у себе послів польського короля Яна Казимира, що просили «дружньої» згоди з Україною. А Хмельницький, знаючи добре польську «дружбу», відповів на королівські листи казкою про господаря і вужа. Як жив вуж у господаря, то господареві щастило в господарці. Але одного разу він, без причини, ударив вужа по голові, а вуж, пімстившись, укусив його сінка, спричинивши своєю отрутою смерть хлопцеві. Розгніваний господар відрубав вужеві хвоста. Вуж покинув господаря й накликав на нього різне нещастя. Господар, опинившись у біді, просив вужа повернутися до нього, але вуж, відмовляючись, каже:

»Аджеж ти, коли згадаеш,
Що твій син в землі гніє,
То рука свербить, щоб тім'я
Розтрошити мос.

А і я, коли погляну
На відсічений мій хвіст,
То отруйним зубом в тебе
Вгризся б, так лютує злість».

А тому, вуж каже господареві:

»То найкраще нам розстатися.
Ти собі в своїм дворі
Жий без мене, я без тебе
Проживу в своїй норі».

Цією казкою І. Франко, устами Б. Хмельницького, дає відповідь полякам, підкреслюючи, що Україна не бажає більше «дружби» з Польщею і хоче жити своїм самостійним державним життям. Польща завжди намагалася обдурити український нарід різними «приятними» умовами саме в час його національно-державного пробудження — визвольного повстання і його перемоги; щойно тоді польські політики шукали шляхів «зближення й дружби» з українцями. Правда, шукали «зближення» ще й тоді, коли безсила Польща не могла оборонитися від нападів татар і турків, і виручали її українські козацькі полки. Але як тільки вщухала хуртовина ворожого наступу на Польщу — вона знову підіймала свою вовчу голову, щоб зненацька напасти й роздерти свого вчорашнього спільника — Україну. Хмельницький добре розумів підступність Польщі;

уважав, що насамперед мусить пройти певний період самостійного життя українського і польського народів, а тоді час покаже як їм бути далі, тому дає таку відповідь своєму кумові Любовицькому:

»...— коли вчасніше
Ваша Польща не згорить —
Час настане, любий куме,
Про єднання говорить!»

Ця відповідь Хмельницького є відповіддю всього українського народу польській шляхті, що в одній руці тримає клаптик паперу про «дружбу», а в другій — загарбницький плян на українську землю. А коли часом були й такі договори Польщі з Україною, що могли служити початком до співжиття двох сусідніх держав, то цьому знову протиставлялася польська шляхта, не допускаючи до їх затвердження сеймом:

»...шляхетство закричало,
Та магнати заревли,
Та підплачені ними
І підпоєні послі
Королеві лютим гвалтом
Добалакать не дали...«

Той же Любовицький, що привіз листа від польського короля Хмельницькому з запевненням про «щирі» наміри Польщі до України, одночасно має ще й другого листа до хана, в якому намовляє його напасти на Україну й «розчавити козацьких гадюк». І Хмельницький каже:

»Розмежуймося, як слід:
Вам хай буде ваша Польща,
Україну нам лишить».

Поема «На Святоюрській горі» показує нам визвольну ідею провідної верстви українського народу, зокрема Хмельницького, що нею була боротьба українського народу проти національного й соціального поневолення та відбудова Української незалежної держави. Велике ідейне значення має ця поема ще й тому, що Франко послідовно обстоює в ній історичні права України на волю й незалежність, що й є ядром і світочем поеми:

»Ви собі пануйте в себе
На вині та на меді:
Ми, як Бог дасть, будем пхати
І без вас свою біду».

Мойсей. До найбільш монументальних, глибоконасичених ідеалістичною філософією поем належить поема «Мойсей» (1905), один із найвизначніших поетичних творів І. Франка всіх його періодів творчості. Фабула поеми — біблійна розповідь, яку поет використав для змалювання історичної долі українського народу, що яскраво відбито в пролозі до поеми:

»Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздоріжжю,
Людським призирством, ніби струпом вкритий!»

Поет боліє душею за всій народ і каже:

»Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?»

Майбутність його народу тривожить поета, і він запитує:

»Невже задармо стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задармо в слові твому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга,
І все, чим може вгору дух піднятися?

Задармо в пісні твоїй ллється туга
І сміх дзвінкий, і жалоці кохання,
Надій і втіхи світляна смуга?»

Поет жалусь, що даремно край його «весь политий кров'ю» відданих борців; що в серцях його народу загніздилась «укрита злість, облудлива покірність усякому, хто зрадою й розбоям його скував і заприсяг на вірність». Він свідомий того, що: «нам, знесиленим журбою, роздертим сумнівами, битим сльозами, — не нам тебе провадити до бою!» Тут, власне, ті основні категорії соціальної психології, про які слушно каже О. Кульчицький, а саме: «маси», «юрби», «народу» в розумінні національної групи, «провідника» та їх динамічних взаємовідносин у поетичній візії Івана Франка з одного боку, — досвіду цих понять у науково-методичному підході соціальної психології — з другого¹⁾ Але Франко ідейно в душі оптиміст, пророкуючи, каже:

»Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі».

Поет закінчує пролог до поеми такими рядками:

»Прийми ж цей спів хоч туюго повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
Твоїй будучині задаток сльозами злитий,
Твоєму генію мій скромний дар весільний.»

У пролозі до «Мойсея» І. Франко виявив силу свого почування і віри в майбутність свого народу. Пишучи поему, він вклав у неї всі свої переживання за його долю. Тут слушно буде навести третю форму рефлексивної настанови, яку Ясперс назвав «безпосередньою рефлексивною» формою. «Щоб бачити життя людини, — каже Ясперс, — треба знати, як вона переживає момент»²⁾ Це є, за Ясперсом, третя «безпосередня»

¹⁾ Проф. д-р О. Кульчицький — Психосоціальні аспекти «Мойсея», «Свобода», 19 червня 1956 р., ч. 115.

²⁾ Karl Jaspers — Psychologie der Weltanschauungen, Verl. Springer, Berlin. Цит. за проф. О. Кульчицьким, «Проблеми», ч. I.

форма поряд контемплативної й активної — форма рефлексивної настанови. »В активно-рефлексивній настанові, — пише О. Кульчицький, — скерованій до будучини, йде про те, щоб »кожне переживання моменту, кожну часово визначену дійсність зробити засобом для майбутнього, для цілості« (Ясперс) життя». ³⁾ »Переживана мить, — пише Ясперс, — є тут чимсь остаточним, теплим від крові, безпосереднім, тілесно-привним, цілістю реального, самотньо конкретним«. ⁴⁾ »В цьому феноменологічному описі, — пише далі О. Кульчицький, — безпосередньої рефлексивної настанови відчуються відгуки козацького життєвого стилю. Безпосередня рефлексивна настанова в значній мірі згідна з першістю емоційного переживання, що характеризує українську психічну структуру«. ⁵⁾ Ця психологічна філософія Франка — це наше національне »я«.

Поет розпочинає »Мойсея« картиною блукання ізраїльського народу по арабській пустелі на чолі з пророком Мойсеєм, що, проблукавши сорок літ, »наблизився з народом своїм о межу к Палестині«. Ізраїльський народ ще в пустелі, де »піски й червоні, як ржа, голі скелі Моава«. Але »за ними синіє Йордан і діброва й мурава«; та »за ті голі верхи перейти він охоти не чує«, бо не вірить в обіцяну землю, про яку сорок літ їм говорив Мойсей. Врешті, зневірений народ ледачить під подертими наметами: »кочовисько ледаче, а воли та осли їх гризуть осети та будяччя«. І що їм, що той »чудовий обіцяний край, що смарагди й сафіри вже ось-ось за горою блистять — з них ніхто не йме віри«.

Сорок літ говорив Мойсей народові про »обіцяну ту вітчизну — і все пусто та марно«. Народ, зневірений у пророчі слова Мойсея, каже:

»Набрехали пророки!

У пустині нам жить і вмирать!

Чого ще ждять? І доки?»

Ізраїльтяни знеохочені йти далі »поза ржавії гори«, вони, »поки спека діймає, у дрантивих наметах своїх« безтурботно лежать, ледачать, лише їх жінки »прядуть та печуть в грані м'ясо козяче та дрібна дівора по степу дивні іграшки зводять: то воює, мурує міста, то городи городить«. Один тільки Мойсей »з-поміж цієї юрби у шатрі не дрімає і на крилах думок і журби поза гори літає«. Цей старенький дідусь, »позабутий пророк, що без роду, без стад і жінок сам стоїть край могили«. За свій народ »все, що мав у життю, він віддав для одної ідеї, і горів, і яснів, і страждав, і трудився для неї«. Він хотів вивести з неволі свій народ, »на волю спровадив рабів«, але »на хвилях бурхливих їх душ у дні проби і міри, попадав він із ними не раз у безодню зневіри«. Він знемігся, »його голос зомлів, і погасло відхнення, і не слухає вже його слів молоде покоління«. Бо його слова про обіцяний край — це для них казка: їм тепер »м'ясо стад їх і масло і сир — це найвищя ласка«. Серед них верховодять Авирон і Датан, що на поклик Мойсея в похід відповідают: »Нам і тут не погано«. Коли Мойсей нагадав їм про Божий наказ, то вони відповіли криком: »Замовчи ти, помано!« А коли Мойсей

³⁾ Проф. д-р О. Кульчицький — Світовідчуження українця, »Проблеми«, ч. I, 1956 р., стор. 24. ⁴⁾ Ясперс, там же, стор. 112.

⁵⁾ Проф. д-р О. Кульчицький, там же, стор. 24.

загрозив їм «гнівом Єгови, то йому наказав Авірон богохульні промови». На зборах ізраїльтян Датан переміг і перепер ухвалу:

»Хто пророка із себе вдас	І манити за гори, настрить
І говорить без зв'язку,	Кінцевої руїни —
І обіцяє темній юрбі	»Той на пострах безумцям усім
Божий гнів, або ласку —	Між оцим поколінням
»Хто до бунту посміє народ	Хай опльований буде всіма
Накликати, до зміни,	І побитий камінням.»

Щойно як у таборі не стає їжі, а для ослиць будякової паші, вони вирішують, що «доведеться кудись кочувати на пасовиська кращі». Але до голосу знову приходить Авірон і Датан, перший рекомендує край Мадіям, а Датан радить іти ще далі; а про Мойсея кажуть, що він замовкне «по вчорашній ухвалі». Тим часом у таборі зробився рух, гомін, крики й біганина. Народ не знав, що робиться, «чи ворог іде, чи піймався звір у тенета?» Ні, це вийшов Мойсей. Хоч літа гнуть його разом з турботами донизу, але його очі горять, «мов дві блискавки в хмарі». Він іде до намету, де лежить великий при вході камінь, і, ставши на ньому, промовляє до народу. Він каже, дарма що ухвалили ви накласти на мій язик і душу печать, я мушу говорити:

»Зрозумійте й зятяйте собі,	Ваше серце, як листя в огні,
Ви, сліпців покоління,	Зашкрумтить і зов'ється.
Що, як зглушите душу живу,	»Вчора ви прокляли всякий бунт —
Заговорить каміння.	І кляли його всує,
»Вчора ви присяглися свій слух	Бо напроти тих глупих проклять
Затикати на промови	Ваше серце бунтує.
Не мої, не тих глиняних уст,	»Бо в те серце Єгова вложив,
А самого Єгови.	Наче квас в прісне тісто,
»Бережіться, а то він до вас	Творчі сили — ті гнатимуть вас
Заговорить по-своmu,	У призначене місто.
Заговорить страшніше сто раз,	»Вчора ви уважали спокій
Як в пустині рик грому.	Найблаженнішим станом;
»А від слів його гори дрижать,	Та чи радився ум ваш при тім
І земля подається,	З вашим Богом і Паном?»

Мойсей навчає народ, що з «Богом на прою виступать непорадно», бо:

»Як стріла вже намірена в ціль,
Наострена до бою,
Чи подоба стрілі говорити:
»Я бажаю спокою?»

Далі Мойсей каже, що коли вони зареклися слухати слів про ласку Єгови, «тож, мов дітям безумним», він розкаже їм казку про те, як зійшлися дерева на широкому роздоллі, щоб обрати собі короля, щоб він був для них честь, надія й підмога, а одночасно був їх слуга і мета. Погодилися всі на кедр: «Ти зійди з своїх гордих висот, йди до нас царювати». Але кедр відмовився; не хотів покинути задля них свої «гори і скали», «блиски сонця й свободу», не хотів проміняти своєї волі за службу «збиранині народу». Тоді стали дерева благати пальму: «Ти між нами ростеш,

нам рідня, йди до нас царювати». Але й пальма відмовилася, каже: «Чи ж я кинути в силі свої квіти пахучі та свій плід — солодкі дактилі? ... Хай царює, хто хоче, у вас, я на троні не сяду, я волію всім давати свою тінь і поживу й розраду». Тоді, засмучені, що не хоче ні кедр, ні пальма йти до них царювати, дерева звернулися до рожі, що «всьому світові гожа, без корони — цариця рослин, преподобниця Божа». Але й рожа відмовилася. Просили дуба, але й дуб відмовився. Тоді березу благали, бо вона, мов та «панна в білому шовку, розпуска свої коси буйні, тужно хилить головку», красуючись серед дерев. Але й вона відмовилася, тоді хтось, наче на жарт, сказав: хіба попросити терна, «може терен захоче». Цю думку підхопили інші й «взялися просити терна, щоб царем був над ними». Терен згодився: «Це добре вам хтось підповів таку раду, — каже терен, — я на вашім престолі якстій без вагання засяду». І розповів про себе, що він не є як кедр високий, ні як пальма вродливий, ні «як дуб самолюб, як береза тужливий». Але я:

»Здобуватиму поле для вас,
Хоч самому не треба;
І стелитися буду внизу,
Ви ж буяйте до неба.
Боронитиму вступу до вас
Спижевими спичками,

І скрашатиму всі пустирі
Молочними квітками.
І служитиму зайцю гніздом
Пристановищем птаху,
Щоб росли ви все краще, а я
Буду гинуть на шляху».

І Мойсей — серед глибокого мовчання ізраїльтян — пояснив свою казку, що «дерева — це народи землі, а король у їх — Божий вибранець, син і слуга Господевої волі». Що Єгова створив народи як рослини в полі, заглядав їм у душу, читаючи з неї долю кожного, шукаючи, «кого з них би собі обібрати за сина».

»І не взяв отих гордих, грімких,
Що б'ють в небо думками,
І підносять могутню п'яту
Над людськими карками».

І хоч вибраний Єговою народ «вбогий», без «пишноти», та вклав у його душу Єгова «свій скарб», щоб він був «мов світло у п'їтмі, мов скарбник його слова». А на «безмежну мандрівку життя» дав йому «заповіти й обіти свої», надів на нього «плащ своєї любови», недоступний і колючий, мов тернові колючки. Так пояснює Мойсей своїм невірним ізраїльтянам їх призначення від самого Єгови.

Але Авірон і Датан глузують з пророчої притчі Мойсея й кажуть, що ізраїльтяни варта ліпшої долі, ніж бути терном між народами. Вони її осягнуть, віддаючи честь «Ваалу й Астарті». Авірон глузує з Мойсея, та хвалиться, що не боїться Єгови:

»Хай Єгова собі там гримить
На скалистім Синаю —
Нам Ваал дасть багатства і владу
У великому краю.
Хай Єгові колючі терни
Будуть любі та гожі,

Нас Астарті рука поведе
Поміж мірти і рожі.
Наш уділ Сенеар та Гарран,
А наш шлях до востоку,
А на захід у твій Канаан
Не поступимо й кроку».

Далі Авірон, глузуючи з Мойсея, питає, що треба б зробити з ним: «Бить камінням руїну стару?» — «Шкода заходу і труду», бо Мойсей може ще дечим послужити ізраїльському народові: «...говорити казки, милян упускати батьку», і радить «приставити його до дітей за громадську няньку». Не зважаючи на сміх юрби, Мойсей спокійно відповідає Авіронові:

»Канаана тобі не видать
І не йти до востоку;
З цього місця ні вперед, ні взад
Ти не зробиш ні кроку«.

Тоді на Мойсея накидається Датан, обвинувачуючи його в тому, що він «повів їх, мов глупу отару» в піски на потіху фараону, а їм на горі й кару, що сотні тисяч їх уже загинуло в пустелі: «Ти ведеш нас у цей Канаан, мов до вовчої ями... Це ж безумство тиснутися нам самохітно до пастки!»

Мойсей відповів:

»Не журися, мій сину!
Канаана тобі не видать,
Не гнуть гордую спину.

Ще одно повідаю тобі,
Небораче Датане:
При смерті тобі й п'яді землі
Під ногами не стане«.

Розгніваний Датан крикнув до ізраїльтян:

»За каміння! Він кпить собі з нас,
Так як кпив разів много.
Хай загине він краще один,
Як ми всі через нього!»

А у відповідь юрба закричала: «Хай загине!» Але, на диво, ні одна рука не посміла сягнути по камінь і кинути його в Мойсея. Цей момент дуже характеристичний, він підкреслює психологію юрби, яка без застанови йде за голосом лжепровідників. Подібні історичні малюнки відомі в історії майже всіх народів, починаючи від Єгипту та Риму й кінчаючи двадцятим століттям. У Датана і Авірона не було ідеї, вірності і любови до свого народу, була тільки зависть, що в кермі стоять не вони, а старець Мойсей, було своє егоїстичне «я». Датан вмить догадався, що нема нікого, хто кинув би у Мойсея каменем, тому піддав юрбі другу думку:

»Забирайся в тій хвилі!
Щоб ми кров'ю твоєю під ніч
Своїх рук не сквернили!»

І юрба знову підтримала його: «Забирайся ще нині!» Цей малюнок розкриває також психологію маси, юрби, що хилиться не раз за подувом

хвиль безідейного обманного слова. У гнівному розпалі понеслись по степу, мов «рокоти грому» слова Мойсея:

»Горе вам, нетямущі раби	Проти власного свого добра
На гордині котурні!	Ви бунтуєтесь завше.
Бо ведуть вас, неначе сліпих,	Горе вам, непокірні, палкі,
Ошуканці і дурні.	Загорілі й уперті!
Горе вам, бунтівничі уми!	Тим упором, мов клином, самі
Від Єгипту почавши,	В нутрі ви роздерті».

Мойсей картає свій народ за його непослух своїм дійсним провідникам, за те, що дає себе обманювати різним безідейним пройдисвітам-ошуканцям:

»Горе вам, що зробив вас Господь	Бо коли вас осяє Господь
Всього людства багаттям,	Ласки свої промінням,
Бо найвищий цей дар буде ще	Ви послів і пророків його
Вам найтяжчим прокляттям!	Поб'єте все камінням».

Але за кожную каплю крови тих »Господніх слуг« Єгова буде мститися на них і їх правнуках, аж покаються і присягнуть Єгові »чинити його праведну волю«.

Погрози Мойсея це, насамперед, турботи і біль за долю свого народу, його безмежна любов до нього, що зараз же відзивається гарячими словами:

»О Ізраїлю, якби ти знав,	Підеш ти у мандрівку століть
Чого в серці тім повно!	З мого духа печаттю.
Якби знав, як люблю я тебе	Але ні, не самого себе
Як люблю невимовно!	Я у тобі кохаю:
Ти мій рід, ти дитина моя,	Все найкраще, найвище, що знав,
Ти вся честь моя й слава,	Я у тебе вкладаю.
В тобі дух мій, будуче моє,	О Ізраїлю, не тям ти того
І краса і держава.	Богохульного слова:
Я ввесь вік свій, ввесь труд тобі дав	Я люблю тебе дужче, повніш,
У незломнім завзяттю —	Ніж сам Бог наш Єгова.»

В цих гарячих, повних безмежної любови словах, вкладених в уста Мойсея — вся душа І. Франка, його ідеї і мета. Це ж бо він був тим Мойсеєм, що »сорок літ трудився, навчав«, щоб »з рабів тих зробити народ«. У своїй духовій величі І. Франко піднісся до рівня найбільших поетів у світі. Слушно пише Є. Маланюк: »Кожен, почувши ім'я Франка здіймає шапку, незалежно від свого місця народження — Київ, Карпати, Кубань чи Вороніжчина«⁶). Устами Мойсея Франко каже до свого народу:

»І коли з мільйонів тебе	І коли він для тебе бере
Вибрав він собі в слуги,	Твою силу робочу,
Я без вибору став твій слуга,	Я, Ізраїлю, від тебе собі
Лиш з любови і туги.	Нічогісінько не хочу».

⁶) Євген Маланюк — Пролог, не епілог, »Українська Літературна Газета«, вересень 1956 р., ч. 9 (15), стор. 1.

Далі поет кидає сильні пророчі слова:

»Хай вперед іде наш похід,
Наче бистрії ріки!
»О Ізраїлю, чадо моє,
Будь здоровий навіки!«

Поета-пророка, як і Мойсея, не всі хотіли зрозуміти, ще й сьогодні не всі розуміють. І має слухність Є. Маланюк, коли каже, що Франко більш живий у масах, «але горе в тім, що визнавана і відчувана велич Франка лишається для надто багатьох книгою за сімома печатами, яку мало хто намагається читати»⁷⁾.

Мойсей кидає табір і йде в сеп, хоч серце його плаче за своїм народом. Назустріч йому надбігли ізраїльські діти, що гуляли по полю; оточивши Мойсея, просять його залишитися з ними. Але Мойсей іде далі. Врешті, його огорнула самота, мов «те море безкрає»; він розмовляє сам з собою. Просить Єгови, щоб обізвався ще раз до нього, як колись на Хориві; він бо шлях вказаний Єговою довершив і знову самий стоїть перед ним, як був напочатку. Звертаючись до Єгови, каже:

»Сорок літ я трудився, навчав,
Весь заглиблений у тобі,
Щоб з рабів тих зробити народ
По твоїй подобі.

Сорок літ, мов коваль, я клепав
Їх серця і сумління,
І до того дійшов, що уйшов
Від їх кпин і каміння».

Але відповіді від Єгови не було, «мовчала пустиня німа, тихо моргали зорі». Пророка огортає сумнів, йому вчувається чийсь голос, мов сичання гадюки; це голос демона тьми, Азazelя, що намагається захитати віру його, кинути в серце сумнів. Цей голос нашіптує йому, що він, Мойсей, аж після сорока років, зневірюється в своє діло. Мойсей запитує: «Хто ти, дивний? Не бачу тебе, ... тільки чую, як зір твій мені все вгризається в душу». Демон відповідає:

»Чи так важно, хто я? Хто зумів
Наказать колись морю,
Тому важно не хто, а що,
І чи правду говорю!«

Коли Мойсееві демон нашіптує, що Мойсей розпочав своє діло ради своїх гордоців, він заперечує: він бачив свій люд у ярмі, його боліло серце за нього і він хотів вирвати його з неволі. Але демон насміхається з нього:

»Бо ти чув себе братом рабів,
І це стидом палило,
І захтів їх зробити такими,
Щоб тобі було мило».

⁷⁾ Там же, стор. 3.

Мойсей відповідає:

»Так, з низин тих мрячних і лячних
Я хотів їх піднести
Там, де сам став, до світлих висот
І свободи і чести«.

Та демон намагається викликати в душі Мойсея сумніви: ти не радився творця, що послав твій нарід на землю, щойно тепер, коли впав, »кличеш у своєму горю« до нього. Але Мойсей боронить себе і свій нарід:

»Ні, на це мене впхнуло його
Всемогуче веління,
В темну душу хоривський вогонь
Надихнув просвітління«.

Нашіптування демона невгає:

»Гей, а може хоривський вогонь
Не горів на Хориві,
Лиш у серці завзятім твоїм,
У шаленім пориві?

Може голос, що вивів тебе
На похід той нещасний,
Був не з жадних горючих купин,
А твій внутрішній, власний?

Адже пристрасть засліплює зір,
А бажання — це ж чари,
Плодить оку і світ і богів,
Як пустиннії мари.

Те бажання, що, наче шакаль,
У душі твоїй вило —
Лиш воно тебе їх ватажком
І пророком зробило«.

Мойсей, переживаючи, зроджені нашіптуванням демона, сумніви, питає: »Хто ти, вороже?« — »Я Азазель. Темний демон пустині« — відповідає Голос.

(Далі буде)

»Цей період найбільшого терору Москви знайшов признання у багатьох представників білої Москви — емігрантів. Московські емігранти у всіх закутках землі радісно спостерігали це знуцання, хай червоної, але все ж Москви над Україною... Це нам усім українцям відкрило очі раз назавжди. Всі побачили, що жадного інтернаціоналізму нема й не буде. Отже можна служити лише якійсь нації — або чужій, московській, або своїй — Україні.«

(Олена Теліга: Братерство в народі)

ІГНАТ ЖИТЕЦЬКИЙ

ОДРУЖЕННЯ ІВАНА ФРАНКА

Іван Якович Франко одружився в Києві в 1886 р. з Ольгою Федорівною Хоружинською (народженою 1865 р.), дворянкою з Харківщини, інститутського виховання, пізніш київською курсанткою.

За рік до весілля, в серпні 1885 р. Франко перший раз відвідав Київ. Був кінець літа, і в Києві із старших громадян мало хто перебував, тож не легко було знайти притулок і «чічероне», щоб поводити по місті приїжджого; а серед громадян так уже завелось, щоб «славетних чужоземців», хоч би і з Росії, привітати та обдомовити у своїх помешканнях, показати любий Київ у гарному вигляді й поводити по місті з відповідними пояснюючими коментарями.

Павло Іванович Житецький, що на той час залишився в Києві, умовився з своїм громадським приятелем Є. К. Трегубовим про перебування Франка на якийсь час у квартирі Трегубових, що й не важко було здійснити, бо все навантаження гостя — його невеличкий чемаданчик, а родина Трегубових не хутко поверталась з літнього відпочинку.

Пам'ятаю, що батько мені наказав на другий день піти до помешкання Трегубова, в колегії Галагана, де той учителював і жив, та взявши з собою Франка, привести до нас. З зацікавленістю зайшов я до «славетного», хоча й не «чужинця», і ми вирушили до нашого помешкання на Львівській вулиці, за Сінною площею. Доки йшли, я відповідав йому на запитання про різні місця, куди ми переходили; постояли біля останків Золотих Воріт, поглянули з верху Опанасівського яру (тепер Несторівська вул.) на невпорядкований ще до кінця Володимирський собор. Мене тільки дивувало, що кого б я не зустрів з своїх знайомих (а їх у мене було чимало) і вітався з ними, Франко теж ввічливо здіймав свою шапку й вітався. «Що це? Ви всіх оцих людей теж знаєте, добродію?» — запитався я. Франко усміхнувся і відповів: «Ні, нікого; а це вже в нас такий закордонний звичай вітатися зо всіма, хто вітається з супутником своїм на вулиці».

На другий чи третій день я з Франком раненько пішли на мандрівку по старому Києві: до Софії, Десятинної, Андріївської та Михайлівської церков, до пам'ятника св. Володимира, бо старші кияни на той час ранком одбували свої службові обов'язки. Жвава бесіда оберталася переважно біля старовини історичних місцевостей Києва; я міг підтримувати про це розмову, бо саме тоді дуже цікавився й перечитував усе, що належало до історичної топографії любого рідного міста. Тільки ті дві мандрівки з Франком і залишилися в моїх спогадах за 1885 р., бо гість більшість часу провів з деякими старшими українцями і громадськими діячами в бесідах на теми, що не завжди мені, студентові першого курсу, були зрозумілими й цікавими.

Мабуть у помешканні Є. К. Трегубова і познайомився тоді ж Франко з молодшою сестрою дружини Трегубова Ольгою Хоружинською. Восени

він до неї листуванням присватався, і сестри Ан. Трегубова та Ольга подорожували в кінці 1885 р. до Львова, щоб подивитись на нареченого в оточенні його звичайного, буденного життя.

Травня місяця 1886 р. Франко вдруже приїхав до Києва, оселився в галичан — студентів Крачковського і Киричинського, в помешканні власника «Мінеральних вод», галицького емігранта Качали, небожем якому приходився медик Киричинський. Не так багато часу гаяв молодий учений на женихання, як на студювання київських наукових матеріалів. В кінці того ж таки місяця відбулося й вінчання в церкві колегії. Пам'ятаю, як у тісній квартирі Трегубова всі вже дружки зібралися, прибули й бояри — Киричинський, Крачковський, Ігнат Житецький і В. Ігнатович, одяглася й молода до вінця, а молодий затримався в кабінеті Трегубова за переписом якогось цікавого старого вірша, поки йому рішуче не нагадали, що пора й про урочистий час згадати. Франко передягся в сюртук, і ми в ясний тихий день пішки посунули процесією через шкільний двір до церкви.

Того ж таки дня потягом на Волочиська молода пара й відїхала до Львова. А через пару днів київські жандарми схаменулися і зробили трус у Киричинського, шукаючи «галичанина-соціаліста», а священика Симеона Трегубова, що вінчав Франка, покликали на допит, як це він одбув обряд, не маючи від молодого всіх відповідних для того документів. Але випало поліції задовольнитися невеличким хвилюванням та кинути нікчемну справу без наслідків.

Більше ніж чверть віку не був Франко після свого шлюбу в Києві, проживаючи переважно у Львові. З чотирьох тисяч карбованців жіночого посагу, частина пішла на видання у 90-тих роках збірників (журналу) «Життя і слово» (вид. Ольга Франко, редагував Іван Франко)...

(«Україна», 1926, кн. 6.)

Б. БОРА

ВАГІТНІСТЬ

Наливаються золотом дні,
Ширшають — ширшають овиди,
Вже не тліють — палають огні
Духа для кровної сповіді.

Не миршавієм, ні! Ростемо.
Глибше корінням вгризаємось,
У Великих душею вчимось,
Кров'ю Твердих причащаємось.

Пройдемо через кров, наче брід.
Шлях у майбутнє промощений.
Кожний крок, кожна п'ядь, кожний слід
Встелений Велетнів мощами.

ПРОФ. Г. ВАЩЕНКО

РОСІЙСЬКИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ У ХІХ СТОЛІТТІ

Традиції московського імперіялізму, тоталітаризму і підступства, що так чітко визначилися за часів царювання Катерини, залишилися у повній силі і в ХІХ і в початку ХХ ст. Дуже характеристичним є те, що за цими традиціями відбувався самий перехід влади від одного володаря до другого. Катерина сіла на московський трон після вбивства свого чоловіка Петра ІІ-го. Олександр І-й став імператором Росії після вбивства його батька, Павла І-го.

В ХІХ ст. залишилися незмінними і загарбницькі традиції Московської держави. Не жаліючи людських жертв, Москва захоплювала все нові й нові території, поневолюючи численні народи Кавказу, Середньої Азії, Далекого Сходу. А загарбницькі традиції Москви все росли й росли, і тільки поразка російського війська, завдана японцями в 1905 р., на якийсь час зупинила загарбництво її, але не поклала йому краю.

В ХІХ ст. Росія вступає в тісніші зв'язки з Західною Європою. Вже під час наполеонівських воєн багато росіян побували в Західній Європі, мали можливість придивитись до тамошнього життя, що з погляду культури стояло незрівняно вище, ніж життя в Московщині. Багато чужинців з тих чи інших причин переселились у Росію, стали урядовцями, виховниками московської дворянської молоді. З другого боку, російська молодь їздила за кордон і училась в європейських школах. В Росію просякають ідеї західної науки і філософії, серед російської інтелігенції утворюється течія, що має назву «западничество».

Здавалося б, що в таких умовах мусіли б бути наступити великі зміни в зовнішній і внутрішній політиці Москви, мусіли б бути послаблені традиційні тенденції московського імперіялізму і тоталітаризму. Але цього не сталося. Всі російські імператори, починаючи з Олександра І-го і кінчаючи Миколою ІІ-м, вели таку ж саму зовнішню імперіялістичну політику, як і їхні попередники. І ця політика знаходила велику підтримку з боку значної частини російської інтелігенції. Підтримували імперіялістичну політику не тільки такі крайні реакціонери, як князь Голіцин, а також і люди, що рахувались прогресистами, були, здавалось, в опозиції до уряду і навіть переслідувались царською владою. Прикладом цього можуть, між іншим, бути відомі російські поети Пушкін і Лермонтов. До Пушкіна уряд ставився з великим недовір'ям і навіть вислав його з Петербургу; і все ж таки він написав такі проїняті духом московського імперіялізму твори, як «Полтава» і «Клеветникам Росії». В останньому творі Пушкін обурюється, що чужинецькі держави насмілюються протестувати проти Москви за поневолення Польщі і висловлює упевненість, що в майбутньому «славянские ручи сольются в русском море». Вірш, з одного боку, просякнутий пихою з приводу того, що Москва «звільнила» Європу від влади Наполеона, а

з другого — повний погроз на адресу тієї ж Європи. Наведу уривок з цього дуже характеристичного вірша.

»... И ненавидите вы нас.
За что ж? Ответствуйте: за то ли,
Что на развалинах пылающей Москвы
Мы не признали наглой воли
Того, под кем дрожали вы?
За то ль, что в бездну повалили
Мы тяготеющий над царствами кумир
И нашей кровью искупили
Европы вольность, честь и мир?
Вы грозны на словах — попробуйте на деле!
Иль старый богатырь, покойный на постели,
Не в силах завинтить свой измайльский штык?
Иль русского царя уже бессильно слово?
Иль нам с Европой спорить ново?
Иль русский от побед отвык?
Иль мало нас? Или от Перми до Тавриды,
От финских хладных скал до пламенной Колхиды,
От потраченного Кремля
До стен недвижимого Китая,
Стальной щетиною сверкая,
Не встанет русская земля?
Так высылайте ж нам, витии,
Своих озлобленных сынов;
Есть место им в полях России,
Среди не чуждых им гробов«.

Лермонтова царський уряд засилав на Кавказ, де провадилась тоді уперта війна з горцями, — і все ж таки він написав такі патріотичні вірші, проияні московським шовінізмом, як «Бородіно» і «Спор». В останньому він палко вітає захоплення Кавказу москалями і дальше просування їх на південь.

Яскравими імперіялістами були слов'янофіли. Вони виступали за звільнення слов'ян з-під турецької неволі, а разом з тим, як і Пушкін, мріяли про те, що всі слов'яни з'єднаються під владою Москви. Але таких думок дотримувались і «западники». Типовим прикладом цього може бути сучасник Пушкіна і Лермонтова, Чаадаєв, автор славетних, ще сьогодні багато дискутованих «Філософічних листів». Він часто й довго бував у Західній Європі, знав її, і, здавалося б, високо розцінював її культуру. А проте, коли проаналізувати його писання, побачимо, що він такий же російський імперіяліст, як і більшість слов'янофілів. Він, як і останні, вірить в особливе, велике покликання Росії. Ще до появи «Філософічних листів» він писав Олександрові Тургеневу: «По-моєму, Росія поликликана до великої розумової справи; вона повинна колись розв'язати всі питання, що обмірковуються в Європі. Йй, на мою думку, випало завдання колись сказати слово про таємницю людства. Нам не потрібно вплутуватись у пошукування Заходу. Справа Росії в цілому світі — це політика роду людського. Провидіння зробило нас занадто ве-

ликими, щоб бути егоїстами». (Проф. Сперанський: «Чаадаєв», журнал «Возрождение», липень 1949 у., ст. 95).

Чаадаєв вірив, що Росія має особливо велике релігійне покликання. Він пише: «Ніщо так не звеличує настрою душі, як візія Провидіння, що панує над віками і веде людський рід до кінцевої мети». А в листі до М. Орлова він писав: «Я думаю, що Росія призначена долею здійснити велике завдання — здійснити раніш інших країн всі обітниці християнства, бо християнство залишилось у ній чистим від дотику з людськими пристрастями і з земними інтересами» (ст. 97).

Щоправда, вірити в особливе призначення свого народу це ще не означає імперіялізму. Імперіялізмом не можна назвати навіть національного зазнавання. Справжній імперіялізм виявляється аж у прагненні народу захопити чужі території, поневолити собі інші народи, щоб експлуатувати їх, рівночасно накидати їм свій спосіб життя і мислення. Такий самий імперіялізм був властивий Чаадаєву, так само «западникам», як і слов'янофілам. Коли з'явився в друку згаданий вище шовіністичний вірш Пушкіна «Клеветникам России», Чаадаєв писав йому: «Ви ніколи не давали мені стільки задоволення. Ось, нарешті, ви стали національним поетом. Ви, нарешті, згадали Ваше Покликання. Я не спроможний висловити Вам всього того задоволення, яке ви примусили мене відчувати. Особливо чудовий Ваш вірш «Клеветникам России»; це я кажу Вам. Тут більше думок, ніж сказано і зроблено в цілій країні протягом сторіч. Ви розумієте, що не всі тут згодні зі мною. Але залишимо їм говорити; — будемо рухатись уперед. У мене є бажання сказати собі: ось, нарешті, з'явився наш Данте» (ст. 95).

Зате, навпаки, Чаадаєва дуже обурило комедія М. Гоголя «Ревізор». З приводу неї він писав: «Ніколи націю так не бичували, ніколи країну так не волочили по грязюці, не кидали в обличчя публіки стільки бруду» (ст. 100). Тому не диво, що Чаадаєв так обурювався проти національно-революційних рухів, що відбувалися в Європі в 1848 р.

Основною рушійною силою російського імперіялізму, починаючи з «собирання землі русской», московського князя Івана Калити, було тиранське самодержавство. Тому московські імперіялісти завжди були великими прихильниками московських царів-імператорів. Таким був і Чаадаєв. Як апологет самодержавства, він закликає своїх земляків не наслідувати політичного устрою, що існує в державах Західної Європи. «Справа не в тому, — пише він, — щоб ми бігли за іншими. Справа в тому, щоб ми відверто оцінили себе й пізнали, які ми є. Після цього ми підемо вперед, і ми підемо швидше, ніж інші, тому що ми прийшли після них... Ми призначені навчити Європу незлічної кількості речей. Ви знаєте, що це моє інтимне переконання» (ст. 96).

Але в найконкретнішій формі ідеї московського імперіялізму і шовінізму висловив Достоевський. Він користується великою популярністю не тільки серед росіян, а й серед інших, особливо серед німців. Така популярність має підстави. Це, дійсно, високоталановитий письменник, здібний до глибокої аналізи найскладніших переживань не тільки окремої людини, але також людських мас. Його популярність пояснюється ще й тим, що Достоевський повніше і глибше, ніж хто інший з російських письменників, розкрив душу московського народу. За своїми політич-

ними переконаннями, він був запеклим монархістом-імперіялістом. Це не перешкодило тому, що з його духового посіву виросло також і жниво більшовизму. Найяскравіше його імперіялістичні погляди відбиті в щоденнику, який він почав писати в 1870 р.

Вихідною точкою політичних концепцій Достоевського є віра в те, що кожний великий народ має своє призначення, свою світову місію.

»Всякий великий народ, — пише він, — вірить і повинен вірити, коли хоче довго жити, що в ньому саме, і тільки в ньому одному міститься спасіння світу, що живе він тільки для того, щоб стояти на чолі народів і приєднувати їх усіх до себе, вести їх в згідному хорі до остаточної мети, всім їм призначеної«. (Повне зібрання творів, т. II, ст. 18-19, Петербург, 1895 р.).

За Достоевським виходить, що народи світу поділяються на великі, з особливою місією, і малі. Перші мають підкорювати собі других і бути їхнім проводом, другі мають коритися першим і в ім'я тієї місії служити їм.

Такою »великою« нацією, за Достоевським, є насамперед Московія, якій призначено серед інших народів найвища місія. »На Сході дійсно, — пише він — загорілася і засяяла небуденним світлом світова ідея, ідея слов'янська, ідея, що в ній народжується, можливо, розв'язання завдань людства і Європи« (ст. 8).

Але, за Достоевським, така дійсно хвороблива манія національної величчя властива не тільки йому, а й більшості росіян: »... Все у нас (в Росії), не зважаючи на всю різногосицю, все ж сходиться і зводиться до цієї однієї спільної думки загальнолюдського єднання. Це факт, що не підлягає жодному сумніву. Він самий по собі дивний, бо такої живої й найважливішої потреби цього почуття немає ще ніде, в жадному іншому народі«.

»Отже, коли російською національною ідеєю є, кінець-кінцем, тільки всесвітнє загальнолюдське об'єднання, то це означає, що наша вигода в тому, що всі, припинивши, до часу, сварки, повинні стати росіянами і націоналістами. Весь порятунок наш тільки в тому, щоб зарані не сперечатися, як здійсниться ця ідея, і в якій формі, в нашій чи вашій, а в тому, щоб із кабінету всім нам разом перейти до діла« (ст. 22-23).

Звертаємо увагу читачів на вищенаведені рядки. Не треба забувати, що Достоевський був, дійсно, великим психологом і глибоким знавцем російського народу. І коли він заявив, що національна мегаломанія властива, в основі, всьому російському народові, то це відповідає дійсності. І так само відповідає дійсності, що форма для росіян не грає ролі, — нехай буде і більшовицька. Головне, щоб у ній і нею був здійснений російський імперіялістичний зміст. А він ясний: щоб об'єднатися — **людство повинно стати російським**.

Але історичні факти не дають об'єктивних підстав мегаломанії, ані виправдання для претензії, щоб керувати цілим світом. Навпаки, факти свідчать, що росіяни завжди йшли в культурному житті у хвості інших народів. Вони не зробили жадного більш-менш важливого винаходу, не оформили ні одної справді універсальної, вселюдської ідеї. Протягом другої половини ХVII і цілого ХVIII ст. справжніми просвітителями були найбільше українці, зокрема вихованці Києво-Могилянської академії.

Саме вони творили на Московщині школи, давали напрямок літературі, створили великі вартості в галузі мистецтва, зокрема малярства і музики. Українці мали величезний вплив навіть на формування російської літературної мови. З цього погляду вклад України, хоч мало досліджений і вияснений, в побудову культурного і цивілізованого життя Росії був величезний.

Знов же в ХІХ ст., коли Росія, завдяки своєму імперіалізму, стала могутньою державою і мала свою досить розвинену літературу, вона залишилася в стані учениці Західної Європи. Російська інтелігенція в своїй більшості запозичала в Європі філософічні погляди, використовувала досягнення в галузі науки і техніки, наслідувала Європу в одезі і манерах. Процес європеїзації Росії був одним із головних чинників світової історії ХVІІІ і ХІХ ст., — тієї дійсності не закриють московсько-большевицькі вигадки, ніби москалі все велике видумали самі й скрізь та у всьому були »перші«.

Все це добре знав Достоевський. Звертаючись до російської інтелігенції, він пише: »Ви почали з недоцільних мандрівок по Європі, при жагучому бажанні перетворитися на європейців, хоч би тільки зовнішнім виглядом. Ціле ХVІІІ ст. ми тільки те й робили, що лише переймали зовнішність. Ми наганяли на себе європейський смак, ми навіть їли всяке паскудство, намагаючись не кривитись: ось, мовляв, який я англієць, нічого без каєнського перцю їсти не можею« (ст. 23).

Мало того, Достоевський цілком вірно відзначає велику залежність російської інтелігенції від Заходу в політичних поглядах, що носило часто характер карикатурного мавпування. »Навіть »найбільші« з росіян у себе на батьківщині, — пише він, — в Європі зразу ж робилися червоними« (ст. 24). »Наші поміщики продавали своїх кріпаків, їхали в Париж, щоб видавати соціалістичні журнали, а наші Рудини вмирали на барикадах« (ст. 23).

Достоевський знає, що таке мавпування викликало в європейців призириство і глум на адресу російської інтелігенції

»Ми у них (в європейців) навіть у приказки ввійшли, і чим більше ми, догоджаючи їм, зневажали нашу національність, з тим більшим призириством вони ставились до нас самих... Вони, властиво, дивувалися, що ми, будучи такими татарами, не можемо стати росіянами« (підкреслення наше, ст. 25).

А проте, усвідомлюючи все це, Достоевський вперто залишається при своїй думці про спасаючу все людство »світову місію« Росії. Мало того, у здібності росіян усе переймати в інших народів, так би мовити, перевтілюватися в них, Достоевський вбачає доказ великого »всесвітнього покликання російського народу«.

»Європа нам усім, — пише він, — така ж дорога, як і Росія; в ній усе Яфетове плем'я, а наша мета — об'єднати всі нації цього племені — і навіть далі, значно далі, об'єднати таки дослівно всіх: »до Сима і Хама« (підкреслення наше, ст. 26).

Перше завдання в цьому об'єднуючому рухові росіян, на думку Достоевського, є об'єднання слов'ян. Це потрібно, насамперед, для них самих. Читаємо: »... без єдиного грандіозного центру (себто Росії) не бувати

слов'янській згоді, та й не збережуться слов'яни, щезнуть вони з лица землі зовсім» (ст. 40)

Тому зрозуміло, чому Достоевський з таким ентузіазмом вітав початок російсько-турецької війни в 1877-78 році. Але в своєму щоденнику він зазначає, що з таким же ентузіазмом вітали її маси російського народу, особливо селянство. Ці маси, нібито, рвалися в бій, щоб визволити з турецького рабства своїх братів-слов'ян.

Але тут у Достоевського прориваються і неприховані, чистісінької марки загарбництва — імперіялістичні нотки. Єдиновірні брати — братами, а тут виринула перспектива здобути і опанувати Константинопіль, а рівночасно Протоки, які неодмінно мусять належати росіянам. Щоправда, для таких претенсій мусять бути якісь основи. Логічно, на випадок поразки турків, Царгород мусів би перейти до греків, які його будували і протягом сторіч ним володіли. Але Достоевський рішуче і в неприхованій брутальній формі це заперечує:

»Це цілком неможливо, щоб після турків наступниками у Царгороді були греки. Не можна віддати їм такої важливої точки земної кулі. Це для них занадто не по марці» (ст. 74).

»Але в ім'я чого, в ім'я якого морального права могла б домагатися Константинополя Росія?» — запитує Достоевський, і тут же сам відповідає:

»А ось саме... як провідниця православ'я, як покровителька і охоронниця його, — роля призначена їй ще з часу Івана III-го, який поставив знак Царгородського двоголового орла вище старовинного герба Росії. Ця роля без усякого сумніву визначилася після Петра Великого, коли Росія усвідомила в собі силу виконати своє **призначення**, а фактично стала дійсною і **єдиною покровителькою** православ'я і народів, що його визнають. Ось та причина, ось те право на старовинний Царгород. І це є зрозумілим і необразливим найревнішим до своєї незалежності слов'янам, або навіть самим грекам» (ст. 75).

Але мотивом захисту православ'я Достоевський не обмежується. Його, як типового імперіяліста, захоплює сама ідея великої Росії, її розростання та захоплювання нею нових і нових територій.

»Так, — пише Достоевський, — він (Царгород) повинен бути нашим не тільки з погляду, що це славетний порт, що тут Протоки, »середина все-світу« і »пуп землі«. Царгород має бути нашим з погляду давно усвідомленої кінечности, що такий могутній велетень, як Росія, повинен вийти, нарешті, із своєї замкненої кімнати, в якій він доріс до стелі і який хоче дихнути повітрям морів та океанів» (ст. 75).

І саме це, а не те, що Росія, ніби, »взяла на себе обов'язок перед усіма православними берегти віру православну і рятувати народи, що її визнають« — було основною причиною ентузіазму Достоевського з приводу російсько-турецької війни і мрій про Царгород.

Але він добре уявляє собі, що не тільки слов'яни, а навіть і греки не будуть з таким ентузіазмом, як він, вітати панування Росії над Царгородом і Балканами.

»Серед народів Сходу, — пише він, — стали прокидатися »національні ідеї«; раптом з'явився страх, щоб, визволяючись від ярма турецького,

не попасти під ярмо Росії... А ми думаємо, що вони нас обожнюють», — іронічно додає він (ст. 77).

Але це не турбує Достоевського. «Ми, Росія, — пише він, — дійсно потрібні і неуникнені (!) для всього східного християнства і для всієї долі майбутнього православ'я на землі, для об'єднання його» (ст. 84).

І тому рахуватися з настроями тих чи інших народів не доводиться. Знає Достоевський і те, що окупація росіянами Царгороду викличе незадоволення і протести з боку народів Західної Європи. Але й це не примушує його зменшити свої імперіялістичні апетити. «Ні перед якою Європою, ні для яких міркувань ми не повинні поступатися в цій справі. Тому що справа ця — наше життя і смерть» (ст. 83).

А висновок такий: **«Війна! Ми сильніші за всіх!... Золотий Ріг і Константинопіль — все це буде наше!»** (ст. 95).

Достоевського визнають за ворога російського нігілізму, що породив потім більшовизм. В «Бесах» він навіть дав глибокий образ майбутніх більшовиків. Але як багато спільного в політичних поглядах Достоевського і більшовиків! Можна сказати, що більшовики докладно здійснювали і далі здійснюють ті плани, що їх накреслив у своєму щоденнику Достоевський. Вони поставили перед собою завдання об'єднати і підкорити під свою владу не тільки «плем'я Яфета», а навіть «Хама і Сима», незалежно від того, хочуть вони цього, чи не хочуть. І робиться все це, як і в Достоевського, в ім'я «визволення і порятунку від загибелі».

Імперіялізм у поглядах російських інтелігентів часто з'єднувався з московським шовінізмом і зневагою до поневолених Москвою народів. Прикладом цього може бути відомий літературний критик Белінський. Він користувався славою передового, ліберального діяча. Але цей «передовий діяч» з великою ворожнечею і зневагою поставився до творів нашого геніального поета. Мало того, він не міг припустити, щоб Україна, на яку він дивився як на провінцію Москви, могла мати свою національну літературу. Тому наказ Валуєва 1876 року, в якому він писав, що української мови «не було, нема і не буде» і яким заборонялося друкувати українською мовою книжки і газети, був фактично висловом поглядів більшості московської інтелігенції.

В ХІХ ст. зберігались московські традиції в соціальному і економічному стані Росії. Тим часом, коли в країнах західної Європи ще в кінці ХVІІІ і в початку ХІХ ст. скасовано кріпацтво, в Росії воно трималося до 1861 р. Але й після цього матеріяльний і правний стан селян залишався на низькому рівні. Селяни одержали «на викуп» жалюгідні земельні наділи по 2-5 десятин на родину і фактично залишались у великій залежності від поміщиків. Зате права останніх залишились майже незаторкнутими. Поміщики й тепер володіли величезними маєтками і жили в розкошах. Напр., герцог Макленбург Стрелецький мав на Полтавщині 60.000 десятин найродючішої в світі чорноземлі, мав великий цукроварний завод і броварню, тисячу голів рогатої худоби сірої української породи, тисячі овець. Маєток в Карлівці приносив йому щороку понад мільйон золотих карбованців прибутку, — значно більше, ніж він мав у своєму німецькому герцогстві.

Дворяни, як і раніш, були правлячою клясою в Росії: вони посідали керівні посади в центральному уряді, в їхніх руках залишались і керівництво селом, залишались і заведені Катериною дворянські станові організації.

Роля дворянства в державному і суспільному житті Росії цілком відповідала духові московської деспотичної влади. Основна засада всякої деспотичної системи — це заперечення волі і гідності людини. На чолі деспотичної держави стоїть необмежений володар. Це може бути цар типу Івана Лютото або Петра I-го, може бути диктатор типу Сталіна, або колектив диктаторів. Але хто б не був керівником такої держави, влада його необмежена. В тих випадках, коли влада перебуває в руках людини слабої, її підтримують найближчі дорадники, що діють її іменем, як диктатори. Деспотична влада завжди має централістичний характер. Хоч яка була б велика країна, що має таку владу, хоч яке різноманітне було б з національного погляду її населення, — керує нею центр, властиво диктатор з необмеженою владою. В окремих областях, провінціях керують народом в ім'я диктатора ті, кому він доручає керівництво. Своєю чергою, місцеві керівники передоручають свою владу дрібнішим урядовцям. Так утворюється ієрархічна драбина. На верху її — необмежений володар. А внизу — маси, позбавлені всяких людських прав. Такий устрій був у московській державі XVI-XVIII ст., таким він залишився і в XIX ст. Про це, між іншим, свідчить роля російського дворянства в політичному і державному житті Росії.

В попередньому розділі ми відзначили, що за часів Катерини дворянство отримало великі права в політичному і державному житті Російської імперії. Такі ж права залишилися за дворянством і в XIX ст., навіть після реформи 1861 р. І тепер дворянство залишилось панівною, керуючою клясою. Дворяни творили з себе ніби вищу касту, що мала свою управу, свої привілеї, свої дворянські зібрання, своїх «предводителів», губернських і повітових. Лев Толстой у своєму романі «Анна Кареніна» змалював яскраву картину дворянських виборів у сімдесятих роках XIX ст., себто після селянської реформи. З його опису видно, що в середині самого дворянства тоді точилась внутрішня боротьба між старим і новим, консервативним і ліберальним поколіннями дворянства. Але ця боротьба була поверховою. І старе, і нове дворянство дивилось на себе як на привілейовану, керуючу клясу. У руках дворянства і тепер залишилось керівництво суспільним, економічним і культурним життям Росії. Виключно дворяни призначались на посади губернаторів. Переважно дворяни призначались на посади справників і земських начальників.

В інтересах дворянства була розбудована і система освіти в Росії. Як ніде тоді в Європі, в основу її був покладений принцип становості. Відповідно до цього, дворяни мали для своїх дітей дворянські школи, в яких, за невеликими винятками, не могли вчитися діти не дворянського походження. Такими були пажеські і кадетські корпуси, інститути шляхетних дівчат. В гімназіях учились, переважно, дворянські діти і тільки незначна кількість дітей інших клас. Але в Росії до самої революції 1917 року існували спеціальні дворянські гімназії, куди зовсім не приймали дітей інших станів.

В протилежність дворянству, селянство в Росії було позбавлене найменших прав. І після реформи 1861 р. селяни перебували на становищі уполісованих членів суспільства. Прожити на доходи зі своїх мізерних земельних наділів вони не могли, і тому примушені були йти в найми до поміщиків та за невелику платню працювати для них. Обмежені були селяни і в своїх правах на освіту. Для селянських дітей були організовані народні школи з трирічним курсом навчання. В цих школах діти могли навчатись лише грамоти. З народних шкіл незнана кількість селянських дітей, після іспиту, вступала до вищих початкових шкіл, що були розташовані переважно в містах, і тільки вже в кінці ХІХ ст. їх почали організовувати у великих селах. Крім того, після конкурсового іспиту, деякі селянські діти вступали до учительських семінарій, що готували народних учителів. У високі школи селянські діти попадали дуже рідко. Це були діти заможних селян, і ті попадали туди лише завдяки щасливому збігові обставин.

А взагалі, освітній рівень селянства в Росії був дуже низький. В Україні, де в ХVІ-ХVІІ ст. освіта була дуже поширена, бо, за свідченням Павла Алепського, майже все населення, в тому й жінки, було грамотне, у ХІХ ст. грамотних було лише 20 % селян. Жорстокий, деспотичний характер мала і національна політика Росії. Це була політика посиленої русифікації, завданням якої було повністю зліквідувати всякі ознаки національної окремішності поневолених Московією народів. Подібна політика мала місце і в Польщі. Але тут москвини виявили себе значно хитрішими, ніж поляки. Особливо це помітно на ставленні до українців тих і других. Поляки ставились до українців з великою погордою, як до «хлопів», не допускали їх до високих шкіл, не давали їм посад у державних установах і т. ін. В Росії цього не було. Українці могли посідати високі посади, але, здебільшого, не в Україні, а на Московщині; порівняно з росіянами не обмежували їх і в правах на освіту, але навчання провадилось виключно російською мовою. Внаслідок цього, багато здібних українців працювали на високих посадах у Петербурзі, Москві та інших російських містах. Тут вони не відчували особливого обмеження в своїх правах, ні погорди у відношенні до них з боку росіян. Вони входили в російське суспільство й самі русифікувались. І це стосується не лише урядовців, що служили в різних державних установах, а також науковців, письменників, мистців. Замість того, щоб працювати для українського народу і збагачувати його культуру, вони збагачували культуру московську. Для прикладу, назовемо великого математика Остроградського, що був українцем і походив з Кобелячини, визначного філолога Потебню, славетного маляра Рєпіна, талановитого письменника Короленка; не кажемо вже про геніального Гоголя. Вся їхня творчість пішла на рахунок Москви.

А тим часом московський уряд, притягаючи до себе на службу наших людей, у той же час систематично і наполегливо боровся проти української мови і взагалі проти всього українського, забороняв друкувати українською мовою книжки, журнали, газети, підручники.

І таку політику московського уряду підтримувала більшість московського населення, зокрема московська інтелігенція, і то не тільки консерватисти, а навіть прогресисти-ліберали.

Негативне ставлення до українського національного руху досить поширене було і серед московського студентства в кінці XIX і в початку XX ст. Пригадую такий випадок. Група студентів-українців, що вчилися у Московській духовній академії, в березні 1901 року, організувала академічне свято на честь Тараса Шевченка. Свято відбувалось в одній з аудиторій академії. На ньому були присутні і декілька студентів університету. Пройшло воно з великою урочистістю. Був прочитаний реферат, декілька студентів виступали з деклямацією творів Шевченка, співали українських пісень. Але найбільше й найкраще враження справили сольо-співи оперового баса Петрова, родом з Харкова, і баритона Каневського, що походив з Полтавщини. Співи, звичайно, було чути і за стінами аудиторії. Але вони викликали у студентів росіян не захоплення, а обурення. Вони різко запротестували проти того, що в мурах російської академії відбувається національне свято «каких то хахлов». Тому в наступному 1902 р. шевченківське свято студенти-українці організували в найнятому приватному приміщенні. Пройшло воно з меншою урочистістю, ніж у минулому році, і закінчилось неприємностями для двох організаторів свята, в тому і для автора цих рядків. Ще до початку урочистої академії про неї було донесено поліції. Отже під час читання реферату, деклямацій і т. ін. під дверима в сусідній кімнаті сидів поліціант і все, що чув, занотовував. На другий день я і другий студент-українець були покликані до ректора єпископа Арсенія Стадницького, що походив з Басарабської області і, ймовірно, був з походження українцем. Він нас дуже різко «відчитав» за те, що ми «оскандалили академію». Справа скінчилась тим, що я був позбавлений стипендії.

Ще один випадок із мого студентського життя, що свідчить про шовінізм московських студентів. При академії існувала спеціальна студентська читальня, яка за студентські внески виписувала журнали і газети. В 1902 р., коли відбувалась нарада студентів з приводу читальні, я вніс пропозицію виписати журнал «Київська старина». Моя пропозиція викликала велике обурення серед студентів, а один із них, родом з Симферополя, неймовірно грубо образив мене, так що я з великим огірченням мусів був залишити збори. І така буча піднялась з приводу журналу, що, хоч і мав український зміст, виходив російською мовою.

Не слід думати, що московський імперіялізм і шовінізм були властиві лише студентам богословських академій і не властиві студентам університетів, як більш прогресивним своїми поглядами. Студенти Московської духовної академії в кінці XIX ст. і початку XX ст., з незначними винятками, були не менш ліберальні, як і студенти Московського університету, але ліберальні в московському дусі. Про це, між іншим, свідчить такий факт. Історію Росії читав в академії і університеті відомий професор Василь Ключевський. У своїх лекціях він часто критикував російських царів і імператорів. А Петра III-го і Єлисавету Петрівну він виставляв у такому карикатурному вигляді, що його лекції викликали у студентів сміх. Наприклад, лекцію про Петра III-го він починав так: «Були на російському царському троні мудрі політики, були кати, та не було скоророха... Це вільне місце посів імператор Петро III-й». Але так Ключевський читав лише в академії, але не відважився так читати в університеті, бо боявся доносів.

Русифікаторська хитра політика Москви мала великий вплив на українську інтелігенцію. Багато українських інтелігентів в ХІХ і початку ХХ ст. були лібералами і прогресистами у своїх поглядах, вороже ставились до самодержавної влади російських імператорів, засуджували бюрократизм, але були прибічниками єдиної великої російської держави, захоплювались російською літературою, розмовляли російською мовою. Типовим українським інтелігентом з цього погляду був Михайло Драгоманів. Тому на велику пошану заслуговують українські письменники і артисти, що в умовах царського режиму і настирливої русифікації писали українською мовою і ставили в театрах українські п'єси. Особливо заслуговують на пошану люди типу Заньковецької, Кропивницького, Садовського, Затиркевича, яких перетягали до себе росіяни і які могли б на російській сцені мати великий успіх, а вони все ж таки залишились вірними Україні.

Зате русифікація майже не торкнулась українського селянства. Внаслідок того, що воно було до краю обмежене в правах на освіту, селянська маса зберігала українську мову, звичаї, світогляд, пісні і побут. Все це, до речі, стояло на дуже високому рівні, особливо в порівнянні з селянами московськими. Тому не дивно, що наша література була міцно зв'язана з українським селом.

Тільки незначна частина українських селян, що довго служили в російській армії або порвали з селом і працювали як робітники на Донбасі або у великих містах, деякі крамарчуки і покоївки, засвоювали чужі російські звичаї, розмовляли покрученою російською мовою. Як правило, українські селяни ставились до них з неповагою, як до покручів. З недовір'ям ставились селяни і до інтелігенції, вбачаючи в ній щось чуже для себе.

Русифікаторська політика Москви принесла Україні тяжкі наслідки, особливо в часи Лютневої і Жовтневої революцій. То були часи, коли розвалювався російський колос на глиняних ногах, коли Україна могла вибороти собі державну самостійність. Але цього не сталося з двох причин. Перша — це московфільські настрої серед нашої інтелігенції, що очолила тоді революційний рух. Більшість наших інтелігентів, будучи вороже настроєними до московського самодержавства, були ідейно зв'язані з ліберально або соціалістично настроєною російською інтелігенцією і були наставлені проти збройної боротьби за волю України. Друга причина — це розрив між українською інтелігенцією і селянством. Інтелігенція слабо розуміла настрої селян, а селяни з великим недовір'ям ставились до інтелігентів, як до панів, і легко пішли на гачок большевиків, що кинули гасла: «Земля селянам! Грабуй награвоване!»

В ХІХ ст. залишилось незмінним і ставлення московського уряду до релігії і Церкви. В попередніх розділах ми відзначили, що ще з часів Івана ІІІ-го і Василя ІІІ-го московські володарі поставили перед собою завдання зробити Церкву знаряддям своєї політики. Ця мета була цілком досягнута при Петрі І-му, коли був організований синод, як орган керування Церквою, а на чолі його був поставлений світський урядовець, оберпрокурор. В ХІХ ст. роля оберпрокурора синоду не послабла, а навіть посилилась. Особливо великий вплив на церковне, а разом з тим і на політичне життя мав оберпрокурор К. Победоносцев. Це був запеклий

прихильник царського самодержавства і, разом з тим, ворог усього прогресивного. Він навіть не довіряв земським народним школам, бо вони, на його думку, ширили «крамолу». Тому, під його впливом, поряд з народними земськими школами творяться школи церковно-приходські і школи грамоти під керівництвом синоду і духовництва. Рівень освіти в цих школах був навіть нижчий, ніж у школах земських, особливо в школах грамоти, де дітей вчили лише читати і писати. Основним завданням церковно-приходських шкіл і шкіл грамоти було виховувати «простий народ» в дусі православ'я, самодержавія і народности, себто в дусі єдності з російським народом.

Політика Победоносцева дуже шкідливо відбилась на становищі релігії і Церкви в Росії. Для більшості населення, навіть для людей малоосвічених, було ясным, що Церква стала покірним знаряддям в руках московської держави. А це сприяло лише послабленню ролі релігії і занепадові авторитету Церкви. Дуже влучно відзначив це у своїх спогадах міністер граф Вітте, що склав з японцями угоду після російсько-японської війни в 1905 р. Він пояснював перемогу японців тим, що у них значно міцніше стоїть релігія, ніж у Росії. Самий же занепад релігії він пояснював церковною політикою царського уряду, зокрема, діяльністю Победоносцева.

Всі зазначені вище суперечності в політичному, суспільно-економічному, культурному житті Росії вели її до повного розкладу. В лютому 1917 року впала царська влада, а в жовтні того ж року прийшла влада більшовицька. Здавалося б, що революція зробила повний переворот у житті Росії. Але насправді цього не було. Основні засади державного і суспільного життя, властиві дореволюційній Росії, а саме деспотизм, тоталітаризм і підступство, залишилися і тепер. Тільки за большевиків вони виступили з більшою силою і виразністю.

«Скільки разів підносили ми ніж на потвора, але зараз же солодкими фразами він роззброював нас: — Як? Ви воюєте шовінізмом?! Як? Ви підносите руку на братній нарід, на демократію?!... І наші руки опускалися. Фраза тріумфувала, а з нею й акула, що пожирала нас».

«Мов отруйними газами туманять нас противники, ніби високими гаслами, гарними фразами — братерство народів, гуманність, мир тощо. Ім ця наука не шкодить, бо знають, чого хочуть... Але нас, ця ворожа фразеологія розкладає, заломлює, нищить усякий дух протесту. Ось як казала поетка:

Кожний раб,
Як лиш науку ворожу перейме,
Стає покірним, чесним роботящим,
Хоч кия забувай!»

«Здерти з обличчя серпанок облудних фраз і поглянути на світ крізь призму власних інтересів — ось яке завдання стоїть перед нами».

(Д. Донцов: «У путях фрази»)

Д-Р О. СОКОЛЕВИЧ

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ у світлі румунської політично-історичної науки

(4)

Румунсько-українське сусідкування в останні дні Австрії

Австро-Угорщина, як нова потуга на сході Європи, зайнявши в 1772 році Галичину, у своїх змаганнях протиставилась імперіалістичним посяганням Москви. А що в той час українська нація переживала своє національне відродження, то й обидві чужі потуги всілякими способами намагались наростаючу нову силу пхнути одна проти одної. В розгрі за Україну, як це було показано вже в одному з попередніх розділів, окреме місце зайняла Румунія.

З прибуттям проф. М. Грушевського з Києва, у Львові в 1890 р. заснувалася національно-демократична партія, що поставила собі за мету об'єднати українські землі Галичини та Буковини в одній автономній країні в рамках Австро-Угорщини. Для тієї автономної країни національно-демократична партія передбачала окремий сойм та крайовий уряд.

Проект створення цього Західноукраїнського коронного краю румуни негайно засудили. Для них це мав бути зав'язок Великої України під скиптром Габсбургів, а конкретно — архикнязя Франца Фердинанда, мовляв, деякі австрійські публіцисти в той час розповсюджували літературу, в якій показували коронування архикнязя на гетьмана України в Києві. Румуни обурювалися, що цісар Франц Йосиф I надіслав до коломийського гарнізону, складеного з українців, архикнязя Карла, який часто відвідував також Чернівці та, загалом, захоплювався українцями. В очах румунів, таким способом австрійська дипломатія хотіла приєднати українців на свій бік, бо на сході зовсім виразно йшло до війни.

Та коли й справді вибухла війна, українці поставили тверду вимогу волі й незалежності для відновленої Української держави. Невдовзі відновився й конфлікт з румунами за Буковину, яка, перебуваючи від 1775 р. під зверхністю Австро-Угорщини, весь час була предметом румунських претенсій, ніби як частина Молдавського князівства. Згадуваний попереду історик І. Ністор у 1915 р. видав окрему брошуру п. з. «Румуни і українці на Буковині», якою намагався історично та етнографічно довести слушність румунських претенсій. Загалом, він признавав, що українці живуть на Буковині, але вони ніколи не провокували румунів та не вимагали приєднання до України. Це лише політичні провідники, — писав Ністор, — вимагають відновлення Української держави з землями Басарабії та Буковини.

Вже в перших днях війни буковинський посол до австрійського парламенту, барон Микола Василько, видав до буковинських гуцулів заклик ставати до зброї. Австрійський уряд створив тоді український легіон, що згодом змагався за об'єднання Буковини в Українській державі. В 1917 р. цей же посол Василько в групі інших послів з Буковини пристав до вимоги посла Романчука, щоб австрійський уряд негайно вилучив Карпатську Україну, Буковину, Басарабію та Галичину в окремий коронний край. Ця вимога мала також підтримку від Українського парламентарного клубу на чолі з Костем Левицьким.

Але першими, що фактично й формально приступили до об'єднування західноукраїнських земель, були москалі. В 1916 р., отримавши в своє посідання Галичину та Буковину, царський уряд об'єднав їх в окремому генерал-губернаторстві, адміністративно поділеному на дві губернії: Чернівецьку, складену з Буковини й Покуття, та Тернопільську, що охоплювала решту Галичини. Українська мова в генерал-губернаторстві прилюдних прав не одержала, але, все таки, окупаційна влада дала дозвіл на відновлення українських гімназій в Тернополі, Чорткові та в Чернівцях. Зрештою, навесні 1917 р. вибухла революція і, хоч петербурзький тимчасовий уряд ще призначив на крайового комісара нового генерал-губернаторства князя Долгорукова, російський фронт у Карпатах уже хитався, а разом з тим стала хитатися й російська окупаційна влада в Галичині й на Буковині.

Серед політичної непевности, ініціативу скласти проєкт нової управи для Галичини й Буковини перебравли самі українці. 22 квітня 1917 р. крайовим комісаром було затверджено проф. Д. Дорошенка, а губерніальним комісаром у Чернівцях було поставлено Ол. Лотоцького. В більшій частині, українці були також повітовими комісарами. Д. Дорошенко видав до народів цих земель відозву, в якій заявив, що революція принесла волю всім народам та що новий лад на тих землях буде побудовуватися на принципах самовизначення націй. Самий проф. Д. Дорошенко («Історія України 1917-23 рр.», т. I, Ужгород, 1932, стор. 415) дає таку характеристику його тодішньої адміністрації:

»Дбаючи про українців, як про найбільш покривджену частину населення, не було роблено ніякої кривди іншим національностям — полякам, румунам, німцям, жидам«. І далі: »Основою відбудови шкільництва було поставлено повну свободу вживання різних мов: української, польської, німецької...«

Настановлена українська адміністрація залишалася в Галичині й Буковині аж до нового приходу австрійців навесні 1918 р. Про її працю докладно пише проф. Дорошенко («Спомини з недавнього минулого», ч. I, стор. 81-130, Львів, 1923). В той час українськими полоненими в австрійській армії дбайливо опікувався Український центральний галицько-буковинський комітет при Центральній Раді.

Українці з західних областей, в тому й з Буковини, брали активну участь у будівництві молодої Української Народної Республіки і зразу ж заявили свою готовість стати у збройний захист її. У відозві, по проголошенні якої створено в Києві перший курінь УСС, сформований з галичан, буковинців та карпатських українців, було сказано:

»Ми, галицькі, буковинські та угорські (карпатські) українці, сини єдиного українського народу, в цей важкий час почуваючи свою відповідальність перед будучими поколіннями, не можемо бути тільки глядачами, а повинні взяти якнайдіяльнішу участь у творенні нового державного ладу на Україні і в закріпленні тих свобод, які виборов собі український народ«.

Цей перший курінь УСС мав за завдання творити особисту охорону голови Центральної Ради проф. М. Грушевського та цілого українського уряду, особливо в час його евакуації з Києва на Волинь. Згодом той курінь вернувся до Києва з військами гол. от. Петлюри. Окремо від того, українські студенти в той час створили у Станиславові Буковинський курінь Січових стрільців.

В 1918 р. Австро-Угорщина почала розпадатися на національні складові частини. Українці з західних областей обрали той час для відновлення своєї державної організації. Національна Рада під проводом Є. Петрушевича, скликана до Львова, 19. 10. 1918 р. опрацювала проект створення незалежної Західньо-Української Народної Республіки. Кілька днів пізніше у Львові проголошено українську державну владу й почалася польсько-українська війна.

Обговорюючи ці події, модерна румунська історіографія намагається довести, що ЗУНР була суцільною фікцією, а українські державні мужі вели помилкову політику, не орієнтуючи її на держави Антанти. Легіон січових стрільців, на їх погляд, повинен був бути розпущений, щоб не спричиняти клопотів сусідам, особливо ж не міг був мати контакту з Легіоном Василь Вишиваний (з його відділом румуни мали справу на річці Бистриці).

І. Ністор признає, що 6 листопада 1918 р. австрійська влада протоколярно передала свої суверенні права в Буковині делегації Національної Ради ЗУНР. На врочистості передання влади був присутній і делегат буковинських румунів проф. Аурил Ончул, що підписав акт передання. Звичайно, румуни заперечують йому право виступати від імені румунів, мовляв, він не мав ніяких повноважень від румунського народу з українцями чи з будь-ким переговорювати в тій справі, до того ж румуни мали вже в той час свою власну національну раду в Чернівцях, до якої Ончул не був причетний. Єдиним чинником, який вирішив тоді про приналежність до ЗУНР, — кажуть румуни, — була присутність української військової сили на тих землях.

Національна Рада у Львові негайно назначила українським національним комісаром для Буковини проф. д-ра Омеляна Поповича, а комісаром для справ румунської меншости — проф. Аурела Ончула, якому підлягала південна Буковина, заселена в більшості румунами.

Румунська національна рада відмовилася миритися з таким станом речей. Використовуючи критичне становище ЗУНР, вона викликала на допомогу румунські війська з Регату (в корінній Румунії). 11 листопада 1918 р. румунські відділи під командою ген. Задіка, в час, як буковинські відділи Січових стрільців відійшли до Галичини на фронт, зайняли Чернівці та цілу Буковину.

Під охороною румунських відділів, буковинські румуни на день 28. 11. 1918 р. скликали крайовий генеральний конгрес — очевидно, без заступництва українців, — на якому винесли постанову прилучити Буковину до Румунії. Наступного року румунський уряд в Букарешті затвердив постанову чернівецького конгресу і «вдовольнив його прохання», мотивуючи перебрання Буковини під свою зверхність тим, що мирним договором у Сан-Жермен Австрія зреклася тих земель. У той самий час поляки збройно окупували Галичину й — по відступленні Карпатської України Чехо-Словаччині — розподіл західноукраїнських земель завершився.

Українці пробували протиставитися, відкликаючись до міжнародних трибуналів. При складанні мирних договорів у Парижі був виготовлений меморіал, в якому українці вимагали об'єднання Карпатської України, Мармарощини, Басарабії та Галичини в одній державі. З боку буковинців цей меморіал підписав священик Касіян Богатирець. Розв'язці проблеми в дусі того меморіалу сприяли також поміркованіші румуни, як д-р Константин Іспискуль-Грекуль, пізніший професор карного права та ректор Чернівецького університету, і задуваний попереду д-р Аурел Ончул (цього останнього румуни пізніше арештували та відправили до Букарешту, де він і помер). Та клявузі мирного договору в Севр з 20. 8. 1920 р., проти всіх протестів української людности, вдовольнили претенсії Польщі та Румунії. Румунська держава встановила свій кордон на Черемоші, Польща на 25 літ отримала під свій мандат Галичину.

Щодо Басарабії, то ця територія в українсько-румунських стосунках має свою окрему історію, досить цікаво зображену Константином Мацієвичем («Спомини про українську проблему», Букарешт, 1920). Румун Мацієвич подає, що Басарабія опинилася в московській зверхності ще в 1812 р., й від того часу зазнавала тієї самої долі, що й інші українські землі під пануванням царя. Коли 22 (9) січня 1918 р. проголошено самостійність України, то в складі нової держави опинилася також і Басарабія. Але, користаючи з наступу московсько-більшевицьких військ на Київ, басарабські румуни за посередництвом своєї Державної ради, що існувала в Кишиневі ще від 1917 р., проголосили незалежність Молдавської республіки (24. 1. 1918). Зберігши на деякий час незалежність, Молдавська республіка в березні 1918 р. була окупована румунськими військами, а згодом — формально анектована до Румунії.

Коли Румунія самовільно окупувала Басарабію, український уряд вислав протестаційну ноту до Букарешту, домагаючись здійснення вільного бажання басарабської людности, яка заявила за приналежність до УНР. Румуни відкинули цю ноту, як необґрунтовану, а Україні бракувало тоді реальної сили — війська, що могло б законні українські вимоги обстояти. Гетьманський уряд, що незабаром перебрав владу від уряду Центральної Ради, в тих умовах постановив у Басарабії підтримувати українську іреденту аж до створення міцної власної армії, що могла б допомогти досягнути задовільну розв'язку проблеми.

Та несподівано міжнародна ситуація обернулася некорисно для Румунії. Оточена ворожими державами, коштом яких поширила свою територію, Румунія звернулася до австрійського та німецького урядів з проханням, щоб вони допомогли їй знормалізувати дипломатичні сто-

сунки з Українською державою. Український уряд відповів на це окремою нотою, де ще раз порушив питання приналежности Басарабії. При оголошеному стані облоги в Румунії, коли до Кисва напливали різні басарабські делегації, які передавали, що вистачало появитися одній дивізії українського війська на Дністрі, щоб ціла область опинилася в українському посіданні, ще була змога корисно поладнати справу. На жаль, військової сили тоді якраз і бракувало. Вліті 1918 р. Україна, потребуючи встановити стосунки з представниками Антанти, які перебували в Ясах, нав'язала дипломатичні стосунки з Румунією, хоч і відмовилась визнати «статус кво» в Басарабії.

І. Ністор, усе таки, твердить, що київський уряд визнав тоді окупацію Басарабії румунськими військами перед ген. Коандою, що його вислала Румунія для переговорів з Україною. Проф. Д. Дорошенко у своїй «Історії України» заперечує правдивість того твердження. Та й самий Ністор ставить, в іншому місці своєї книжки, під сумнів те твердження, згадуючи про те, що уряд Директорії під проводом В. Винниченка запрошував уряд Молдавської республіки на спільну нараду в справі відновлення ладу й порядку на цілій українській території, назначив для Басарабії свій адміністративний апарат, а державним урядникам, що не визнавали румунської окупації, виплачував передбачені законом платні.

В загальному, треба думати, що румуни окупували Басарабію найбільше з стратегічних міркувань, тому що большевики, заливаючи Україну, загрожували також кордонам Румунії.

На закінчення цього розділу треба було б показати ще хоч головніші культурно-політичні досягнення буковинських українців у добі австрійського панування.

Насамперед необхідно ще раз вказати, що буковинські українці весь час австрійської окупації змагались за те, щоб їх вузька батьківщина об'єдналася з іншими українськими територіями, хоч з тими, які перебували тоді в межах Австро-Угорщини. Йдучи по лінії тієї політики, вже 1. 2. 1787 р. О. Павлик подав такий проєкт цісареві Йосифові II. Але той проєкт фактично при Австрії не був зреалізований ніколи. 4. 3. 1849 р. Буковина стала автономною країною в межах Австро-Угорщини.

З культурно-громадських досягнень буковинців слід згадати знаменну дату 1869 р., коли в Чернівцях засновано, за почином єпископа Гакмана, українське культурно-освітнє товариство «Руська Бесіда», якої першим основником був протоієрей В. Продан. Перед 1914 р. це товариство в самих Чернівцях нараховувало 908 членів, а в інших містах Буковини мало 9 філій та 150 читалень, згуртовуючи 13.000 членів. З ініціятиви управи цього ж товариства, під редакцією О. Ю. Федьковича в 1885 р. почав виходити перший у тій області український часопис «Буковина». Спираючись на своєму часописі, як на базі, Федькович розгорнув ширшу видавничу діяльність, друкуючи окремими серіями для молоді, селян і для міщанства популярно-наукові книжечки, яких в 1885-94 рр. вийшло к. 120 чисел.

В 1870 р. буковинські українці заснували своє перше політичне товариство під назвою «Руська Рада». Пресовим органом цього товариства була «Буковинська Зоря».

В 1875 р., з ініціативи К. Томащука, в Чернівцях заснувався університет, який зразу ж помножив кадри української інтелігенції на Буковині. В Чернівецькому університеті навчалися, серед багатьох інших, видатні буковинські діячі брати Сидір та Григорій Воробкевичі, а також Іван Франко.

Від 1880 р. в Чернівцях стала працювати читальня, яка згуртувала майже всіх свідомих українських міщан. За декілька років, в 1887 р., постало товариство «Руська Школа», яка повела працю в напрямі розбудови сітки українського шкільництва, зокрема підготовляла ґрунт для створення української гімназії, що й постала в 1896 р., присвячена імені О. Ю. Федьковича. В 1895 р. заснувалося перше буковинське музично-вокальне товариство «Буковинський боян», пізніше перетворене на музичне товариство «Буковинський кобзар», що в 1934 р. нараховувало 257 членів, мало мішаний хор, смичкову оркестру та драматичну секцію. Всі згадані українські культурно-освітні товариства Чернівців містилися в однім Народнім домі, заснованім у 1884 р. Деякі організації, як от Міщанський хор, заснований у 1905 р., мали свої власні домівки, читальні, бібліотеки.

В висліді буйного культурного та політично-громадського розвитку українського населення Буковини, пропорційно почали зростати також українські впливи на центральну владу. В 1890 р. буковинські українці мали в віденському парламенті трьох своїх послів (Е. Пігуляк, В. Волян, І. Тимінський), в 1892 р. — чотирьох (був вибраний проф. Ст. Смаль-Стоцький), в 1903 р. — шістьох. Пізніше поміж вісьмома буковинськими послами було п'ять українців, з яких треба згадати барона Миколу Василька, Т. Дрожнявського.

З настанням нового століття українське життя області далі успішно розвивалося в ширину і глибину. В 1907 р. постало українське казино, в 1906 р. — перше загальне жіноче товариство «Жіноча Громада», що фактично поширило діяльність існуючої вже від 1886 р. української жіночої громади «Мироносиці», що мала виключно релігійний характер. Перед першою світовою війною «Жіноча Громада» нараховувала 600 членів. По всіх місцевостях Буковини почали засновуватися товариства «Січ» з своїми читальнями, бібліотеками й самодіяльними гуртками, а в 1904 р. створився «Союз Січей», який у 1914 р. поділявся на 5 окружних союзів та 3 січові товариства. Буковинські «Січі» продовжили своє існування також на період румунської окупації, але цікаво подати для порівняння, що коли до 1914 р. їх було 590, то в 1934 р. — лише 14. З студентських організацій Буковини слід назвати т-во «Православна Академія», «Союз», «Січ», «Новий Союз», «Запоріжжя», «Чорноморе», пізніше «Залізник», які розвивали свою діяльність у чоловічих та жіночих секціях. Окремо і в співпраці з світськими організаціями діяли також різні церковно-релігійні організації. На особливу згадку з того погляду заслуговує праця греко-католицького деканального уряду м. Чернівці, який, засновуючи свої братства й товариства, давав всебічну духовну та культурну опіку населенню.

(Закінчення в наступ. числі)

В. СІЧИНСЬКИЙ

РОКСОЛЯНА

І. ВСТУП

Проблема роксолян, як народу, себто ясно окресленої етнічної групи на українських землях, а також сама назва, залишилася маловідомою, загадковою і головню не дослідженою.

Досі ні в українській, ні якій іншій слов'янській, чи взагалі світовій історіографії, ніхто не торкався проблеми роксолян. Цьому питанню не було присвячено жадної розвідки чи навіть статті.

Щодо важливості самого питання, то з істориків одинокий Д. Іловайський звернув більшу увагу на значення роксолян у постанні Київської держави. Навіть у М. Грушевського, в його монументальній «Історії України-Руси», є лише чотири окремі згадки про роксолян, поміж собою не пов'язані. Нема нічого про роксолян і в «Encyklopaedia Britannica».

Вперше автор зустрівся з проблемою роксолян тоді, коли почав студіювати питання назв української території для підручника українознавства. Не задовольняючись досі відомою в цьому питанні літературою, автор почав більш ґрунтовно просліджувати зміни назв, незалежно від різних тенденцій авторів українських, польських, російських, німецьких та інших.

Для того авторові служив передовсім багатий картографічний матеріал, досліджуваний ним у зв'язку з історичним ґраверством, над яким працював чи не найбільше. Крім того, сам картограф, що студіював геодезію, практично виконував мапи та робив географічні поміри, міг орієнтуватися в спеціальних питаннях картографії і топографії. Звідти прийшла в автора заінтересованість також історичною картографією.

Назва «Роксоляна» була для автора цих рядків настільки інтригуюча, настільки цікава й навіть захоплююча, а після довгих студій настільки ясна, що підписаний не завагався дати її на перше місце серед найстарших назв нашої землі. Висновки автора не знайшли заперечення серед наукового світу і були прийняті в «Енциклопедії Українознавства» (Мюнхен 1949, розділ «Найстарші назви», ст. 13). Довші студії автора над проблемою роксолян, перейшли різні стадії і торкалися різноманітних сторін цього питання. Вперше опублікував ці свої висліди у підручнику для 8-ої класи Української гімназії в Модржанах біля Праги, де викладав новий предмет — українське краєзнавство. Підручник було видано літографічним способом під за-

головком »Вступ до українського краєзнавства« (Прага 1937, ст. 128, 8⁰, з 10-ма рисунками, 4-ма мапами і 2 таб. кольорових мап. Наклад 200 прим.).

З деяким доповненням про назву »Роксоляна«, автор умістив огляд »Назва України« у виданні »Українське краєзнавство«, т. I. (Збірна праця за редакцією підписаного, видана в Празі 1944 р., фактично в 1945 р. під кінець світової війни). Це видання, так само як і перше, належить тепер до дуже рідких.

В 1948 р. автор видав брошуру »Назва України« (Авгсбург, ст. 44, 8 ілюстрацій), де торкнувся більшою мірою назви роксолян. Одначе всіх зібраних до цієї теми матеріалів автор у своїх збірках уже не мав, бо більша частина матеріалу була страчена під час війни 1943-1945 рр.

Знов таки, коли інші проблеми, порушені в цій книжці, знайшли широкий відгук в українській пресі, зокрема щодо назви »Украин«, »Україна« і »Україна«, то проблема роксолян пройшла непомітно, думаємо тому, що цим питанням ніхто не займався.

Перебуваючи в США від 1949 р. і маючи можливість працювати в Публічній бібліотеці в Нью-Йорку, автор поновив уже раніш відомий йому матеріал і здобув новий, особливо щодо чужинецьких джерел і подорожів. Над тим автор спеціально працював, виготовляючи до друку англійське видання своєї праці »Чужинці про Україну«. Висліди своєї праці автор виголосив у рефераті »Джерела про роксолян« на науковому засіданні Історично-філософичної Секції Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка 3 травня 1952 р. в Нью-Йорку. Розділ праці про знакове письмо роксолян був зачитаний автором на засіданні Секції археології і мистецтва Українського Наукового З'їзду в Нью-Йорку 27 грудня 1953 р.

Про важливість проблеми роксолян, як етнічної групи, що заселювала Приозів'я, Причорномор'я і Крим та мала зв'язок з Понтійською державою, автор відмітив у своїй розвідці »L'Ucraina e lo spazio Mediterraneo«, що була зачитана на Першому Міжнародному Конгресі Середземноморських студій у Палермо 1951 р.¹⁾ Цю саму розвідку було передруковано в часописі »Еуропа«, органі »Європейського Руху«²⁾.

Проблема роксолян дуже важлива під кожним оглядом у повисному розрізі, себто часовому і поземному — територіальному. Вона з'ясовує нам постання етнічної праукраїнської групи на українських землях, питання культурних праджерел, основ української державности і багато інших питань нашої праісторії та історії. Особливе значення має також у питанні приналежности Приозів'я, Причорномор'я і Криму.

¹⁾ Atti del Primo Convegno Internazionali di Studio Mediterranei, Palermo, 11-13 giugno 1951. Palermo 1952, st. 119-124.

²⁾ V. Sicynsky, L'Ucraina e il mondo Mediterraneo, "Europa", Roma, X-XI, st. 138-142.

Для самого автора було великою несподіванкою, коли проблема роксолян, мірою углиблення в джерела, давала багато матеріалу до розв'язання проблеми «Руси», «Ругії», «Черкасії», а навіть назви «Укран», і «Икранія». У зв'язку з тим висвітлює також питання побічні, напр., питання норманської теорії, «варягів», т. зв. «розселення слов'ян», постання передглаголичного письма тощо.

Назва Роксоляна чи Роксолянія в географічному понятті — це найстарша назва української землі. Не є вона загадкова, мітична чи випадкова. Зустрічається на протязі півтори тисячі років, підтверджується в історичних писаних джерелах, у графічному матеріалі, зокрема на географічних мапах, згадується та уживається при дипломатичних взаєминах, відома в античних, західноєвропейських і староукраїнських джерелах та офіційних документах, у народній традиції, красному письменстві.

Більшість дослідників, що торкалися походження роксолян і алян, між ними і дослідник Кавказу XIX стол. В. Міллер, вважають, що вони походили з іранської галузі індоєвропейської групи народів. Ці висновки роблять головню на підставі порівнюючих філологічних студій, вважаючи, що сучасні осетини на Кавказі є власне рештками первісних алян.

Ці філологічні студії доводять, що іранські імена знаходяться в античних, грецьких епіграфічних пам'ятках Боспору і Танаїди. Іранського походження, мовляв, назви Меотіда, сінди, дандари, Дон.

Найстарша назва чи то ім'я, споріднене з роксолянами, а саме **Роксана**, відоме в історичних джерелах уже в IV стол. до Хр. За Плутархом, Аріаном і Діодором Сіцилійським виходить, що Роксана була донькою Бактрійського короля Окспартеса, в 327 р. до Хр. стала жінкою Олександра Македонського. Роксана народила сина у Вавилоні після смерті Олександра Македонського і його вважали наслідником. По смерті Олександра, Роксана з сином перейшла до Македонії, була ув'язнена Кассандром у твердині Амфіполіс і там страчена біля 310-309 р. до Хр.³⁾ Бактрія — країна корінної Азії, включена до Афганістану, тепер znana під назвою Балк, яку часто вважають первісним осідком арийців. Греко-Бактрійське королівство процвітало в III стол. до Хр., але історія цієї країни мало znana. Цікаво, що популярне українське ім'я Оксана, не відоме в інших європейських народів, навіть слов'янських.

Звичайно назву «роксоляни» пояснюють, як «рокс-оляни», або «рокс-аляни» чи «білі аляни». В. Міллер пояснює «рокс» — світ, ясний, значить було б — «світлі аляни»⁴⁾.

³⁾ Encyclopaedia Britannica, Chicago 1946, vol. 19, p. 594.

⁴⁾ В. Міллер, Осетинські этюды, III, 86. — «Жур. Мин. Нар. Просв.» 1886, IX, 86.

Д. Іловайський пояснює, що »рокс-аляни« — це аляни, що живуть над річкою Рокс (Аракс) або Рос. Також уважає, що плем'я »полян«, що становило ядро Київської держави, було властиво рокс-алянським плем'ям.

Всі дослідники сходяться в тому, що рокс-аляни і аляни це один і той самий нарід або щонайменше споріднені між собою етнічні групи. Тому зовсім оправдано, поруч з назвою роксолян та їх історією, розглядати і алян.

II. АНТИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Найважливіші і, порівнюючи, найпевніші для історії Європи античні, грецькі й римські, джерела дають чимало відомостей та цікавих деталей про роксолян, починаючи від Геродота аж до пізньої гелленської доби.

Геродот (V ст. до Христа, біля 484-424 pp.) народився в Гелікарнасі в Малій Азії, себто походив з місцевости, звідки найбільшою мірою приходили на українське побережжя Чорного моря грецькі колоністи. Геродот, як це подають деякі джерела, був в Ольбії над Чорним морем у половині V стол. Отже, Геродот, що описує північне Причорномор'я, поміж різними скитськими племенами, згадує »алязонів«, правдоподібно пізніших алянів. У Геродотовій Скитії алязони займають територію десь у середній Україні, як »західні скити«, поміж Дністром і Богом, себто на Поділлі.⁶⁾ Дехто навіть назву »Подолія« і »подоляни« виводить від »под-алязони« чи »под-аляни«. Але є теж погляд, що не можна назву алязонів чи алідзонів утотожнювати з алянами.⁹⁾

Страбон (к. 64 р. до Хр. — 19 р. по Хр.), грецький географ та історик, що описує Понт, уже згадує самих роксолян при Метоському озері, себто Озівському морі, поміж Бористеном (Дніпром) і Танаїсом (Доном).

У VII книзі своїх писань, Страбон, описуючи побережжя від Дунаю до Дніпра, каже, що там живуть язиги-сармати і бастарни. Далі говорять:

»Роксоляни (Ῥωξολανοί) замешкують більш на північ і випають свої череди на полях поміж Танаїсом і Бористеном. Чи живуть вище (на північ) роксолян будь-які племена, нам не відомо. Роксоляни воювали з полководцями Мітрідата-Евпатора (за Херсонес), маючи своїм провідником Тасія. Вони прийшли на поміч Палакові, синові Скилура, і виглядали войовничими. Одначе проти вишколеної і добре озброєної фаланги (римської), кожний легкоозброєний варварський нарід безпомічний. Так і вони, в кількості майже 50 тисяч, виступивши проти 6 тисяч Діофанта, полководця Мітрідатового, не встояли і багато з них загинуло«.

5) Д. Іловайський, *История России*, Москва 1876.

6) С. Krauth, *Die "Sieben Flüsse" Skythiens*, Erfurt 1894, st. 8.

7) K. Tymieniecki, *Ziemia polskie w starożytności*, Poznań 1951, st. 405.

Ці події відносять дослідники до 94 року перед Н. Хр. Цікаво, що згадуваний Скилур був князем роксолян в Ольбії, в усті Бога. Як відомо, в III-II стол. до Хр. Ольбія була так опанована «сарматами», чи точніше роксолянами, що там билися монети з подобою роксолянських князів, а на одній монеті зображено місцевого автохтонного воюка, що стріляє з лука.

Страбон, подаючи назви всіх грецьких міст-колоній в Тавриді, себто в Криму, додає: «Крім перелічених міст, ще були на півострові укріплення, побудовані Скилуrom з його синами, якими він користувався, як базами у війні проти полководців Мітрідата: Палакіон, Габон і Неаполе⁸⁾. Отже, Палакіоном називалася теперішня Балаклава біля Севастополя, а Неаполе — теперішній Керменчик біля Симферополя, де недавно переводилися археологічні розкопи (гл. нижче).

Страбон подає також цінні відомості про озброєння роксолян. Вони носили, за його описом, шоломи і панцери з волової сирової шкіри, щити, плетені з пруття (лози), і мали оборонну зброю — спис, лук та мечі... Вони йшли за своїми чередами, кочуючи з місця на місце. Зимували (мешкали) у болотистих місцевостях коло Меотійського озера, а літом на рівнині. Далі Страбон каже, що таври і скитські племена були здобули Херсонес, влаштувавши в затоці Символів (Балаклава) свою пристань для нападів. Звідтам, згодом вигнав їх Мітрідат-Евпатор⁹⁾.

З опису життя роксолян, за Страбоном, виходить, що в близький до Р. Хр. час роксоляни вели напівкочівниче життя. Однак поруч були вже й осілі роксоляни, особливо над Озівським морем. Згодом, зокрема в III-IV стол. по Христі, роксоляни були вже зовсім осілі, про що свідчать історичні й археологічні джерела з їх матеріальної культури.

Пліній Другий, римський географ з I стол. по Хр., автор «Натур. історії», що жив 23-79 рр. по Хр., подає відомості про роксолян, які мають особливе значення для нашої теми. Отже Пліній перераховує на північному Причорномор'ї наступні народи: аорси-аліани, рокс-аліани (Rhox-Alani), сармати, амаксіві, — всі, за відомостями Плінія, живуть за Дунаєм (беручи напрямок від Заходу — Риму). Дуже важливе, що Пліній поділяє аліан на два племена — аорси-аліани і рокс-аліани, пишучи ці назви розділово. Спеціальне значення має також назва «аорси» і «рокс» до походження назви Рос і Русь.

Крім того, Пліній згадує одну надгробну плиту часів Веспасіана (9-79 рр.), де говориться про зворот римлянами князям бастарнів і роксолян їх синів, які, очевидно, були заложниками¹⁰⁾.

⁸⁾ Strabo, VII, 3. 17; VII, 4. 7.

⁹⁾ Strabonis, Geographica, Lib. VII, Basileae 1557. H. J. Lulots, Strabo over Scythen, "Geographische en geologische Mededeelingen", Utrecht 1929, st. 8, 35.

¹⁰⁾ Plini Secundi, Historiae Naturalis, Libri XXXVII, Parisiis 1723.

Тацит (Паблій Корнеліус, б. 55-117 р. по Хр.), римський історик, оповідає про роксолян подію, що відноситься десь до 69 р. по Хр. Роксоляни, в кількості 9.000 кінноти, вдерлися в римську наддунайську провінцію Мезію (тепер у Болгарії) і знищили відділ римського війська. Але згодом, коли роксоляни розсипалися по Мезії, римське військо винищувало їх. Цьому сприяла ще й погода — нагла злива. Роксоляни мали тяжку зброю, їх коні застрягали в намоклу землю і гинули разом з вояками¹¹).

Зброя роксолян, за відомостями Страбона і Тацита, складалася зі списа, лука і довгого меча. Оборонна зброя була з плетеного з лози щита, шолома і панцера з волової шкіри. Старшини мали панцери з залізної бляхи. Страбон пише, що »Roḥoxolani, Sarmatica gens«.

Дальші джерела вказують, що роксоляни робили наїзди на римські наддунайські провінції Дакію і Мезію. Однак роксоляни не були постійно в стадії війни з римськими володіннями і, очевидно, не раз виступали як союзники Риму. Напр., в одному латинському надписі часів Елія Адріана, згадується роксолянський князь Распарасан, з додатковим іменем Елій — на знак дружби з Елієм Адріаном¹²).

Відомий дослідник М. Ростовцев, на підставі, мовляв, звісток Страбона, Тацита та інших, приходить до висновку, що вже в IV-III стол. до Хр., на Причорномор'ї були відомі різні племена, між ними язиги, роксоляни, сираки, аорси, аляни, що витискають скитів¹³). Але на якій підставі М. Ростовцев датує присутність роксолян IV стол. до Хр. — невідомо. Ця дата занадто рання.

Під час війни Трояна з даками, сармати-роксоляни беруть у ній участь, як союзники даків. Знаємо, що та війна тривала в 101-102 і 105-107 рр. по Хр. Незадовго після того було побудовано в Римі т. зв. Троянову колону, з різьбленими на камені рельєфами з 250 постатями в сценах боротьби римського війська з даками. Там дуже реалістично подані постаті й обличчя даків, що нагадують нам »скитів« на грецьких рельєфах українського Причорномор'я. Крім того, на колоні Трояна зображено укріплення, городи даків, будинки, господарство, побут. На думку Д. Іловайського, деякі постаті барельєфів колони Трояна зображають власне роксолян та їх типову зброю¹⁴).

Важливо відмітити, що античні, грецькі й римські письменники, пишучи про напади скитів на греків, називають їх то ски-тами, то сарматами, то роксолянами (Ῥοξολοι), то народ Ῥοε (Ροc)¹⁵).

11) Cornelli Taciti Libri qui supersunt, Lipsiae 1871, Lib. I., 79.

12) Д. Іловайскій, Історія Росії, Москва 1906, ст. XI-XII.

13) М. Ростовцев, Элиństwo и иранство на юге России, Петербург, 1914, ст. 128.

14) Д. Ілованскій, Разысканія о началѣ Руси, Москва 1882, ст. 75.

Графічно вперше зазначена мапа роксолян на мапі світу Птолемея, з II стол. по Христі.

Клавдій Птолемей, грецький математик, астроном і географ, що жив в Олександрії біля 100-178 р. по Хр., автор твору «Мегалє синтаксіс» (*Magisterium magnum*), де виклав свою геоцентричну теорію. Праця Птолемея є властиво переробленням і доповненням праці його попередника, теж грецького письменника, Мартина Тирського, як це сам зазначає Птолемей¹⁵). Мапа світу Птолемея стала основою для картографії цілої Європи аж до половини XVI ст., рівночасно також для картографії України.

Територія України в Птолемея зазначена на 8-ій таблиці мапи світу. Тут подані такі основні географічні назви: Pont Euxin — Чорне море, Meotida — Озівське море, Sarmatici montes — Carpathus monts; з річок: Tira — Дністер, Boristhen — Дніпро, Karakinita — на схід від Дніпра. З міст: Tira — у гирлі Дністра, Klepidava — правдоподібно Кам'янець, Olvia, Metropol — правдоподібно Київ, Serim — правдоп. Чернігів і т. д.

На Приозів'ї, на Приозівському побережжі, зазначені роксоляни з поясненням, що вони «зі всіх сторін Меотиди»¹⁷).

Українське Причорномор'я в II ст. до Хр. — II ст. по Хр.

¹⁵) А. Вельтман, «Чтения въ И. об. ист. и древн. рос. при Моск. унив., Москва 1886, К. II., ст. 65.

¹⁶) L. Arnold, The Story of Maps, Boston, 1949.

¹⁷) Ю. Кулаковский, Карта Европейской Сарматии по Птолемею, Київ 1899; Алане по свидѣтельству классическихъ и византійскихъ писателей, Київ 1899.

Історія роксолян, у світлі згаданих античних та інших джерел, тепер представляється нам виразно й певно, не позбавлена дуже інтересних подробиць, які свідчать про їх могутність та посідання великої території.

Маючи на увазі відомості Страбона про роксолян, які походять з 94 р. до Хр., можемо заключити, що вони були вже відомі в південній Україні в II стол. до Хр. Як могутній нарід, у I тол. до Хр., роксоляни заселявали широкі терени поміж Дніпром і Доном, головню над Озівським морем. Були настільки сильні, що ще в початках I стол. до Хр. з 50-тисячною армією, під проводом свого князя чи короля Тасія, воювали проти військ Понтійського Мітрідата-Евпатора, а згодом здобули також ключ Криму і Чорного моря — Херсонес! Роксолянський князь в Ольбії — Скилур зі своїми синами заклав спеціальні свої бази в Криму: Палакіон (тепер Балаклава), Табон і Неаполе коло Симферополя.

В половині I стол. по Хр., роксоляни рушили до Дунаю і впали до Мезії, що була в посіданні Римської імперії. Хоч римське військо винищувало розсипаних по Мезії роксолян, все таки коло Дунаю вони залишилися в II і III стол. по Хр. Наскільки роксоляни були вже зорганізовані, свідчать згадувані їхні князі Скилур, Тасій і Распарасан. Роксоляни згадуються античними джерелами, як один з понтійських народів, що тиснули на римлян у долішньому Дунаю, зокрема на Мезію і Дакію. В перших роках II стол. по Хр. роксоляни разом з даками знову воювали проти римлян. Це примусило римлян платити навіть щорічну данину роксолянам, очевидно як запоруку проти їх експансії.

З грецьких джерел відомо, що в 118 р. по Хр. король роксолян підняв зброю на римські області Причорномор'я. Причиною була відмова тих областей платити роксолянському королеві данину, яку перед тим плачено. Сам цісар Адріян рушив у Мезію і там вів переговори про замирення, на попередніх умовах, у справі плачення роксолянам данини і вільної торгівлі роксолян у Греції¹⁸). Вже з цього факту бачимо не тільки могутність роксолян, але теж їх широкі економічні аспірації та пануюче становище на Чорному морі.

З інших відомостей знаємо, що роксоляни дісталися на правий (південний) берег Дунаю, співпрацюючи з римлянами і навіть наймалися до римського війська. За доби Марка Аврелія (161-180 рр. по Хр.), роксоляни дісталися вже на територію між Дунаєм і Тисою.

В II стол. по Хр. роксолян згадують римські письменники Спаріян і Капітолін та грецький — Діон Кассій. Останній подає, що цісар Марк Антонін дозволив язигам перейти через Дакію до роксолян.

¹⁸) А. Вельтман, Митрополія Великої і Малої Руси на Дону, »Чтенія въ И. Об. ист. и древн. росс. при Москв. Унив.«, Москва 1886, кн. II., ст. 66, пр. 154.

За словами Требелія Поліона з III стол., роксоляни вбили римського тирана Регіліяна, одного з т. зв. 13 тиранів.

З відомостей Вописка знаємо, що роксолянські полонені із зв'язаними руками брали участь у «Тріумфі» цісаря Аврелія в 274 р. по Христі.

Так звані Певтингерові таблиці III-IV стол. зазначають «роксулан-сармат» біля Меотиди.

З хвилиною появи на півдні України в III стол. готів, бачимо постійну ворожнечу роксолян проти пришельців.

В другій половині IV стол., за доби Германаріха (350-375), в повстанні т. зв. Малої Скитії, себто Задоння, проти готів брали участь також роксоляни (Roxolani), під проводом свого великого князя Болемира¹⁹).

Ці роксоляни-повстанці були вже християнами, так само як християнство поширювалося і поміж готами.

В IV стол. роксоляни були примушені платити данину готському королеві Германаріху. Готський історик Йордан з IV стол. змальовує роксолян (Rocas, Roxolan), звичайно, як нарід віроломний, що згубив Германаріха під час його боротьби з гунами. Мовляв, за зраду одного роксолянського старшини, готський король ухопив його жінку Сапелгу, велів прив'язати до диких коней і розметати по полю. Тоді два її брати, Сарус і Амміус, з помсти за сестру, виконали замах на Германаріха, сильно його поранили і він не міг брати участі у війні з гунами та в скорому часі помер. Правдоподібно і самий рух гунів був у зв'язку з повстанням роксолян.

Йордан подає відомості й про дальшу ворожнечу роксолян проти готів, хоч називає роксолян «антами». Наслідник Германаріха Вінитар напав на антів, був спочатку переможений, але згодом узяв у полон князя Бокса (Бозш, Бож) і розп'яв на хресті з його синами-старшинами, на пострах іншим...

Є також відомості, що частина роксолян брала участь у походах гунського царя Аттіли (444-453). Існує навіть погляд, що південна провінція Франції, під назвою Russolon — походить від роксолян.

Аляни, що були тісно споріднені з роксолянами або, може, навіть творили з ними одну етнічну групу, з'являються в античних джерелах дещо в новіші часи, порівнюючи з роксолянами, при чім згадуються переважно на східних і південно-східних теренах України. Правда, в грузинських літописах згадуються на півночі Кавказу осі (себто аляни), як сильні союзники Грузії, починаючи вже з першої династії, себто III стол. до Хр. Однак грузинські джерела не вважаються надто вірогідними. Далі, грузинські літописи згадують алян (осів) у кожному з II до VI стол. по Хр., при чім зазначають, що аляни робили напади на Закав-

¹⁹) Вельтман, ст. 65.

каззя. Знають алян і вірменські джерела. Напр., вірменський географ Мойсей Хоренський (фактично новіша праця VII стол.), говорить про осетин, як нащадків алян, від верхів'я Кубані до Терека і Алянської брами (Даріяльський просмик).

Вже в 20-х роках I стол. до Хр. аляни згадуються в китайських джерелах під назвою *Alania*, *Alanliano*, *Vlan*, *Alan*, де говориться, що аляни воювали на Заході і Сході (рахуючи від Кавказьких гір).

Античні грецькі й римські джерела згадують алян у I стол. по Христі (Пліній Другий, Тацит). З того ж століття Аполінарій Сидонський згадує «*Caucasigenas Alanos*» (Epist. 4, 1). Йосип Флавій говорить, що аляни селилися на побережжі Меотиди: «Нарід аляни, скитське плем'я, живе коло Танаїса і Меотиди. Аляни хотіли здобути мідійців і вели переговори з царем гірканів, що посідав «Залізні ворота» на Кавказі»²⁰).

Відомо, що на початку II стол. Адріян, як намісник Кападокії, з поміччю Авреліяна, завербував алян у війні з Персією. А ще в 276 р. аляни займали частину Малої Азії.

Аміян Марцелін, грецький письменник IV стол., каже, що аляни живуть над Озівським морем і доходять до Кіммерійського Боспора, Вірменії і Мідії. Подає він навіть загальну характеристику алян: «Були вони значно культурніші за гунів, гарні з вигляду, біляві, легко озброєні, дуже войовничі та вільнолюбні, люблять притримуватися в громаді рівності»²¹). Мимоволі ця характеристика про вільнолюбність і дотримування соціальної рівності, нагадує свідчення чужинців про запорозьких козаків і взагалі українців XVII-XVIII стол.

З відомостей того самого Аміяна Мерцеліна знаємо, що в IV ст. аляни вдерлися на Закавказзя через «Алянські ворота», інакше звані Дар-ель-Алян, тепер Даріян. Було це в 72 р. по Хр. А. Марцелін оповідає, що під час бою проти вірменського війська, аляни накинули на вірменського короля аркан, так що король визволився з великими труднощами, перерізвавши аркан.

В 375 р. аляни були союзниками гунів у боротьбі з готами. Союзники розбили війська Германаріха і виперли остготів з теренів поміж Доном і Дунаєм. В 406 р. в союзі з сугевами і вандалами вдерлися до Галії і частина алян поселилася у місцевості на південь від Луарн.

В 451 р. аляни воювали з Аттілою. Інша частина алян в 409 р. перейшла до Іспанії, але була там розбита й витиснена до Лузітанті, де згодом пропала як етнічна група. Ще інша частина алян у 464 р. вдерлася до Горішньої Італії, але теж була розбита Рісімером.

(Далі буде)

²⁰) Матер. по археол. Кавказу, I, 121.

²¹) Ю. Куликовський, Алане по свідѣтельству классич. и визант. писателей, Київ 1899. Ціла праця була недоступна авторові.

ДАМ'ЯН ГОРНЯТКЕВИЧ

Дійсний член УВАН

УКРАЇНСЬКІ МИСТЦІ В АВТОБІОГРАФІЯХ

(Продовження*)

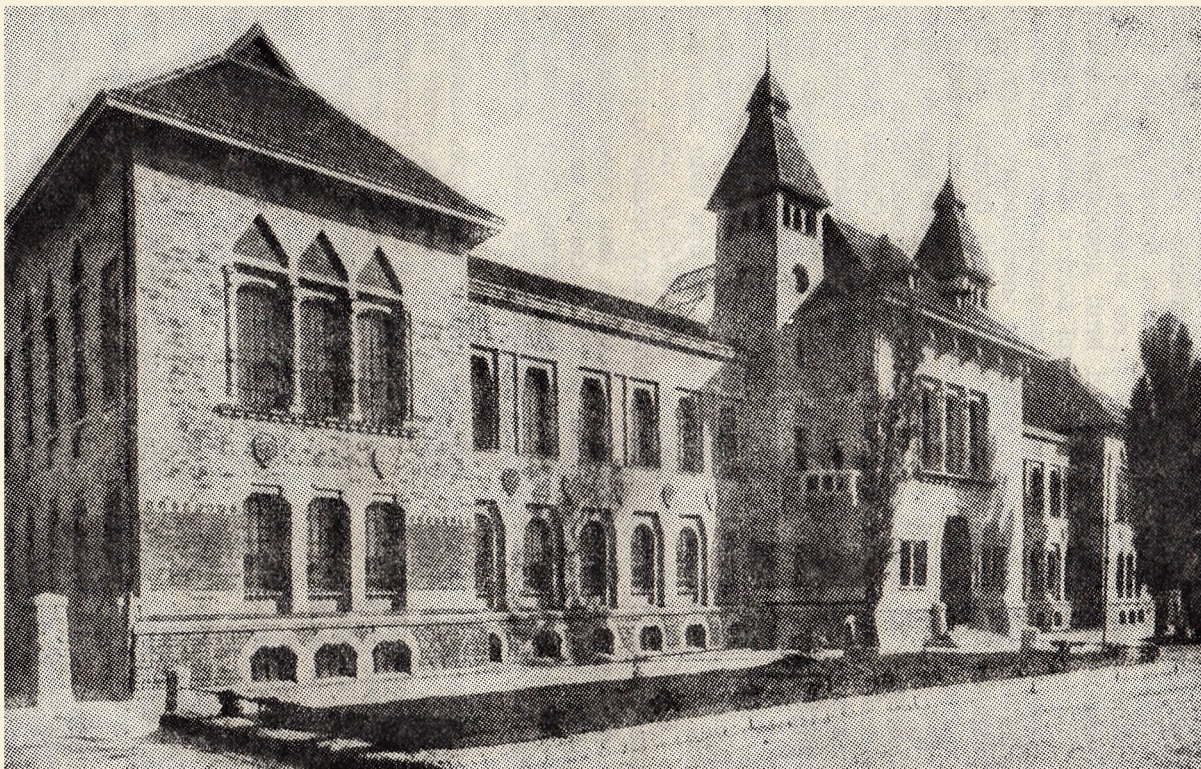
(3)

Вже вище була згадка про спеціальні наукові зацікавлення Василя Кричевського, які розбуджувалися в нього з наймолодших літ, майже з дитинства; тією улюбленою ділянкою була, перш усього, археологія. Саме ця наука відзначається тим, що вона розвиває в кожного повновартого дослідника важливу прикмету — інтуїцію, яка допомагає йому йти певними слідами в пошукуванні пам'яток старовини. Найтісніше пов'язаною дисципліною з археологією є етнографія; це тільки дальший етап дослідів над предметами минулих віків. Це якнайкраще відчував і Василь Григорович, тому ще в першій добі своєї творчості він почав вести досліді також над українським народним мистецтвом. У нашому народному мистецтві викристалізувалися всі творчі елементи цілої вікової спадщини, як під оглядом форми, так і пребагатою змісту. Та під ту пору (в 1880-их рр.) збирання пам'яток українського народного мистецтва було щойно в початках, музейні збірки були не надто багаті, а наукова література з тієї ділянки тількищо поставала. Ціла трудність у веденні наукової праці була в тому, що більша частина етнографів не мала відваги розв'язувати складні питання про походження українського народного мистецтва, методи праці в тих часах не були ще як слід розроблені; етнографи займалися майже виключно лише дослідями над матеріальною культурою, залишаючи народне мистецтво мистецтвознавцям, а ті знову воліли вивчати пам'ятки архітектури, різьби й малярства, не заглиблюючися у занадто складні для них проблеми. Піонером у цій галузі знання стала в нас: Олена Пчілка; вона опрацювала й видала в 1876 р. альбом українських народних вишивок, і ця її праця зустрілася з великим признанням найбільш авторитетних фахівців, бо два французькі учені-славісти, Люї Льеже й Альфред Рамбо, присвятили цій публікації цілу низку викладів у Паризькій академії мистецтв. Краса нашого народного шитва з його пребагатою і оригінальною орнаментикою мала для тих французьких дослідників справді атракційне значення. Другою науковою студією з цієї галузі була праця проф. Миколи Сумцова, надрукована в «Кіевской Старині» 1891 р. про українські писанки, яка ще й сьогодні не втратила своєї високої наукової вартості. Третім дослідником на цьому полі був наш відомий антрополог і етнограф, проф. Хведір Вовк.

*) Гл. »В. Ш.«, кн. VIII.

Поява праць тих авторів, а ще більше снага до пізнання всіх важливіших пам'яток нашої культури, спонукали В. Кричевського спрямувати своє зацікавлення саме в бік творчості наших селянських мас. Він підійшов до цього питання зі своєрідною настановою: не займатися дослідями над звичайними випадковими зразками, а вивчати найбільш типові предмети, в яких виступали б найзамітніші декоративні мотиви, й ційно ці пам'ятки ставали основним матеріалом до його як мистецьких, так і наукових студій. Свою дослідчу працю над зразками українського народного мистецтва Василь Григорович провадив, властиво, до кінця життя, дошукуючися в них невичерпного джерела творчих спонук для всіх родів мистецької діяльності.

Ще з часів своїх студій у Харкові, за спонукою проф. Сумцова, Василь Кричевський відвідував часто, разом із малярем Величком, тамошній університетський музей, і від тої пори він почав сам збирати предмети українського народного мистецтва для мистецьких і наукових цілей. Велика любов до цих пам'яток принесла незабаром відповідні наслідки: Кричевському пощастило зібрати високоякісний матеріал у килимах, кераміці, зразках шитва й дереворізьбі. Вже в 1907 р. Полтавське Губерніяльне земство видало з експонатів його колекції великий альбом українських вишивок п. з. «Мотиви українського орнаменту з кольоровими репродукціями». Пізніше частина тих зразків була відтворена в 1912 р. в іншому альбомі п. з. «Мотиви українського орнаменту», який опрацювали й видали два відомі українські мистці, Сергій Васильківський і Микола Самокиша; там були зрепродуковані деякі зразки українського шитва з Полтавщини ще з XVII в.! Три картони з цього альбома вміщено у спеціальному числі лондонського журналу «The Studio» за 1912 р. Широке зацікавлення пам'ятками нашої старовини підтримувала у Василя Григоровича група тогочасних українських діячів у Харкові, що гуртувалися біля Сергія Васильківського. До цієї групи належали: проф. Микола Пильчиків, проф. Дмитро Багалій, брати Тобілевичі та ін. Всі вони брали активну участь в організуванні Харківського Археологічного з'їзду в 1902 р. Була це важлива подія в культурному житті нашої другої столиці. В тому часі В. Кричевський виконав — із доручення проф. Сумцова й Редіна — зариси «Ницахського городища», далі копії «Кузьми Индикоплова» та «Книги большого чертежа» для університетського музею в Харкові, а для Археологічного з'їзду він виготовив модель зразкової української хати. Це все дало змогу нашому мистцеві якнай докладніше познайомитися з основними властивостями українського стилю, й, як влучно зауважує проф. С. Таранушенко, Кричевський зглибив цей стиль «аж до інтуїтивного опанування його характеристичних рис і засобів мистецького впливу на глядача». Засвоєння цих засобів перетворилося згодом у якусь стихійну силу, що виявилася

Василь Кричевський. Будинок Полтавського Земства.

найкраще в його черговому великому творі, а саме в будинку Полтавського Земства.

Вліті 1902 р. управа Полтавського губерніяльного земства виступила з ініціативою побудувати власний репрезентативний будинок. Ідеалом для стилевої розв'язки будинку для членів земства був стиль ренесансу, тоді дуже модний, в якому перемішувалися й перетоплювалися всі інші декоративні елементи. Василь Григорович був свідомий своєї ролі в цьому завданні й почав переконувати членів земства в недоцільності відновлювання якихось інтернаціональних, умовних мистецьких вартостей у запланованому будинку, а радив надати цій будівлі всі прикмети українського сучасного стилю, цього стилю, що в'язав би будівлю з найкращими нашими культурними здобутками. Погляди Кричевського піддержав вповні його однодумець, тонкий знавець українського мистецтва, Сергій Васильківський, по його боці став теж артист-маляр Опанас Сластіон.

Розгорнулася з приводу цього питання дуже широка дискусія, перш усього, чи взагалі існує український архітектурний стиль; ця дискусія перейшла на сторінки преси. Самозрозуміло, що, зокрема, російські часописи оспорювали таку можливість, і навпаки, українські кола, речником яких був наш заслужений мистець О. Сластіон, обороняли якнайбільш переконливими аргументами самотність і своєрідну красу нашої архітектури.

Тому що будинок Полтавського Земства мав стати твором високої мистецької вартості, й він, разом зі своїм автором, перейшов опісля до історії українського мистецтва, слід присвятити дещо більше уваги значенню цього твору на основі історичних фактів.

В історії мистецтва, як також і в історії культури, кожне явище й кожна подія мають свої причини й наслідки, отже підлягають законові причиновості. Так само й будинок Полтавського земства не міг бути якимсь відокремленим твором, а був якнайтісніше пов'язаний з розвитком і здобутками нашої архітектури⁶). Якщо ми мали б шукати для нього якогось прототипу вже з новіших часів, тоді наша увага мусить зупинитися на дворі Григорія Галагана в Лебединцях, Полтавської округи; цей двір важливий для нас ще й тому, що він постав рівно перед сторіччям, отже його значення має для нас подвійну вартість: ювілейну й суто змістову. Близький родич проф. В. Кричевського, інж. Вадим Павловський опублікував нещодавно свою цінну статтю⁷), в якій заторкує проблему самотності українського народного

6) Тут годиться згадати одну характеристичну подію, коли то «Святейший Синод» видав ще в 1801 р. заборону будувати церкви в українському стилі. Ця подія була не тільки доказом крайньої нетерпимості до всього, що українське, але водночас виявляла побоювання, що наші архітектурні здобутки можуть становити поважну конкуренцію для московських.

7) В. Павловський: Відновлення українського архітектурного стилю. «Нові Дні» 1956, ст. 29-30 і 15-18.

стилю у світській архітектурі, приймаючи за точку виходу саме згаданий будинок Галагана. Вадим Павловський використав для опрацювання своєї теми два важливі джерела: особисті спогади Григорія Галагана⁸⁾ і його ідейного наслідника, Лева Жемчужнікова⁹⁾. Матеріал, опублікований згаданим автором, є настільки цікавий, що я дозволю собі навести тут його статтю у більших фрагментах.

»Сто років тому український діяч, великий землевласник Григорій Галаган, забажав побудувати у своєму маєтку, в селі Лебединцях на Полтавщині, будинок. Чимало знайомих 36-літнього пана Галагана, вважали його за чудака, оригінала: він водився зі своїми селянами-кріпаками, залюбки розмовляв з ними їхньою рідною мовою і записував та збирав мужицькі пісні, задумуючи колись надрукувати їх. Своему синові, як той народився, замість узяти французьку або англійську няньку, як то водилося в інших великопанських родин, прийняв за няню просту селянську дівчину, і малий Павлусь носив звичайну мужицьку одіжку й не говорив жадною іншою мовою, а тільки українською. Знайомі пани хитали головами на оці примхи й віщували, що з цього всього ніякого добра не буде. Але Григорій Галаган ішов послідовно своїм власним шляхом. Ось і тепер: він задумав збудувати новий будинок не так, як будували інші пани, його сусіди, а на своєрідний лад. У листі до свого приятеля він писав про свій задум так:

»... Сільські будинки наших дідичів набирають різноманітного вигляду... мені хотілося, щоб у моєму був стиль визначний, цільний. Я передумав про швайцарські хатини-шале, італійські вілли й російські ізби... всі вони не підходять до наших місцевих обставин. Хіба лише англійський коттедж сяк-так гармонізує з природою північної Полтавщини, та й той, усе таки, чужий нам. Тут зродилася в мене думка спробувати відтворити нашу стародавню українську будівлю, я не смію сказати — архітектуру, — в ній нам відмовляють цілковито... Багатьом людям зовсім не зрозуміло, як можна збудувати український дім, у якому ожили б стіни так, як оживала мова в наших поетів. »Що ж це буде? Велика мужицька хата« — так питалося мене чимало осіб, що виросли в Україні, але так відділилися від усього рідного, що в їхній пам'яті воно вже загубило всяку ціну й значення... Отже, для моєї будівлі я мусів прокласти шлях новий, або скорше відновляти старий, сильно запущений».

Свідомі українські кола поставилися доволі байдуже до задуму Галагана. Навіть Тарас Шевченко, добрий знайомий Галагана, при всій своїй любові до української старовини й мистецькому чутті, назвав у своєму щоденнику цей будинок, про який йому розказував Галаган, лише »панською витівкою»¹⁰⁾, хоч і додав, що ця витівка гарна й варта наслідування.

⁸⁾ »Кіевская Старина« за 1904 р. чч. 7-8.

⁹⁾ »Основа« 1861 р. за

місяць жовтень.

¹⁰⁾ Інше значення цього слова: примха.

Але сам Галаган захопився своєю ідеєю. Виготовляючи проект майбутнього будинку, він розшукував, де лише міг, відомості про старі, забуті або вже й зруйновані старосвітські будинки українського дворянства й військової старшини та відшукував описи таких будинків у повістях і оповіданнях зі стародавнього українського життя. Галаганові помагав у цьому архітект Євген Червинський, родом теж українець, як і Галаган; він мав звання академіка Петербурзької академії мистецтв. Червинський же опрацював остаточний проект будинку, що був синтезом зібраних ними матеріалів. Цей будинок мав бути зразком старосвітських традицій українського панства XVII-XVIII століть. Влітку 1856 року будинок був уже викінчений. Вкритий соломою, він стояв у кінці широкого двору, який відкривала велика брама, теж поставлена за стародавнім зразком. З трьох боків будинку починався величезний, на тридцять десятин, липовий сад-гай з тінистими алеями по півверстви.

На посвячення нового будинку посходилися селяни з різних околиць, поз'їздилася сила гостей, панів зі сусідніх маєтків, а навіть здалека. Вони дивилися на Галаганову витівку — на різьблені стовпчики тінистих ганків і відсувних вікон будинку, на звернене у бік саду затишне піддашся, від якого йшла в глибину саду широченна алея: походжаючи по вистелених килимами й прибраних запашними травами покоях, гості оглядали старосвітські горіхові та кленові меблі, величезну грубу з полив'яних зелених кахлів із гербами власника, розглядали у великій горниці з гладенько виструганими липовими стінами сволок, на якому, за давнім звичаєм, вирізьблені були: хрест, дата закінчення будівлі й декілька написів. Один напис звертав на себе особливу увагу гостей: **»Дім цей споруджений, щоб оживити перекази про життя предків у пам'яті нащадків«.**

Духовенство відслужило св. Літургію, відправило молебен і посвятило новий будинок. Після посвячення, всі посідали за столи, розставлені на широкому дворі на вільному просторі й почався обід, теж на старосвітський лад. Галаган частував своїх гостей винами й наливками, які ще його діди поставили в льохи і назви яких вже призабулися, як і ті прадідівські будинки, що він їх наслідував у своєму дворі. До столів, де сиділи селяни, викотили бочки горілки. Почалися пісні, завелися танці. Розрадуваний господар, разом зі своєю дружиною й трилітнім сином кидав із ганку в юрбу селян медівники й горіхи та роздавав усім дарунки: чоловікам і хлопцям — шапки, а молодицям і дівчатам — хустки, щоб опісля було чим згадати посвячення панського будинку. За столами приявні гості вітали Галаганову спробу воскресити давноминуле; дехто з гостей навіть висловив охоту збудувати такий самий дім. Але один із гостей, молодий маляр Лев Жемчужников, був іншої думки. **»Навіщо«** — питав він, — **»знову будувати такий самий**

дім, копіюючи той самий готовий зразок? Чому б не зробити крок уперед і піти далі, ніж пішли наші предки, чому б не наслідувати загальний дух цього будівництва, взяти вироблені традицією практичні будівельні прийоми і використовуючи їх, створити новий стиль у будівництві? Це було б не копіюванням старого, а розвиванням нового — з корінням, яке виростає зі старої традиції і нею живе». Приявні за столом не зрозуміли ідеї Жемчужнікова; вона здавалася їм нездійсненою фантазією і не викликала в них відгуку й співчуття.

Але самого Жемчужнікова ця ідея захопила. Він був цілком своєрідною людиною. Походячи з чисто російського аристократичного роду, Лев Жемчужников захопився Україною від першого перебування на нашій землі, приїхавши туди з Росії в 1852 році. З запалом молодости — тоді йому йшов 24-ий рік життя — він полюбив українську природу, а з нею й український нарід. Він навчився говорити по-українськи й володів нашою мовою дуже добре. Згодом навіть одружився з простою українською дівчиною, селянкою-кріпачкою.

Л. Жемчужников, сам мистець, був вражений багатством мистецької творчости українського народу. Він сприймав цю творчість особливо глибоко, бо вона була нова для нього, небуденна, і тому вражала його так, як не вражала самих українців; для них це було чимсь звичайним, самозрозумілим і не вартим вивчення уваги. Не такої думки був Жемчужников. Ходячи в селянській свитці поміж народом, він приятелював з кобзарями, записував народні пісні, думи, приказки, перекази й легенди, змальовував українські народні типи, одіж, будівлі, прикраси одіж і посудин і тому подібне. Згодом Жемчужников надрукував ряд своїх етнографічних записів в українських виданнях, а деякі свої малюнки селянських типів — в альбомі «Живописная Украина», яким свідомо намагався продовжувати видання, колись розпочате його близьким приятелем, Шевченком, під цією самою назвою.

І ось Жемчужников, під враженням від будинку Галагана, прийшов до висновку, яким далеко випередив свою епоху, що слід виробити український національний стиль в архітектурі, взявши за основу характеристичні риси народного, селянського, а не панського будівництва, як це робив Галаган. Не диво, що його не розуміли гості за столом у Галагана. Але Жемчужников вже тоді був певний, що його ідеї правильні, й навіть пробував провести їх у життя. Свої міркування про можливість і потребу створити український національний архітектурний стиль Лев Жемчужников намагався довести й до ширших кіл української інтелігенції. Він надрукував їх у видаваному Кулішем журналі «Основа». Проте це було завчасно; Жемчужнікова не підтримав ніхто, й справа припинилася на багато років.

Приїхавши в Харків, Жемчужников завітав до свого давнього приятеля, професора архітектури в Технологічному інституті

та архітекта Курсько-Харківсько-Севастопільської залізниці Сергія Загоскина. У Загоскина жив, як член родини, юнак, якому тоді йшов двадцятий рік. Дуже талановитий у малюванні й швидкий, вправний архітектурний кресляр, він декілька років провів у родині старого, допомагаючи йому. Сергій Загоскин дуже любив Василя Кричевського, бо так звався цей юнак. Бачучи його мистецький хист і бажаючи розвинути його, Загоскин учив Кричевського фахових наук, потрібних для архітекта, проходячи з ним основну програму студій академії мистецтв. Приїжджаючи на вакації на село до свого батька, земського повітового фельдшера, Василь Кричевський малював краєвиди рідної Слобожанщини й селянських будівель. Спочатку він робив це несвідомо, просто милуючись знайомим з дитинства оточенням, якого він був позбавлений у великому місті. Але якось на початку 1891 року йому довелося почути в Харкові прилюдну лекцію про висліди розкопок Генріха Шлімана, що показав світові забуту культуру легендарної Трої. Гомерова «Іліяда» стала улюбленим твором Кричевського ще з його дитинства, і тоді він дізнався, що дивовижна Троя була не казкою, а насправді існувала: про це свідчили знайдені на її місці мистецькі вироби троянців, рештки посуду тощо.

З того часу Василь Кричевський почав свідомо приділяти увагу народному українському мистецтву, замальовуючи і збираючи спочатку мотиви народної архітектури, а далі — й вироби вжиткового мистецтва.

Загоскин показав Кричевського Жемчужникову, добродушно-жартівливо розповівши про захоплення, з яким цей хлопець замальовує і збирає все, що стосується народного мистецтва. Лев Жемчужников поставився до цього захоплення більше ніж уважно. Розмовляючи з Кричевським і розглядаючи зібрані ним матеріали, він бачив, що той цілком свідомо ставив перед собою мету: вивчення українського народного мистецтва й, передусім, народної архітектури, в якій надіявся знайти підвалини для нового розвитку національного українського мистецтва. Жемчужников розповів Кричевському мрії своєї молодости — створити українську національну архітектуру на основі народної творчости й про свою статтю на цю тему в «Основі».

»Мої ідеї не знайшли в свій час відгуку. Тепер часи змінилися й думки. І за кордоном, і в нас публіка почала вже цікавитись народним мистецтвом і цінити його, як національне мистецтво. Вже виробляється російський архітектурний стиль, у багатьох він виглядає не національним, а псевдонаціональним. Пора взятися комусь і за українську архітектуру — викристалізувати свій власний стиль з того багатства зразків, які уявляє собою будівництво українських селян».

(Далі буде)

ЯР СЛАВУТИЧ

359

I

Не хурделиця вихрує,
Не гуде в Базарі дзвін, —
Чистим полем козакує,
Б'ється з ворогом загін.

Гей, чи долом, чи горою,
Чи узбоччями ріки
Юр Тютюнник за ордою
Рейд розгортує гінкий!

І радіють вільні села,
І визволу ждуть міста.
Наче райдуга весела,
Україна розцвіта.

* * *

Не поневолення гірка неслава
І не в ногах ворожих каяття,
Їх ідеал — озброєна держава,
Як неодмінне ствердження життя!

Що з того, що за мирним плугом
Устане лан потоком хвилювим?
Тяжке ярмо надінуть недолугим,
В'юнкий батіг приречено слабим!

Не поля клин і пасіка ласкава,
І не балки, де чайка проквиля,
А суверенна, кована держава,
Бо в ній — свобода, праця і земля.

* * *

Як орли під небесами
Крають хмару зі сторін,
Б'ється, б'ється з ворогами
Наступаючий загін.

Чистим полем, синім долом,
Многозбройна, голосна,
Під осіннім видноколом
Гучно котиться луна.

— Знай же, враже! — незборимо
Навісніють козаки.
За юнацькими плечима
На вітрах мигтять шлики.

II

Розкажи мені, пісне,
Про нездолану славу,
Що, як райдуга, висне
На долину криваву.

Може скорбну дорогу,
Що вставала до валу,
Кривавицю-підмогу
Ти слізьми обмивала?

Може ті бойозища
Ти жалобою крила?
Гей, розпуки найвища,
Найболючіша сило!

* * *

Та кого ж ведуть
У Малі Міньки?
Багряніє путь
Од Звіздаль-ріки.

Із чиїх то пліч
Капає черлень?
Аж лунає бич —
З уст ані телень!

Та куди ж, куди
Стелеться їм шлях?
Села й городи
Никнуть у сльозах.

* * *

Переплакана туго,
Розливайся, як повідь,
Проквиляй мені, туго,
Недоспівану сповідь;

Щоб я жалощі-жалі,
Як широке Дніпров'я,
Українські скрижалі
Викарбовував кров'ю;

Щоб, о краю, скорив ти,
Мою тугу розховстав, —
І з одвічної кривди
Народилася помста!

III

Появився плямою
Комісар лихий:
»Кайтеся над ямою,
Простимо гріхи.

Будем за бандитами
Гнатися, як рать.
Поспішіть! Не битиму,
Годі горювать!» —

Не словами — лезами
До сердець биття
Досягає в безумі,
Спраглий каяття.

* * *

Як вийшов гордо і поглянув строго,
Мов скаменівши, вістовий Щербак,
Заговорили в голосі розлого
Неподоланні рокоти атак:

»Поганий кате! Вбивнику жорстокий!
Волію смерть, ніж нице каяття!«
І, як весни розковані потоки,
Широколунно: »Смерть в ім'я життя!«

І полилось вітально: »Ще не вмерла...«
З гарячих уст надхненних вояків —
Аж затремтіли смертоносні жерла
Під переможний і безсмертний спів.

* * *

Молодими гимнами,
Слово, не змовкай!
Злетами нестримними —
З Дону по Дунай!

Від Куми до Кобрину
Буряно грими;
Тугою задобрені,
Не скорились ми!

Не умреш ніколи ти,
Не поймешся сном,
Вічна, ніби золото,
Рідна стороно!

ЮРІЙ БУРЯКІВЕЦЬ

Океан

1

Ти калабань піднімеш ще не раз,
Вітрів неспокій кинувши на хвилі,
А я у химороддю вкритий час,
До скель не повернусь осиротілих,
Щоб смуток свій принести на показ,
Відчаю повний в обріях безсилих;
І тужить, ніби мева, в далині
Душа, щось ніби кажучи мені.

2

Вона, немов томливий корабель,
Із тіла мертвого мого полине,
Скерує курс до соняшних земель,
Ввижатись буде їй в саду хатина,
Де устає вогонь святий осель,
Над Прип'яттю у нас на Україні:
Пастух з отарою з долин спішить,
Стираючи рясний з обличчя піт.

3

Що ж тій душі шукати в бур'яні
За частоколом, в спаленім подвір'ї? —
Вона химерні нагадає сни, —
Хмелилося у сутінках сузір'я,
В туманах теплих напивали дні,
Птахи вбирались в розмаїте пір'я,
Дівчата йшли, завітчані, на шлях,
З весною у задумливих очах.

4

А згодом ми відчули сирість днів,
Морози вдарили в квітник тендітний.
Мій батько з сумом двір свій залишив,
У Київ переїхав вкупі з дітьми.
Там в сутерени дощ невпинно лив,
Де я зростав у днини безпривітні,
В підвал і сонце крізь дома не йшло,
Де нам і сиро й голодно було.

5

Тоді, стихіє, в непогоду ту,
Блукаючи в алеях над рікою,
Тебе я полюбив, як золоту
Зірницю, що розквітла наді мною,
І цвітом папороті на мосту
Засяла і пропала за сагою,
Де край поснулих в лозах берегів
Шипшина й лине юности мотив.

6

Я знаю: принцип мужні кораблі
З Твоїх глибин пливли містично здавна.
Вставав Геральда привид із імлі,
З Норвегії він зорив безугавно
До Київської, нашої землі,
Від нього утікала Ярославна! —
А згодом бриг із нею мовчки плив
До скандинавських, хмурих берегів.

7

Мов таємницю власного буття,
Ти Атлантиди тайну зберігаєш.
Ти бачив, як під штормів завиття,
Плив корабель з Ізольдою до Краю
Варязького, щоб врятувати життя
Трістанові, і чорний прапор маяв
На щоглі — символ смерті й забуття.

8

А я в підвалі, ніччю край стіни,
Де краплі падають води на ліжко,
Безмірно мріяв про безжурні дні,
Моя у мандри кликала доріжка;
Морські здіймались хвилі навісні,
Служивши Посейдонові за віжки,
Коли коней виводив з гроту він,
І мчався хвилями під німфів дзвін.

9

Мені в Баварії, де короля
Синіє озеро й палацу стіни
Біліють, де в настурціях земля,
З'явилися раптом дві жіночі тіні,
Привітно усміхнувшись здаля,
В своїх хітонах світлих і невинних
Вони дві рожі, мов безжурний сміх,
Зірвали й кинули мені до ніг.

10

Богині Долі то вони були,
Вінок мені жбурнули на прощання,
Шепнули, я до дальньої землі,
Поїду через море на вигнання,
Де Ти женеш урозсип кораблі,
Згасивши зірку Божу на світанні.
Ті дві богині зникли в тумані,
Що із каплиць в горах сліпив вогні.

11

Мов з Золотого Берега рабів,
Яких зловили в пралісах для ринку,
Так нас везли по морі безліч днів,
В ту пору, як справляють в нас обжинки;
Мій друг із горя у каюті пив,
Лишивши вдома діточок і жінку,
А потім з розпачу під людський крик
Побіг по люку і у хвилях зник.

12

І вже в Нью-Йорку, в надвечірній час,
Коли вогнями хмари заблищали,
Край храму, що, як сирота у нас,
Стоїть і оглядає мертві далі, —
В лахмітті, серед золота й прикрас,
Я стрів старчиху, що одна стояла;
Вона Агмагедон переживе,
І в Боже Царство в щасті попливе.

13

Жебрачка нагадала враз мені
Мій край і матір рідну, призабуту.
Листа в сльозах я згодом в чужині,
Одержав з дому в пору каламутну.

Писала: батько вмер на засланні,
Замучений катами на Воркуті.
Деся каторжани труп його у сніг
Зарили там без молитов святих.

14

Кому ж, крім Тебе, болі передать?..
І ось чому до хвиль Твоїх я часто
Вертаюсь, океане, я назад,
Щоб втоплене знайшов моє Ти щастя,
І бризками улив мені відряд,
І відвернув приблуду від напасти.
А я спинюся край притихлих плес,
І стану затривожений увесь.

15

Одного попрошу в Тебе лишень,
Коли в країні я оцій спочину,
Щоб Ти душі вернув найкращий день,
Йй допоможи вернутись в Україну.
Вона там Божих вчилася пісень
Край нашої старої яворини.
Там тіні предків ще в ярах живуть,
Надвечір з кладовищ летять на путь.

16

Синхронно в пору ту Ти піднеси
З глибин таємних корабля на води,
Хай душу він мою у ті часи
В далекий рейс крізь шторми супроводить.
На нім хай будуть світлі паруси,
Що зіткані із соняшних мелодій,
І буде моя туга, як вони,
В погожі вірити і кращі дні.

1956 р.

М. ВЕРЕС

П а д о л и с т

Над полями блука падолист,
Розгулявся у звітрілім гаю,
І щільніш натягає упіст
На рамена шинелю свою.

Він стомився і змерз, і промок,
І в очах вироста, наче сон,
Передмістя маленький дімок
З теплою дівочих вікон.

Ех, ви юності дні золоті,
Відгули, хай вас більше нема
І часи хай сьогодні не ті,
Зате віра в душі та сама.

Що весна розквітатиме знов,
Як здолає усіх ворогів,
Він поверне туди, де любов,
Де дівочі уста дорогі...

Та далеко-далеко вони,
А докруг — ніч осіння, сліпа,
В ній вітри і холодні лани,
І рейдуюча сотня УПА.

Перед нею причасна даль,
Звідти ворог назустріч іде
І, мов любка, довірливо сталь
До вояцьких припала грудей.

І жвавіше ступає упіст,
І не чує колючих вітрів:
Його в рейді нічним падолист
Теплотою вікон розігрів...

ЮРІЙ ТИС

Пісня про Ролянда

Як зоря на небі, була дівчина.

Тихий приспів сплівся з бренькотом срібних струн лютні і звільна затих.

Княжа гридниця відсвічувала мерклыми миготливими вогниками олив'яних каганців. Гойдалися тіні на осмалених лицах оружників, родових витязів багатьох воєн і гостей з Фляндрії, Арагонії, Провансу і Кастілії, воїнів старинних родів, панів на владних просторах, гідних королів і царів.

Слухали баяду лицарі, не раз січені мечами, ранені топорами і списами, палені сонцем, гартовані сторожовим стеженням на окраїнах княжої землі.

Плили опари пахучого зілля з недалеких дівочих світлиць та мішалися з ароматом дикого степу і каганців, м'яко ламали світло кольорові сукна, багрець і шовки на згинах тугих рамен лицарських. Гості носили в серцях Єрусалим, а в гаманцях золото, це вони ходили в походи з Балдуїном де Буїон, рубалися з сараценами не гірше, як господарі з половецьким війнством.

Як зоря, була дівчина, — приговорював до срібних струн своєї лютні трубадур Норен і співав про февдального пана Ролянда, графа над графами, лицаря далекої кастілійської землі. Легенда це, «баснь з часів оних». Послухайте, вельможні! Не легенда це, а піснь лицарська, що зродилася з нескладних канцонів і сумовитих співів арабського халіфату, з гомонів ерусалимських і царгородських, що їх привезли з походів хрестоносних разом із золотом і гріховним відпущенням.

Аж очі загоріли, так заслухався юний кастілійський лицар, дон Хуан Фернандо.

О, ще як відомою була у княжому Києві подія з часів далеких, про родового пана Ролянда, що сам не відав кордонів волостей своїх, так широко вони розлягалися від моря океанського, по скали могутніх Піренейв.

Слухайте, панове, пісню оную!

З мужами своїми пройшов Ролянд ліси дрімучі, нетрі й болота непорушні, і нічим була Гомерова одиссея проти цієї мандрівки до землі руської. Безумство лицаря було це? Ні! Туга лицарська до світів далеких смоктала душу Ролянда, аж поки не задумав рушити у славою вкрите незнане і далеке царство.

Манили їх у шуварах темні злодухи бісівськими піснями, втягали у болота тендітні діви-мавки, а лицарі закривали очі пе-

ред спокусами і підганяли коней; дихнули вільно, аж знечев'я вийшли на збіжжіві поля, на сонце, що грало золотим кружком по небі, а жайворонки защебетали над ними. Скочив з коня Ролянд. Нарвав васильків, і прибрали тендітним квітом свої груди чужинні мужі; заграли в труби і бубни, вітали так землю руських багатирів.

Прибрали свої коні в багаті накривала, дорогу зброю, горді й пишні панове, поспішаючи до княжої столиці; там бо золотом били дахи церков, там панянки красні намиста носили з гривень, а норманські скальди виспівували тужні лицарські балади про любов і ратну смерть суворим дружинникам київським.

Пішли голоси про пишних гостей ріками і буковинами, принесли їх у Київ прудкі гоголі, й відомо стало, що не їдуть це тулачі, не мандрівники, а лицарі, які не раз уже відстоювали віру і народ хрищений.

Понеслося над княжим містом радісне гоміння лебідок, а під Золотою Брамою заграли роги і струни лютень:

Ми до вас, до вас до хати,
Чи дозволите плясати.

А в Києві чутно, що гості просто з Пучай-річки, де вмертвили і почвертували страшного Змія-царища.

Ролянд, граф над графами, поклонився князеві й залишився з мужами своїми достойним гостем у княжому теремі. Слітними вечорами сиділи у гридниці на почесних місцях і співали, кожний про свої сторони. При вині, гуслях і лютнях.

Руські лицарі згадували набіги на кочовиків і не забували про рідну землю, яка помагала їхнім чесним старанням, остерігала у степах і на евксинському Чорному морі, раділа їхньою перемогою. Співали про ясного князя і його білі кораблі, про мурі Царгороду і красні грецькі полонянки.

Слухали співців лицарі, розмарено гляділи в багаття відкритої печі й туга охоплювала їх до боїв і любови, до слави і хижих звад; а спогади вrostали піснями у їхні серця, тінями снувалися по княжій гридниці.

Розпирала їхні груди жага чужого життя, билин старожитних, слави древніх багатирів.

Чи не багатир же, хто зборов однорога, звіра страшного, що під землею ходить, а коли вийде на світ, нічим для нього гори і води? Чи не лицар без кази, хто поборов змія київських печер?

Коли порожніли боклагі золотого вина, тоді співали охотні пісні, що зачували їх від плохих скоморохів, і прощали ними свого князя:

Дай вам, Боже, щоб в полі врожай,
А в току буйно, в пасіках рійно,
По дворі збройно, в коморах повно.

Тільки Ролянд, граф над графами, не глянув на лютню, не строїв срібних струн. Тугою затягнулося молоде лице стороннього мужа.

Послухайте, вельможі, пісню лицарську!

Далеко ген, у його вітчизні, панов'я щербило мечі у ратних походах, а він, їхній друг і соратник, не чув і не бачив нічого, крім панянки з княжого двору, доні боярина київського. У саду, стежкою з алябастрових плит проходили обидвоє поміж кущами пахучого бозу. Ставали над кручею і тихо споглядали туди, де долі точив свої води серед блідих опарів Дніпро Славутич. Вузький рогатий місяць серпом стояв на зірчастому небі, а горою клекотіли спізені орли. Ролянд клячав перед панянкою: благав її любови палкими кастілійськими словами і латиною.

Панночка не відповідала. І що ж їй казати, коли роду чужого лицар? Загорнулася щільніше у соболі, легко розкрила пальці і квіт барвінку упав на долоні лицаря. А як Ролянд відорвав спрагли уста від платків цвіту, панянки вже не було.

Даремна туга в серці, даремний жар в очах, нічого, о Христе, не лишиться з любовних страждань, попіл хіба тільки і жага.

Князь твердий незламно. Діва багатирського роду, хай потомність її на рідній землі зростає, хай від багатиря до багатиря мечем карбує державу!

Чи не співали їй, коли народилася:

Хай росте велика до черевика,
Від черевика до чоловіка!

Так питали князя посланці — свати Роляндові.

Співали. Але при чому тут скарги графські і землі лицарські? Що ж тут терми і замки незліченні й два гарячі серця? Терпіння минеться, спомин минеться, у забуття піде плоха любов, що вихром зірветься нараз, як полум'я шалене, і потахне безгомонно у попелі буднів.

Не безчестя це і не сромота для шляхетного лицаря і гостя, а закон, якого нікому зламати. Для держави, для роду, з покоління до покоління.

Що ж, не з чортом умову має Ролянд!

А що, як стане на захист землі руської, кине свої кастілійські гуфи у бій з кочовиками. Чи не рівня вони руським стягам? Чому ж би не стати йому з воєнної заслуги руським лицарем!

Затих на хвилину чужинний трубадур Норен. Туга нависла в світлиці, аж варязький скальд не втерпів, вдарив об струни своєї лютні.

І урвав. Руку на його лютню поклав юний пан з Кастілії дон Хуан Фернандо, нетерпеливо і твердо.

Чи не гідний руської дівчини Ролянд, пан над панями, що громив сараценів і скаרב дістав у нагороду від володаря Сіцилії? Не гідний дівчини руської?

Ролян бойкий рубака і завзятий воїн, не вложив не себе плаща покутника, і не розкис у жалях і тузі. Не лякали його поганські полчища, ні арабські кайдани, чому ж не рушити з лицарством київським проти степового війства!

Поїхав — по свою долю. Не мріяв тепер про панянку, сторожко зорив бойові намети, радів кастілійськими прапорцями, що маяли серед руських стягів, проходжував гордо, дзвонив срібними кружками зубчастих острогів.

О, як розкішно громити ворога, слухати переможних звуків сопілок і бубнів, як гордо сприймати чесно здобуту славу.

Боярські сини стали зо сміхами і щасливими надіями. Що там вовки-сіроманці, що завили до місяця у степу? Стискали туго чужинних лицарів у дружніх обіймах, обіцяли приїхати до них у гості, на вина у темних тавернах і на чорноокі донії еспанські. У відблисках бойового багаття слухали про палати ковані у золоті і білому камені, про тендітні мармураві арабески і про любов шалену, тужну й болісну.

Другого дня покинули намети, ушикували гуфи і, під гуркіт бубнів, рушили вперед.

Щербилися мечі, погасали шоломи, Ролянд гнав уперед, глибоко втискаючи в кінські боки срібні зуби острогів.

Сонце посивіло, затягнулося млою, від степу пригнався вітер з піском, звівав зграї крикливих воронів.

Обходили побоевище, шукаючи своїх і чужих. Ролянд лежав горілиць, з тріскою ханської стріли у грудях.

Знову продзвеніли акорди. Що ж більше міг співати трубадур, сторонній Норен. Цим разом скальд не рушив ні пальцем: мовчати треба, коли доля розлучає живих від мертвих — назавжди. А все ж воїн не скінчив баляди, співав далі в лицарському колі.

Привезли Ролянда, графа над графами, з поля у город, поклали біля нього поламаний щит і пощерблений меч.

Слухайте, лицарі й вельможі! Така туга огорнула панянку, така туга, що у три дні поховали обидвое разом. Сплівся над ними барвінок, дерева пов'язали свої віття, отулили кастілійського лицаря і діву українську. Ще й тепер хто з палицею мандрівника, може спочити в тіні дерев.

Скальд закрив очі. Молодому кастілійському панові, такому юному, що вус ще не засіявся, виступили рожеві цятки на щоках. Він, дон Хуан Фернандо, торкнув рукою грудей; там, під вамсом, на гарячому серці в'янув тендітний барвінковий цвіт.

ТОРНТОН ВАЙЛДЕР*)

ПАН БРАШ НЕ ВІРИТЬ У ВІДСОТКИ

В наслідок свого рішення, Браш опинився того самого дня, перед полуднем, за шістдесят кілометрів у Арміді; він прибув туди, щоб забрати свої заощадження з банку в тому місті. Банк складався з єдиної великої залі, яка була добре освітлена горішнім світлом, і середину якої займала рясніюча мармуром та сталевими ґратами клітка. Коло дверей, у своїй меншій клітці, сидів президент банку і переживав розпач. Якщо не станеться чудо, його банк житиме не більше, як тиждень. Від кількох місяців банки крахували в усіх стеях країни, і тепер навіть оцей банк, що здався йому чимсь вічним, буде змушений зачинити свої віконця.

Браш кинув погляд на президента, але встояв проти спокуси підійти до нього та поговорити, потім наблизився до пульта, вийняв свою банкову книжку і заповнив чек. А далі підійшов до касового віконця.

— Я закриваю своє банковеkonto, — сказав він. — Я хочу все забрати, крім відсотків.

— Як, прошу, ви кажете?

— Я хочу забрати свої гроші, — повторив Браш і підвищив свій голос, ніби касир був глухий. — Але відсотки хочу лишити.

Касир замовчав, а потім почав ритися в банкнотах. Нарешті тихо сказав:

— Я не думаю, щоб ми могли держати відкритим вашеkonto для такої малої суми.

— Ви мене не розумієте. Я залишаю у вас відсотки не як вклад. Я їх не хочу. Просто віддайте їх банкові назад. Я не вірю у відсотки.

Касир почав кидати ліворуч і праворуч розпучливі погляди. Він посунув — і капітал і відсотки — на той бік ґрат і при тому пробурмотів:

— Банк... Ви маєте розпорядитися грішми інакше.

Браш узяв п'ятсот доларів і відсунув решту назад. Він підвищив голос до краючої гостроти, і в усій залі можна було почути, як він сказав:

— Я не вірю у відсотки.

Касир поспішив до президента і прошептав йому щось на вухо. Президент, вражений, підскочив, наче йому сказали, що в

*) Торнтон Вайлдер (Thornton Wilder), нар. 1879 р., один з найвідоміших сучасних американських белетристів (а також і драматург), визначається насамперед своїм вмінням виявляти несподівано парадоксальні та трагічні риси в матеріалізмі й умовному конформізмі сучасного буденного життя.

сейфовому льосі є злодій. Він побіг до вихідних дверей і спинив Браша, що саме хотів вийти.

— Пан Браш?

— Так.

— Чи можу поговорити з вами хвилину, пане Браш? У мене в кабінеті?

— Звичайно, — відповів Браш і низькими дверима увійшов за ним у меншу кімнату.

Президент, п. Савсвік, мав велику, безщасну голову вівці, яка справляла ще смішніше враження від безнастанного поправлення всяких окулярів, пенсне і чорних шовкових тасьм. Його професійна гідність покоїлася на велетенському череві, яке здержувала блакитна плетена вовна, зав'язана золотим ланцюгом. Вони сіли по обидва боки від цього монументу і, явно схвилювані, втупили очі один в одного.

— Мм... гм... Ви почуваєте потребу забрати свої заощадження, пане Браш? — тихо спитав президент, наче допитуючись про інтимні обставини гігієнічного порядку.

— Так, пане Савсвік, — відповів Браш, прочитавши прізвище президента з обрамованої таблички на писемному столі.

— ... і ви лишаєте свої відсотки в банку?

— Так.

— Що ви хотіли б, щоб ми з ними зробили?

— Цим я не можу розпоряджати. Відсотки мені не належать, я їх не заробив. Я не вірю в те, що гроші мають право заробляти гроші.

Пан Савсвік наче проковтнув щось. А потім сказав — тоном, яким колись він пояснював своїй донечці, що земля є кругла:

— Але гроші, які ви вклали до нас... ті гроші заробили нам гроші. Відсотки становлять прибуток, яким ми з вами ділимося.

— Я не вірю в такий прибуток.

Пан Савсвік посунувся з своїм стільцем уперед і поставив інше питання:

— Мм... гм... смію спитати, чому ви вважаєте за добре для себе забрати гроші саме тепер?

— Чому? Охоче скажу вам, пане Савсвік. Бачите, останніми часами я дуже багато міркував про гроші та банки. Я ще не цілком продумав цілу річ, — це я зможу зробити лише тоді, коли дістану відпустку, в листопаді, — але я принаймні усвідомив, що я — щодо власної особи — не вірю більше в заощаджування грошей. Досі я мав звичку вірити в те, що кожному вільно заощадити трохи грошей — яких п'ятсот доларів — на пізню старість, як ви певно знаєте, або на випадок, коли трісне сліпа кишка, або ж відбудеться раптове одруження — на непередбачені видатки, як то кажуть. Але тепер я зрозумів, що це фальш. Я склав обітницю, пане Савсвік. Я склав обітницю добровільної бідности.

— Що це за обітниця? — спитав пан Савсвік, і очі вийшли йому з орбіт.

— Добровільної бідности — як це зробив Ганді. До певної міри, я завжди жив згідно з тим. Іде про те, щоб ніде не держати заощаджених грошей. Розумієте?

Пан Савсвік витер собі чоло.

— Коли прийде чек на мою місячну платню, — поважно провадив далі Браш, — я негайно роздарую всі гроші, що залишилися в мене від попереднього місяця. Втім, я й досі завжди знав, що поводився суттю нечесно. Нечесно супроти себе самого — кажу я — бо я весь час ховав тут, у цьому банку, п'ять сотень доларів. Але віднині, пане Савсвік, я не користуюся з послуг жадних банків. Той факт, що я ті гроші держав тут, є знаком, що я жив у страху.

— У страху!? — скрикнув п. Савсвік. Він так сильно вдарив по дзвінку на своєму писемному столі, що той з витріском упав на підлогу.

— Цілком так, — сказав Браш, і його голос підносився тим вище, що яснішою ставала йому істина. — Ніхто з тих, хто складає гроші по банках, не може бути справді щасливим. Всі позамикані тут гроші заощаджено тут через те, що люди бояться непередбачених випадків. Вони бояться, як самі кажуть, що завжди може стати ще гірше. — Пане Савсвік, смію спитати: ви — побожна людина?

Пан Савсвік був старостою І. Презбітеріянської церкви і впродовж двадцятьох років обносив карнавку з дзвониками, обтягнену червоним оксамитом, але при цьому питанні підскочив, ніби дістав удара в ребра. Увійшов службовець банку.

— Вийдіть на ріг та приведіть п. Гогарті! — наказав він службовцеві хрипким голосом. — Але бігом!

— Тоді ви маєте знати, про що я говорю, — провадив Браш далі. Тепер його голос було чути в усій залі. Службовці та клієнти прислухалися, збентежені й приголомшені.

— Для доброї людини немає ніякого »завжди може стати ще гірше«. Нічого не треба боятись. Заощаджувати гроші — це знак, що люди бояться, а цей страх родить другий, а той другий родить знов інший. Ніхто з тих, хто складає гроші по банках, не може бути справді щасливим. Це чудо, що ваші вкладовці можуть спокійно спати вночі, пане Савсвік. Вони лягають у ліжку і сушать собі голови, питаючись, що з ними буде, коли вони поstarіють або захворіють, або ж коли банки зазнають скрути...

— Годі! Годі вам теревенити! — закричав п. Савсвік, і кров кинулась йому в обличчя. До залі увійшов поліцай.

— Пане Гогарті, заарештуйте цю людину! Вона прийшла сюди, щоб сіяти неспокій. Виведіть його негайно!

Браш наблизився до поліцай.

— Що ж, заарештуйте! — сказав він. — Ось як! Що я зробив? Зовсім нічого. Я оповім судді про все. Цілому світові оповім, що я сказав.

Коли Браша привели до канцелярії директора в'язниці, поліційний комісар, самий п. директор Савсвік та інші достойники вже провадили там серйозну нараду. Браш відразу ж приступив до п. Савсвіка:

— Я все ще не розумію, що в тому, що я сказав, було неслухне, пане Савсвік. Я не можу вибачатись за непорозуміння, якого я не збагнув. Я здатний розуміти, що ви, можлива річ, почуваетесь ображеним з того, що я дійсно аж ніяк не маю дуже високої думки про банкову справу; але за це ще не можна мене замкнути. А зрештою, я не можу змінити свого погляду на річ. В кожному разі, я не вимагаю нічого іншого, як тільки справедливого слідства, і гадаю, що за півгодини можу очистити себе від абиякої підозри. І сподіваюсь також, що в судовій залі буде якнайбільше люду. Бо в ці часи криз людські маси повинні знати, що думає про банки Ганді.

Поліційний комісар загрозливо підійшов до нього:

Зараз же киньте говорити ці дурниці. Замовкніть негайно! І що це взагалі з вами сталося?

Він обернувся назад до своїх:

— Джеррі тієї думки, що в нашої пташки розхитались гайки. Може, пошлемо її куди годиться, на парочку досліджень? — Що буде тоді, молодий чоловіче? І що з вами взагалі? Чи не розгубили ви клепок?

— Ні, зовсім ні! — скрикнув Браш, розпалившись. — І я вже маю цієї історії по горло. Ви повинні цілком добре бачити, що я не божевільний. Робіть на мені найбільш чудернацькі дослідди, які тільки захочете — пам'ять, дати, історія, біблія! Я американський громадянин при повному душевному здоров'ї, і перший, хто назве мене божевільним, відповість за те, хоч я людина миролюбна. Я сказав п. Савсвікові, що його банк і кожний інший банк є не що інше, як хиткі стіни з страху і боягузства...

— Вже добре, скінчіть! Досить! — визвірився комісар. — А тепер слухайте мене, Браш! Якщо ви за годину не зникнете з цього міста, то дістанете в'язничний одяг і шість місяців дослідження психічного стану. Чули?

— Я дуже охоче піддав би себе дослідженню, — сказав Браш, але, на жаль, я не маю шести місяців часу.

— Гогарті, — наказав комісар, — відведіть його на станцію.

Гогарті був великий, міцний чоловік з грубокостими лицями та блідими очима.

— Чи підете зі мною по-доброму, чоловіче? — спитав він.

— Звичайно, — сказав Браш.

Коли вони мовчки пройшли кілька вулиць, Гогарті спинився, повернувся, злегка доторкнувся вказівним пальцем до вилоги Брашевого вбрання і спитав конфіденційним тоном:

— Скажіть мені, синку, звідки ви знаєте, що банк «Маріяна» захитався. Хто вас про це повідомив?

— Я говорив не про самий лише банк »Маріяна«, я мав на увазі всі банки.

Ця відповідь не задовольнила Гогарті. Заглибившись у думки, він пильно придивлявся, крізь окуляри, Брашеві в обличчя. Потім обернувся і глянув у далечінь вулиці.

— Виглядає мені так, ніби там, коло банку, натовп, — сказав він. Раптом у ньому прокинувся дух діяльності.

— Чоловіче, не відходьте від мене! — наказав він і поспішив у будинок, перед яким вони стояли. Там жінка мила тарілки.

— Пані Кавлес, — суворо сказав Гогарті, — як поліцай цього міста, я змушений скористатися з вашого телефону.

— Але ж звичайно, пане Гогарті, — нервозно відповіла пані Кавлес.

— І я мушу прохати вас, пані, вийти на веранду, коли тут почну розмовляти.

Пані Кавлес скорилася. Нав'язавши зв'язок, Гогарті відразу ж сказав:

— Мері, надягни капелюх. Роби, що я тобі скажу. Іди до банку і забери всі наші гроші — до останнього сотика. І біжи! Тільки півгодини часу. І нікому нічого не кажи!

Він залишив із Брашем будинок, дозволивши пані Кавлес повернутись до праці. Знову глянув допитливо в далечінь вулиці, вирішив, що його обов'язки кличуть його туди, і довірив Брашеві самому знайти станцію.

Пан Савсвік пішов був додому і ліг у затемненій кімнаті на ліжку. Час до часу він стогнав, на що його дружина, яка зважувалась ходити лише на кінчиках пальців, підводилась, міняла мокрий компрес на його чолі і шептала:

— Шш, Тімоті! Не переймайся! Засни трохи! Шш!

Переклав В. Державин

БОГДАН ЛЕПКИЙ

КИДАЮ СЛОВА

Відбився я від вас і ви мене забули.

А життя наложило ярмо на карк і казало орати.
Кладуться скиби чорні та глибокі, довгі предовгі. А під тими скибами мої сили, моя молодість, мое все.

Так день за днем.

І тільки в тиху ніч, як місто вже і як клопоти задрімають, відчиняю вікно та дивлюся на схід.

Дивлюся і наслухую.

Та око мое паде в пільму просторів, а думка кане в суматоху подій.

Так минають години, поки око не почне в пільмі читати, а думка до заколоту не звикне.

Тоді чую якийсь гамір великий, якийсь шум і рев, якби повінь ішла.

Бийте в дзвін, бийте в дзвін на тривогу, щоб збудився малий і великий, щоб до праці зібрався усякий, на рятунок, щоб не було пізно, — бийте в дзвін, бийте в дзвін на тривогу.

Гать будуйте кріпку і високу, щоб нас море грізне не залляло, щоб ми в багні не застрягли, та щоб внуки дідів не прокляли, що не вміли краю боронити, — гать будуйте кріпку і високу!

Чую гамір, шум і рев скажений.

І я на тую гать кидаю свою пайку, дрібні слова.

»Буває слово від діл важніше, буває діло доброго слова не варте«.

Кидаю слово на гать, хай кріпиться, хай росте високо. А кидаючи, не знаю, де впадуть і де ляжуть ті слова, що кину.

Чи як камінь на споді, в основі, як те вапно, що споєє каміння, або земля, що греблю накриває?

Хоч не знаю — кидаю здалека.

Бо може від тих слів, як від каміння, відіб'ється яка ворожа хвиля і покотиться назад у море з шумом?..

Може, як вапно мур скріплює, так вони скріплятимуть каміння, що лежать в основі, аж на споді... А може на них, як на землі, верх греблі, виросте трава, зацвітуть квіти і вкоріниться тіниста липа, або висока вистрілить тополя... І може колись, у тіні тої липи гратимуться безтурботні діти, як ті легкі хмари на блакиті. Або колись (коли — хто може знати?), на тополі гляне хлопець умний, або дівчина вродлива коло нього, і гадки їх полинуть високо, наче віти стрункої тополі, а здалека шумітиме море, в береги скалисті вперте, переможене, приборкане, безпечно.

Гать будуйте кріпку і високу.

(Із збірки «Кидаю слова», Чернівці, 1911)

О. Д-р Б. КУРИЛАС

Йоган Вольфганг Гете

»Безконечний Бог дає
усе своїм улюбленицям:
повністю всі радощі
безконечні, і всі болі
безконечні -- повністю«.

Гете

Навесні 1940 р. Гітлер побував у Ваймарі. Він довго оглядав дім Ніцше, але не зайшов до дому Гете, де Гете прожив найдовшу частину свого життя. Цим хотів Гітлер закинути Гете, що він був невірний духові націонал-соціалізму, будучи виразником «космополітизму».

Обличчя Гете не є ані латинське, ані слов'янське, ані англосакське, але і не виключно германське. Говориться про секрет душі слов'янської, душі еспанської, душі англійця чи американця, чи душі французької. Але при позитивній частині цих понять, якою є їх різноманітне національне наповнення і багатство, кінце включена і негативна частина, якою є поняття обмеження й недоступності для інших націй чи рас. Подібно як слов'янська душа, як Шевченко, Гоголь, Леся Українка, Франко — є, певною мірою, чужі англійцеві, французів чи американцеві, ще більшою мірою душа гіндуса, китайця, афронегра чужа європейцеві.

Може ще більшого головокружіння й запаморочення зазнаємо ми, слов'яни, коли хочемо виявити і зґрунтувати духа німецького. В германської раси помітне виразне замилювання до приховання найосновнішої глибини своєї душі. Німець більше поет, ніж романтик, більше філософ, ніж поет, більше музикант, ніж філософ. Дуже часто, коли він висловлюється, то на те, щоб сказати невимовне, щоб сказати без ясного висловлення, отже він послуговується наче зашифрованою мовою. Це стосується Ніцше, Стефана Георга чи Каросси. Побачимо, якою мірою і це твердження відноситься до Гете, що, безперечно, є найбільш універсальний, найпрозоріший, найбільш просвітлений і осяйний з усіх німецьких письменників. Гете любить викладати і пояснити, любить усе проводити *»in Ordnung«*. Але одночасно Гете кохається в тому, щоб у всьому підкреслити *»unbegreiflich«*, усе в нього остільки вартісніше, оскільки лишається оповите серпанком символу й таємничості, лишається в *»clair — obscur«*.

Ось загляньмо до *»Unterhaltungen«* Еккермана з Гете і до *»Dichtung und Wahrheit«*, які є капітальними джерелами, щоб пізнати Гете як людину. Беремо дату 10 січня 1830 р., коли в Гете проминули давно часи романтичності й «геніяльності». Це час найвищого розгорнення «клясичного» Гете, коли минули хуртовини *»Sturm und Drang«*-у, а натомість утвердилося тривке й заспокоїливе сяяння духу. «Сьогодні, доповідає Еккерман (II, ст. 4), в час десерту, дуже порадував мене Гете, прочитавши мені сцену, де Фавст іде до Матерів. Я був захоплений новістю, не передбачаючи такого предмета. А і мистецтво, і манера, з якими Гете продеклямував сцену, мене дивно зворушили. Я повністю почув себе в положенні Фавста, аж дрижаки пробігли мені при звірненнях Мефіста. Я так хо-

тів гаразд зрозуміти й глибоко відчувати сцену. Іще стільки пунктів залишилось для мене нерозгаданими, що довелося мені попрохати в Гете декілька пояснень. Та він, за звичаєм своїм, загорнувся в містерію, зорить мене своїми великими очима і каже:

— Die Mütter! Die Mütter! 's klingt so wunderbar! Не можу я вам вияснити більше, додав. Хіба те, що я знайшов у Плутарха, як у грецькій старовині трактували матерів нарівні божества. Це все, в чому я довжний традиції, все інше — моя власна вигадка. Дозволяю вам забрати рукопис додому. Студіуйте як слід усе, побачите, чи зможете вгадати».

Ця сцена характеризує духа Гете: ця достота германська звичка «закутуватись у містерію», за словом Еккермана. Пригадується з документальних океанографічних фільмів звичка морського чорнильника, що в обороннім рефлексі загортається в куртину чорної рідини. Подібне і в Гете замилювання до містифікації. Кожний раз, як приходилось йому говорити про будь-який з його творів, зводив він річ на той прихований сенс, що його незручно відслоняти. 3 січня 1830 р. каже знову до Еккермана: «Фавст — це щось невимірне. Кожна спроба ввібгати його в межі досяжності звичайного розуму зазнає невдачі. Треба теж сказати, що перша частина висловлює стан думки дещо туманно. Але саме ця нерозбірливість очаровує людей. Вони пориваються збороти її, як усі інші нерозв'язані проблеми» (II, 4). Те саме сказав він про «Вільгельма Майстра». «Цей твір посвоячений із силою-силенною продукції, до яких любов мені самому немає ключика. Шукають осередньої точки, а це важко приходиться і не завжди корисне воно». «На мою думку, щобільше розумових таємниць у поетичному утворі, тим краще воно».

Про саму людину цей великий гуманіст говорить так: «Людина — істота незбагнена. Не знає вона, ні звідкіля взялася, ні куди змагає; не знає вона гаразд будь-чого і про світ, і хоронь мене, Боже, пізнати мене самого». Багатогранність значень у творах Гете та їхня всебічність — це, власне, добірна якість його генія. А геній — це найурочистіший прояв сили духу людини. Він зісланий на землю, щоб усувати колоди, які заваджають на шляхах людства і націй, він цей Франків каменярь, що рубав скалу на шляху поступу. В ньому, наче в ядрі, зосереджується свідомість своєї доби, націй, людства. Непереможний у боротьбі, нерозгаданий для самого себе, бездонна криниця сил і засобів, раз стає божком, то знову жертвою громадянства. Тільки в боротьбі і боях з життям твориться велике, не навесні чи вліті, а восени, не в час цвітучих яблунь і запашної черемхи, а в принишклій і в'янучій зелені приносять сади рясний плід. Погаслий геній сяє людству невечірнім ясным світлом. Подібно як те зоряне небо мерехтить лагідно, не засліплюючи очей, подібно до оксамитової ґруні, що на ній пасуться вівці та розсіпані перлові взори, так генії притягають очі людства. Воно клониться тіням великих, вивчає їх діла й життя й намагається виправити свої хиби й поступити на шлях правди й краси.

Отак доходимо до переконання, що ці рідкі посланці неба і нас представляли собою, для нас і за нас мислили, почували, страждали й боролися. Укладаючи свого «Фавста», Гете черпав із невичерпного фолкльору свого народу, гадкою линував у буйне середньовіччя (16 ст.), але цим не вдовольнявся! Минуле служило йому за символ теперішнього, за канву,

на якій мережав сучасність. Сучасне бо трепетало в ньому з кожним ударом його живчика, жило в кожній краплині його крові, в кожному зідханні його грудей. Ця актуальність вічна й нестерпляюча взяла всю його діяльність, чекала від нього світла, вигоснення своїх ран. І він умирає, свідомий, що ще далеко ясний світанок, і в тузі за цим сонцем правди були останні його слова: «Більше світла! Більше світла!» Читаючи «Фавста», ми читаємо життя, духові недуги й скорботи самого Гете, а одночасно і свої власні, і всього просвіченого людства в ядрову епоху, а тим самим знаходимо полегшу від наших скорбот і недуг. Тасмницю цього лікувального впливу через виявлення захворювання й усвідомлення його спричинників подає нам ще старогрецький поет Гезіод:

«Коли хто почує скорботу, свіжу рану серця,
І сидить з своєю гіркою думою, а співець, служитель муз,
Заспіває про славу перших людей і блаженних богів,
що живуть на Олімпі, —

В ту ж мить забуває нещасний горе і не пам'ятає ні одної
Так швидко дар богів змінив його!» [скорботи.

У чому ж велич і zarazом причина «unendliche Leiden» Гете? В чому те велике, і вселюдське, і надлюдське в доброму значенні, через що цей геній лишається назавжди дороговказом на шляху до щастя людей? А одночасно — в чому трагедія Гете і його брата по духу доктора Фавста? А в тому, що було причиною росту й занепаду старовинного Риму*) у викладі Монтеск'є, себто жадоба зростати й поширювати свої людські спроможності аж до екстремних меж можливого. Так як прийшов час для старовинного Риму, що він наснажив усі свої можливості й відтоді його потуга почала слабшати, так само геній Гете в постаті доктора Фавста не знайшов задоволення у гордопишних студіях філософії, права, медицини й навіть теології, тому що наука сама собою ялова, якщо вона не відкриє нам глибшого сенсу буття: себто пізнання правдивого Бога й любови Його понад усе, а до ближнього — як до себе самого. Старовинні греки казали: «Пізнай себе!» Древні римляни: «Пізнай право-закон». Гіндуська мудрість: «Полюби ближніх і тварин». А тільки Христос: «Полюби ближнього, як себе самого». І як Спаситель своєю Жертвою дав людству найвищий приклад, так християнська геройська посвята Маргарити відкупила Фавста і запевнила йому спасіння, після довгого ряду його блукань і промахів неначе атавістичної натури, згідно з висловом старовинних: «Vicia genera tradunt» — пороки переходять од роду в рід! Вчення, що не опирається на любові й не веде до любови, може завести людство на манівці, навіть до самознищення, згідно із старохристиянським афоризмом: Горе цій науці, що не переміняється в чисте золото любови! А народна приказка каже: «Один безумний в море камінь вкине, то сто мудрих не виймуть!»

Гете—Фавст настраждався й напровинався теж так багато тому, що **аспірація до великості** довгий час не могла знайти собі відповідного й гідного кадру. Гете ціле своє життя був особистістю, яка шукала для себе відповідного кадру, подібно як і його батьківщина Німеччина усю

*) Montesquieu, *Considération sur les causes de la grandeur des Romains et de sa décadence*. Paris, 1826. (Montesquieu 1689-1755)

свою історію була країною в вічній погоні за кордонами. Вистачить глянути уважливо на мапу Європи, щоб про це переконатись. Англієць завжди почуватиметься острів'янином і його життєві інтереси звернені не в бік європейського суходолу. Італія, Еспанія: півострів'яни. І Франція має свій чітко окреслений кадр; вбгана між морями, океанами, горами й великими річками, вона є тим «квадратним лужком», як кажуть французи. Тільки Німеччина, ввібгана в серце суходолу, виглядає пересічному німцеві неозора і його уява завжди креслить її кордони ріками Рейном і Дунаєм. Один пливе в Північне море, другий у Чорне. Обидва не креслять німцєві кордонів, а тільки, як стрілки в безконечне, показують напрям: от чи це буде «Drang nach Osten», чи це буде марш »gegen England«. Географія Німеччини безвісна, тасмнича, невиразна і незбагненна, як і часто сама душа германська.

Гете народився серед суходолу, подібно як англієць посеред морів. І в його душі подібний поклик ріллі, як в душі англійця поклик морських приборів. Гете та його брат по духу, Фавст, збудовані на зразок цієї просторої землі, що слухає подвійного заклику: одного вгору, другого вниз. Оці два мужі слухають поклику землі, Erdgeist, з її стихійними потугами, брутальними і величними. Але вони прислухаються теж покликові свише. Вони буквально переґрібують та турбують небо і землю. Гете хотів би допровадити Фавста аж до сотні літ. Сам вмирає, маючи 83 і виглавивши ad unguem*) цей капітальний твір, початий у 20-му році життя. Так і вичуваєш, що обидві постаті завеликі для своєї доби, і вони вдаряються об ґрати часу. І мучать їх найкращі, безконечні бажання. Деколи вони переростають світ знаних величин: вони рвуться до колосального.

20-те сторіччя правильно назване історичним. Всі питання й відповіді, вся наша діяльність виростає з історичного ґрунту і на історичному тлі. Проминуло безкритичне сприймання середньовічан деяких правд. Наш вік є часом критичности, психоаналізи й психосоціології, пора міркування, рефлексії й запитань. Навіть свої найінтимніші переживання кладе людина неначе на скляну плитку під мікроскоп чи наче під скальпель оператора-досліджувача. В цій модерній диспозиції людства на 150 літ тому попередив нас Гете із своїми тонкими аналізами характеру. І в цій дії не смерть, не старість людства, а його весна. Люди фавстівського циклу сповнені не тільки жадобою знань, але і нищівною тугою бажань і поривань. Це криза хвороби, за якою настане стан здоров'я, кращий і вищий, ніж той, що був раніше.

Це тим більш подиву гідне, що після того, як Гете переміг у собі »вертерівську кризу«, він покинув романтизм і став великим німецьким клясиком. Клясиком у тому сенсі в літературі, як були ними Бах, Моцарт, Бетговен, Ваґнер у музиці. Як розуміти клясицизм Гете? Сент-Бев казав, що Гете це »не лиш традиція, але всі традиції разом узяті«. Щобільше, Гете є перехресним шляхом. Як і його вітчизна, він є не тільки оцим осереднім Райхом між Заходом і Сходом, між думкою та мрією, між ідеалізмом і матеріалізмом; він є мужем, що від Вертера перейшов до

*) »До нігтя« — алюзія на старовинних скульпторів, що просували нігтем по скінченому творі, щоб перевірити його глянєць.

Вільгельма Майстра, при чому не закинув Фавста. Отак він переступив романтизм і знявся на висоти класицизму, не вирікаючись, однак, світу, з якого прийшов. Сказав Курціус про Гете: «Він — межовий казус класики». А самий Фавст — це гірська вершина двох схилів душі, що зовуться: «Вертер або несприйняття світу (яка /вершина/, на жаль, фатально йде аж до самогубства) і Вільгельм Майстер або сприйняття світу, що посувається аж до пригнічення й здавлення генія». Відомо, що Новаліс писав свого «Гейнріха фон Офтендінген» саме в протест і в протигагу цій другій тенденції в творчості Гете. У Фавсті знайдете психологічні дані з Вертера та з Майстера. Фавст ворохобиться проти панівного порядку речей, як Вертер, і підкоряється, як Майстер. Але Фавстові щастить там, де один і другий зазнали поразки. Він уникнув і самогубства, і придушення генія. Сталось чудо великості: вона постала і не скрушилась, вона підпорядкувалась, але не зігнулась; це справжнє диво гетеанського класицизму — та один із найбільш герметичних аспектів німецького генія.

Життя Гете, саме собою, було дуже багате враженнями, цікаве й змінливе. Зразу бурхливі студентські часи в Франкфурті, Липську й Штрасбурзі, опісля «геніяльне» життя в час першого товаришування з князем Карлом Августом. Гете привчився нагинатись до всіх регулямінів, до усіх кодексів, аж до сухого кодексу чемности, аскетизму й праці, що його мусить слухати вже не як автор Вертера, але як приватний дорадник князя К. Августа, директор театру, міністер публічної освіти, директор департаменту війни, шляхів та сполучень, директор фінансів. Отож шлях, що його пройшов, а краще пробіг Гете за п'ять літ, від 25 до 30-го року життя, справді велетенський. Це й могли б ми назвати в нього переходом з абсолютного у релятивне, із «Штурм унд Дранг» у класицизм...

Але насправді годі говорити, що в Гете був перехід з однієї доби в другу. Обидва стани не змінюють один одного, а співіснують. У Гете є дві людини, які протиставляються в невинному діалозі. Зрештою, в кожному німцеві є сталий діалог Вертер—Вільгельм Майстер, подібно, як у кожному французові: Паскаль—Монтель, як у англійця нуртує дво-розмова Байрон чи Шеллі і Вотсворт, а в італійця Тассо чи Леопарді і Леонардо да Вінчі.

От чому говоримо ми про дві Німеччини: стару філософів і музиків, протиставлену первісній Германії войовників. Німеччину Шуберта, протиставлену Німеччині Вагнера, Німеччину Людовика II Баварського — протиставлену Німеччині Бісмарка, Німеччину Гете, протиставлену Німеччині Ніцше і Гітлера. Але напевно щось із Бісмарка є вже в Людовика Баварського і щось ніцшеанське знаходиться і у Фавсті, і в Гете. І цим можна пояснити, що коли 20-те сторіччя вбачає в Гете Олімпійця і чистокровного класика, то кінець 18-го ст. бачить у Гете істоту наполовину демонічну, з якої постать Мефістофеля взяла багато дечого живосилом. Тому Гете годі здефініювати нашвидку; він сам пише про себе: «Шукають мене у Веймарі, а я вже в Берліні!» Коли Наполеон зустрів Гете, сказав до нього: «Ви справжня людина, пане Гете» («Vous êtes un homme, Monsieur Goethe»).

ЗВАННЯ ПИСЬМЕННИКІВ

Писати поезії і прозові твори та заробляти на життя — це дві різні справи. Рідко коли поети і письменники жили із своєї творчої праці, звичайно, мали інше звання; правда, не завжди прибуткове і не завжди зв'язане з ділянкою їхньої творчости.

Вольтер з успіхом грав на біржі, а Гете був міністром. Але більшість інших була змушена жити куди скромніше.

Бальзак мав чудові ідеї про експлуатацію копалень срібла на Сіцилії, або лісів у Польщі. На свої проекти він видавав усі гроші, зароблені літературною працею. Шіллер був професором університету, Стороженко — високим державним урядником, Лессінг — бібліотекарем. Г. Майрінк мав власний банк. Ведекінг працював шефом реклами для фабрики кісток зупи.

Сельма Лягерлеф була вчителькою, Артур Шніцлер — лікарем, Ібсен — аптекарем. Джек Лондон — званням рибалка і пачкар. О. Нейл був моряком і фабричним сторожем, Ф. Кафка — урядником товариства ubezpieczeń, Р. Мусіль — інженером.

З українських письменників і поетів, Іван Франко був доктором філософії і готувався до професорської кар'єри, Черемшина — адвокатом, О. Кониський — лікарем. Шевченко жив з малярства, П. Куліш спочатку був видавцем, опісля чиновником, Федькович — офіцером, згодом урядником. Лікарем був Юрій Липа, хеміком Петро Холодний.

Л. Мосендз працював інженером-хеміком, О. Ольжич — археологом, С. Гординський є малярем.

Такий, цілком доривочний, вибір, що його можна доповняти майже усіма нашими мистцями і людьми творчої праці, є дуже цікавою темою не тільки для пізнання відношень між творчістю і званням, але й інших психологічних та суспільних дослідів.

Ю. Т.

КНИЖКИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Діти мають свій світ, мало зрозумілий для старших. Цей світ є повний дивних чарівних постатей і казкових подій. Діти виявляють його у своїх рисунках, малюнках і т. п., як теж і в своїх оповіданнях, які розповсюджують іншим дітям.

Дитячі письменники в нас на вагу золота. Це ж бо мистці, які формують уяву дитини і допомагають їй до скристалізування естетичних почувань маленької душі. Але щоб бути дитячим письменником, замало є писати про карликів, ангеликів, хрущиків і т. п. Слід докладно простудіювати духовний терен, слід навчитися писати для дітей. Нині це куди легше, ніж колись. Є вистави дитячої творчости, є наукові твори на цю тему.

Але писати для дітей усе ж таки трудніше, як для старших. До цього треба талану, треба мати в серці куток, у якому живе поетичний світ дитини, світ снів і чудових казок.

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Від кількох тижнів світова преса приносить багато вісток про **Польщу**, а в останніх днях події в Польщі стали майже центром світової уваги. Почалось ще з познанського повстання, відгомоном якого був «показовий процес» над деякими його учасниками. Цей процес був справді набагато відмінний від усіх дотеперішніх процесів, влаштованих більшовиками чи їх запроданцями в різних сателітних країнах. Річ у тому, що відомі нам совєтські монстрпроцеси завжди показували совєтську жорстокість, а судові розправи відбувалися при замкнених дверях, тож західні журналісти не мали можливості їх обсервувати. Познанський процес чи не перша судова імпреза в т. зв. сателітній державі, що відбувалася з познаками «справедливості» й закінчилася лагідними засудами підсудних. У польській режимовій пресі появились критичні статті й зауваження про важкий стан польського робітництва, доля якого лежить, мовляв, на серці уряду, але нижчі адміністративні органи, а навіть поодинокі міністерства, допустилися до «недопустимих практик». А в такій ситуації робітництво легко підбурюється «ворожими чинниками».

»Десталінізація« в колах польських комуністів висунула знову на денне світло, колись арештованих чи викинутих з компартії, »націонал-комуністів«, або т. зв. тепер »тітоїстів«. Мож ними найбільш відомим у Польщі був Гомулка. Зрегабілітований і прийнятий у члени ЦК компартії Польщі Гомулка розпочав »відсталінізування« не тільки компартії, але й цілого уряду, чим завдав великого клопоту Москві. Випробуваного ставленника Москви »сталінця« Гілярія Мінца усунено, а теж усунено з ЦК компартії маршала Рокоссовського, шефа »польської« армії, призначеного Москвою. Гомулка й інші зрегабілітовані »тітоїсти« висунули ряд вимог, якими намагаються поставити Польщу в становище »самостійної« соціалістично-комуністичної держави, на зразок сучасної Югославії. І саме тут починається трагікомедія, яка показує ясно, що Москві не йде про »сталінізм« чи »тітоїзм« у совєтському бльозі, а про успішне утримання московської імперії, якою має, понад усякий сумнів, кермувати тільки Кремль. Тому то на засідання ЦК компартії Польщі до Варшави приїхав несподівано, без запрошення, Хрущов у товаристві »сталінців« і »несталінців« — москалів-імперіялістів: Молотова, Кагановіча, Мікояна, Конєва, Жукова та ін. Але мусів вертатися майже з нічим; ображений на »зрадника« Гомулку, не подав йому навіть руки. Ненависть поляків до москалів проявилася в масових демонстраціях студентів, робітників, а навіть і війська. Коли пишемо ці рядки, ще не відомо чим закінчуться події в Польщі. Погрози Хрущова совєтською армією, не дали дотепер бажаних йому наслідків. Можна сподіватися, що Хрущов змінить тактику погроз на більш примирливу, щоб насамперед утихомирити своїх »збунтованих« губернаторів, а згодом ще сильніше прибрати до своїх рук владу в сателітних країнах. Вже сьогодні відомо, що делегація нового »тітоїстського« режиму в Польщі поїде до Москви остаточно обговорити »співпрацю« з ССРСР.

Подібні події, як у Польщі, стали розвиватися і в інших сателітних державах, особливо в Угорщині. Чистка сталінських елементів в Угорщині є рівночасно реабілітацією тих комуністів, які вважали, що комуністична Угорщина ніби могла б існувати без «опіки» Москви. Підбадьорює їх Тіто, що між сателітними комуністами грає роль «божка», вказуючого шлях до «правдивого комунізму». У Београді, Тіто приймав на великому бенкеті представників угорської компартії та обговорював з ними можливості тіснішої співпраці між Угорщиною і Югославією.

Про поширення «тітоїзму» дуже широко розписалася західна вільна преса. Йдучи головною лінією коментарів західної преси, можна прийти до фальшивого висновку, що за «залізною заслоною» проходять «докорінні зміни». Причиною цього явища є, мовляв, те, що в післясталінській добі нові володарі Кремля втрачають керму влади, тому теж і їх заповнення про бажання співжити з Заходом є щирі. А тому політики вільних країн Заходу повинні далі продовжувати свій опортуністичний курс, бо в совєтському бльоці все, мовляв, «йде добре, в їх користь» і т. п. Звідси фальшива уява, що СССР тріщить не в наслідок національно-визвольної боротьби поневолених Москвою народів проти московського імперіалізму, а в наслідок децентралізації комуністичної влади, зросту «тітоїзму» та сварок між комуністами-сталінцями і прихильниками «самостійних» комуністичних держав.

Надії комуністичних ватажків сателітних країн варті сміху. Їм, наївним доктринерам, завжди засліпленим «осягами соціалізму» в СССР, Москва заступала зражені ними власні батьківщини, тож їм і на думку досі не спало, що вони сповняють тільки роллю слухняних вислужників, що вони ніколи не будуть «самостійними», хоч би й комуністичними провідниками своїх народів. Армії сателітних країн незалежні тільки формою. Їхній керівний склад з московських старшин, а совєтське «НАТО» (збройні сили сателітів, з'єднані «Варшавським пактом») очолює совєтський маршал Конєв.

Перед наївними надіями сателітних «тітоїстів» перестерігає цинічний обіжник Москви, точніше ЦК КПСС, скерований до «братніх партій» у цілому світі. У цьому, типово московському документі, м. ін., говориться:

«Комуністична Партія СССР вважає себе керівною партією всіх комуністичних організацій у всьому світі. Кожну комуністичну партію будемо оцінювати у світлі більш чи менш тісних взаємин з компартією в СССР. Інтереси компартії СССР тісно пов'язані з інтересами братніх партій... Національні різниці можна узгляднювати тільки під умовою дотримування засад науки Леніна щодо будови соціалізму та творення народних демократій. Тривала співпраця можлива тільки з тими комуністичними партіями, які суворо додержуються марксісько-ленінської науки. Інші пролетарські партії мусять розв'язувати головні проблеми робітничої класи разом з комуністами. Підкреслюємо, що соціалізм можна побудувати тільки під прапорами інтернаціоналізму і в тісному контакті з соціалістичними країнами, але ніколи під кличами націоналізму і без взаємин з соціалістичними державами... Комуністична партія СССР апелює до інших комуністичних партій затримати єдність і вести далі боротьбу проти модерного капіталізму...»

Неприхована пересторога в цитованому листі відноситься, насамперед, до сателітних партій, що є постійно під повною контролею Кремля. Вона є теж кивком пальця в бік тих сателітних комуністичних керівників, які тепер, у посталінських умовах, могли б робити собі надто великі надії на «самостійність» від Москви і вільну «співпрацю» з компартією ССРСР. Однак кремлівські володарі виявляють більше розуміння до, насправді певною мірою вільного від московської контролю, Тіта. З югославським диктатором Кремль грає в інші карти, розцінюючи, що Тіта можна втримати в советському бльоці не погрозами, а відповідними концесіями. Під кінець вересня Хрущов відбув несподівано свою «відпустку» на кількаденних розмовах з Тітом у Београді. Після них, ще більш несподівано, була «відпустка» Тіта, яку він відбув у Криму. Там же, у Ялті, крім Тіта і його співробітників, були зібралися майже всі найчільніші керівники ССРСР. На Заході намагалися відгадати причини тих несподіваних розмов, коментуючи їх по-різному. Одною з гіпотез було припущення, що Хрущов, якого становище правдоподібно загрожено таки з боку його співробітників з «колективного керівництва», запросив Тіта, щоб разом з ним довести своїм противникам правильність його теперішньої посталінської політики. Таким чином він бажав скріпити своє захитане становище. Не виключено, що в цьому припущенні є дещо правди, але не менш правдоподібно й те, що Москва намагається вплинути на Тіта, щоб він взагалі зірвав зв'язки з Заходом. Однак у західній пресі не бракує оптимістичних коментарів, зв'язаних з візитом Тіта в ССРСР, базованих на здогадах, що престиж комуністичної Югославії зріс у східноєвропейських країнах, чого доказом є візити сателітних керівників у Београді. Запрошення Тіта до ССРСР мало б бути доказом, що Кремль стурбований децентралістичними тенденціями в сателітних країнах і намагається запобігти їм установами між Москвою і Београдом одної генеральної політичної лінії.

Для доповнення образу подій у комуністичних державах згадаємо, що в Пекіні закінчився Конгрес компартії Китаю, що тривав від 15 до 27 вересня. На зовнішньо-політичному відтинку наради китайських комуністів не принесли нічого нового. Одною з головних точок конгресу було, очевидно, «визволення» Формози. Тут слід згадати про один цікавий нюанс: комуністи виявили готовість досягти «визволення» Формози «мирним шляхом», згідні так довго не вживати сили, як довго ведуться переговори між США і комуністичним Китаєм. З цього ясно бачимо, скільки ваги присвячує Пекін будь-яким частинним успіхам у розмовах з американцями. В новообраному ЦК компартії Китаю майже нема жадних змін, Мао Тсе-тунг надалі залишився його головою. Теж і в політбюрі китайський комуністичний диктатор затримав собі чоловіче становище.

В минулих тижнях преса присвятила чимало уваги скандинавським країнам. 17 вересня ц. р. у Швеції відбулися вибори до парламенту, вислід яких вказує на зріст впливів правих партій та поразку соціал-демократії і т. зв. «Хліборобського союзу». Відомі з обстоювання необхідності належного озброєння Швеції консерватисти, збільшили свою кількість мандатів з 8 на 42. Втрати понесли соціалісти і «Хліборобський

союз». В новообраному шведському парламенті тепер є: 106 соціал-демократів, 58 лібералів, 42 консерватисти, 19 з «Хліборобського союзу» і 9 комуністів (здобули один мандат більше).

Зараз після виборів прем'єр **Ерляндер** повідомив, що дотеперішня політика Швеції залишиться без істотних змін. Він заповів, що соціалісти не будуть зловживати в парламенті фактом, що вони є найбільшою партією і будуть респектувати вимоги опозиції. Саме цей закид, що урядова партія соціалістів ніколи не рахувалася з вимогами опозиції, постійно висував речник опозиції консерватист **Гаймальрзон**. Він, з нагоди вислідів виборів, теж склав заяву, що в наслідок зросту кількості мандатів правих угруповань, уряд повинен рахуватися з голосом опозиції.

В три тижні після виборів розпочалися в Стокгольмі переговори між керівниками соціалістів і «Хліборобського союзу» в справі створення коаліційного уряду. Вже в перших днях нарад виявилися між обидвома партіями великі розбіжності. Консерватисти затривожені, що соціалісти можуть самі створити уряд. У такім випадку потерпіла б справа оборони Швеції, бо відомо, що вже за попередньої каденції парламенту соціалістичний табір задемонстрував був свою фатальну політику на відтинку озброєння краю. У протилежність до соціалістів, військові кола Швеції вимагають негайного підвищення бюджету на оборонні потреби. Головний командувач шведськими збройними силами ген. **Свердлюнг** запропонував урядові підвищити бюджет військових видатків у 1957-58 р. на 397 міль. корон. Хоч велика частина шведської громадськості дуже нерадо звертає увагу на остерігаючі голоси, які вказують на советську небезпеку, і саме тому советофільські політики мають багато прихильників, то все ж таки в останньому часі під тим оглядом зайшли зміни на краще. Причинився до них теж і голосний процес большевицького шпигуна **Еріксона**, що разом з деякими членами советської амбасади крав важливі документи і передавав Москві. **Еріксона** засуджено на 12 років в'язниці, а советський амбасадор **Родіонов**, що за час своєї «дипломатичної» роботи аж тричі дістав від шведського уряду протест проти шпигунської діяльності большевиків, зараз після засудження **Еріксона** виїхав до СССР на «відпустку».

Зовнішньо-політичний напрямок Норвегії, що теж позначений різними неутралістичними і советофільськими тенденціями, остаточно скрісталізований у промові міністра закордонних справ **Лянге**, виголошеній в Осло 15 жовтня. У відповідь усім, хто вимагає від уряду зменшення видатків на оборонне зброєння країни, **Лянге**, м. ін., сказав: «Хоч треба вітати кожну вістку зі східноєвропейських країн, у якій говориться про лібералізацію ситуації, то одначе треба берегтися думок, диктованих власним бажанням. Гасло «мирна коекзистенція» стало дуже модне. Саме тому вимоги великої оборонної готовості непопулярні. Але якраз така готовість є наказом хвилини. Про те треба пам'ятати, якщо не хочемо, щоб Норвегія втратила все те, що вона в останніх роках здобула».

У **Фінляндії** 7 жовтня відбулися вибори до міських рад, які деякою мірою стали переглядом політичних сил цієї країни, яка ввесь час перебуває під великим натиском з боку большевиків. У виборах перемогли праві угруповання, здобувши понад 52% голосів. У порівнянні з попе-

редніми виборами втрати понесли соціалісти й комуністи. Хоч перемога фінляндських антисоціалістів і антикомуністів невисока, лиш на кілька відсотків, то однак її політичне значення велике. Фінляндія безперервно є під вогнем московської пропаганди «приязні з ССРСР» та під тиском різних політичних шантажів. Коли в таких умовах праві угруповання виийшли з виборів переможцями, то це свідчить, що населення Фінляндії надалі ставить спротив московській «мирній» офензиві.

Питання дальшого перебування американських військових відділів в Ісландії є предметом розгляду ісландського і американського урядів. На початку жовтня до Вашингтону прибув ісландський міністер закордонних справ Еміль Йонзон, заявляючи, що бажає розв'язати справу американських баз в Ісландії «сприйнятливо для обидвох сторін». Однак на запитання журналістів, чи бачить можливість компромісу, Йонзон відповів, що американські війська мусять забратися з Ісландії. По зустрічі з Даллесом комунікатом стверджено, що вкортці між Ісландією і США відбудуться формальні переговори в тій спірній справі. У політичних колах Заходу мають надію, що вдасться досягнути компромісу з Ісландією не тільки наслідком тиску з боку НАТО, але теж під впливом ситуації, створеної советами і їх політичною офензивою на Близькому й Середньому Сході.

Саме в тому районі світу, Москва проводить політику інтервенції, інфільтрації й постійних інтриг, які базуються на обманній підтримці арабського «націоналізму», цькуванні одних державок проти других та на советській ролі «жичливого посередника». Справа удержавнення Єгиптом Суезького каналу ввійшла в стадію дипломатичних торгів та судів на міжнародному терені. Одночасно залишається факт, що Суез є під контролею єгипетського диктатора, який, хоч і відпекується від орієнтації на Москву, насправді зданий тільки на організовану нею політичну й матеріальну допомогу. Справу націоналізації Суезу вже розглядала Рада Безпеки ОН. 14 жовтня було прийнято першу частину резолюцій, запропонованих Великою Британією і Францією. Досягнуто згоди щодо вільного перепливу каналом для кораблів усіх держав, визнання єгипетської суверенності, аполітичного характеру каналу, узгіднення між Єгиптом і користувачами каналу про оплату за переплив та витрати на його утримання в належному стані. Натомість перепала друга частина проекту резолюцій про те, що пропозиції конференції 18 держав дають найкращу розв'язку Суезького конфлікту. Проти того ствердження виступили ССРСР і Югославія.

Після невдалої спроби розв'язати Суезький конфлікт, дальші наради відкладено на неозначений час. Як повідомляє преса, вони будуть вестися поза Радою Безпеки в Женеві.

Єгипет не вдоволяється корисним для нього розвитком ситуації, зв'язаної з проблемою Суезу. Єгипетська панарабська акція поширюється. Досі було відомо, що каїрські чинники політично й пропагандивно підтримують альжирських партизан, а у французькій пресі були навіть твердження, що в Єгипті вишколюють терористів на «фронт» в Альжирі, однак на це не було підтверджуючих доказів. Щойно 14 жовтня Єгипет випадково став здемаскований, як активний допомагач альжирським

партизанам. Французькі кораблі затримали на границі марокканських і альжирських вод невеличкий корабель «Атос», що віз до Альжіру зброю й амуніцію вагою в 70 тонн, а вартістю в 600 міль. франків (600.000 фун. стер.). Залога корабля складалася з кількох терористів. На кораблі знайдено теж комуністичну літературу, портрети Нассера і Сталіна...

Французька розвідка ствердила, що у вантаженню зброї в Єгипті брали участь умундировані єгипетські вояки. Співучасть офіційних єгипетських чинників у цьому невдалому постачанні зброєю альжирських партизан безсумнівна, тому в Парижі негайно зажадали від амбасадора Єгипту вияснення. Єгипетське радіо і преса промовчали цей випадок, тільки одна радіостанція коротко повідомила про захоплення французами зброї, призначеної для «борців в Альжирі».

Франція переживає важкий час. В одній з своїх промов прем'єр Гі Молле сказав: «Боремося з великими труднощами, звертаю увагу на драму в Альжирі та Суєзьку кризу. На внутрішньому відтинку переносимо наслідки хліборобської катастрофи, що трапилася в перших місяцях цього року. (Морози знищили озимину — Б. В.). Мусимо застосувати ясну, навіть драстичну розв'язку. Далекосяжна політика уряду полягає на господарській експансії. Мусимо зміцнити її всіма засобами». Далі Гі Молле пригадав існуючу мешканеву кризу й заявив, що уряд, щоб побороти її, вкладає великі інвестиції. На зовнішньо-політичному відтинку Франція скріплює традиційну французько-британську солідарність, якої виявом є візита прем'єра Ідена та заповіджена візита королеви Єлисавети, що має приїхати в Париж у першій половині 1957 р.

Французько-німецькі взаємини кращають. Уряди Франції і Німеччини, як заявив представникам преси державний секретар Німеччини Гальштайн, змагають до затиснення торговельної і політичної співпраці. Виявом її є теж поладження проблеми Саару. Ця країна, вправді від 1 січня 1957 р. буде належати політично до Німеччини, але ще протягом трьох років входить до французьку господарську систему.

Поширені від довшого часу вістки про зміни в уряді Західньої **Німеччини**, остаточно здійснилися. Канцлер Аденауер постановив зреорганізувати свій кабінет. Це вже втретє Аденауер змінює склад свого уряду. Першу і другу зміну зробив у 1949 і 1953 рр. Тепер Аденауер зменшив кількість міністрів державного кабінету. Але, очевидно, річ не в кількості міністрів, а в персональній обсаді міністерських постів. Після реорганізації німецького кабінету, дуже критикований в останніх часах міністер оборони Теодор Блянк уступив місце активному Франц-Йосефові Штравсові, що віддавна намагався заступити Блянка. Несподіванкою було те, що віцеканцлером залишився й надалі Влюхер, хоч загально сподівалися, що на його місце прийде фон Брентано. Пости двох міністрів без теки зліквідовано. Поза цим уряд Аденауера залишився без змін.

Голляндія, після чотиримісячної кризи, врешті має новий уряд. Очолює його соціаліст Ареес. В новому коаліційному уряді є соціалісти, католики та представники кількох менших партій. Вправді публічна опінія прийняла з вдовolenням вістку про закінчення урядової кризи, але його треба приписати не так доброві міністрів, як тому, що голляндське грома-

дянство було вже надто втомлене довгими міжпартійними торгами, які не дозволяли на жадне створення уряду.

У Великій Британії увага керівних чинників, що від довшого часу була спрямована в бік Суезу, тепер звернена на небезпечний конфлікт між Йорданією і Ізраїлем. В останніх місяцях на кордонах обидвох названих держав приходило до невеликих кривавих ударів. Відповідальність за них уряд Йорданії складає на Ізраїль, а уряд Ізраїля на Йорданію. Врешті 26 вересня збройні сили Ізраїля доклали рейд у глибину йорданської території та звели бій з військами Йорданії, що мав, за твердженням Ізраїля, відплатний характер. У висліді, йорданці втратили понад 30 во-яків та мали тричі стільки ранених. Ця «відплатна» акція Ізраїля викликала бажання «відплати» в Йорданії і взаємини між обидвома державами дуже загострилися. Міністер закордонних справ Ізраїля Гольда Маерсон (жінка) заявив, що коли ОН не матимуть змоги стримати арабів від провокації, то «Ізраїль самий зуміє боронити себе». Обіцяну для Йорданії підмогу з Іраку, якою готова допомогти теж Велика Британія, Ізраїль уважає загрозою для своєї самостійності. Після чергових сутичок на йордансько-ізраїльському кордоні уряд Великої Британії перестеріг уряд Ізраїля, що Велика Британія має договір з Йорданією і зобов'язана дати їй військову допомогу у випадку загрози. У британській пресі видно турботу, що дальше погіршення взаємин між Йорданією і Ізраїлем може довести до арабсько-жидівської війни. Коли б справді так сталося, то становище Великої Британії було б устійнене після консультації з урядами Франції і США. Всі три названі держави в 1952 р. рішили діяти в усіх випадках воєнної небезпеки в тісному порозумінні.

Після багатомісячних, часто перериваних, переговорів між **СССР і Японією**, 19 жовтня обидві держави підписали акт закінчення стану війни між СССР і Японією. Головні точки підписаного акту: СССР і Японія готові підписати мирний договір після того, як між ними будуть встановлені дипломатичні взаємини. Якщо буде підписаний мирний договір, СССР згідний віддати японцям острови Габомаї й Шікотан. СССР обіцяє підтримати кандидатуру Японії в члени ОН та звільнити японських воєннополонених, які ще й досі перебувають у СССР. Договір у справі ловлі риб на північному Пацифіку (підписаний у травні ц. р.) має ввійти в життя. Ратифікацію договору обидві держави підпишуть у найближчому часі.

Вислід переговорів у Японії викликав гостру критику з боку опозиції, яка закидає урядові, що він прийняв дуже некорисні умови, зокрема коли йде про територіальні претенсії Японії. Опозиція передбачає, що СССР використає нову ситуацію на те, щоб зміцнити свої політичні впливи в Японії.

США стоять перед знаком посиленої передвиборчої пропаганди. Вибори відбудуться 6 листопада. Коли наші читачі читатимуть цей огляд політичних подій, то американці вже матимуть свого нового президента. Тому тільки з журналістичного обов'язку нотуємо передбачення інституту Галлюпа, який твердить, що переможцем у виборах вийде Айзенгауер. У кожному разі, після виборів слід надіятися більш інтенсивної і ясної закордонної політики уряду США, який тепер, з тактично-передвиборчих

міркувань, виявляв аж надто велику стриманість у питаннях світового масштабу (напр., відносно Суезу) тільки тому, щоб не наразитися на закиди з боку демократів, що могло привести до втрати виборчих голосів для республіканців.

Українська еміграція продовжує акцію, організуючи політичну опінію вільного світу для допомоги політичним в'язням у московських концтаборах. Листи від наших братів і сестер з концтаборів у Мордовії опублікувала преса в різних державах. Їхній зміст передавало теж радіо деяких країн.

З Формози повідомили, що АПАКЛРОК (зв'язана договором співпраці з АБН) використовує повністю надслані матеріали про визвольну боротьбу України з імперіалістичною Москвою. У китайській вільній пресі вміщено не тільки листи українських політв'язнів, але й багато статей про Україну. Президент АПАКЛРОК повідомив голову АБН, що тексти листів в'язнів з концтаборів у Мордовії передав китайським дипломатичним чинникам, які намагатимуться цю справу порушити на форумі ОН.

Невідомо, чи вдасться цей плян здійснити, але немає найменшого сумніву, що акція ця, — хоч зустрічає спротив різних ворожих Україні чинників, — приносить українській визвольній справі велику користь, пригадує західньому світові, що Україна далі бореться з Москвою, що навіть в'язні тюрм і концтаборів сповнені вірою в перемогу українського народу.

Париж, у жовтні 1956 р.

БОРИС ВІТОШИНСЬКИЙ

Донбас у шостій п'ятирічці

На XX-му з'їзді компартії совети оголосили були, що за 1955 р. важка індустрія СРСР зазнала великого розвитку, випередивши на 2.000% Захід. Якою метою були вираховані відсотки розвитку советської індустрії, ми вже пояснювали в попередніх числах «Визв. Шляху». На основі тих неіснуючих «досягнень», встановлено на XX з'їзді компартії нові підвищені темпи у советській важкій промисловості, натискаючи зокрема на збільшення продукції вугілля, того т. зв. «чорного хліба» — підстави праці металургії, без якої вона не може існувати.

З советських офіційних повідомлень виходило, що в 1955 р. совети видобули 391 міль. тонн вугілля, себто на 13% більше, ніж попередньо. Але з інших советських джерел, чого не скривас навіть Центральне статистичне управління СРСР, довідуємося, що в 1955 р. плян видобування вугілля виконано тільки на 99,7%. Відсоток недовиконання невеликий, але фактично він дає 1,2 міль. тонн вугілля. Центральне статистичне управління (ЦСУ) пояснює, що головним «боржником» у виконанні плану був український Донбас, і ним він залишився також на 1956 р. Недовиконання Донбасом плянів дуже негативно відбилося на праці підприємств, транспорту західніх промислових районів Московщини, підприємств Кри-

воріжжя, Дніпропетровщини та Харкова. Всі вони, з-за браку вугілля, також не виконали своїх виробничих плянів.

У 1956 р. стан виконання плянів вугільною промисловістю ще гірший, ніж минулого року, і знову найбільш відстає український Донбас, що дає більше ніж третину всього вугілля в ССРСР. ЦСУ повідомило, що міністерство вугільної промисловости в першому півріччі 1956 р. виконало плян тільки на 98%, а вугільна промисловість України — на 94%. Диспропорція між запотребуванням на вугілля в ССРСР і його видобуванням зростає далі.

Вугільна промисловість України, серед якої головну роль має Донбас, у першому півріччі 1956 р. видобула 66,4 міль. тонн вугілля, а «повинна» була дати — 71,5 міль. тонн. Хоч у порівнянні з першим півріччям 1955 р. видобуток збільшився на 5,9 міль. тонн, однак плян на 1956 р., як бачимо, виконаний не буде. У перших місяцях другого півріччя (серпень і вересень) видобуток вугілля в Донбасі далі відстає, не зважаючи на суворі приписи та накази Москви.

17 серпня ц. р. в Сталіно відбулася нарада керівних працівників міністерства вугільної промисловости, керівних працівників партійних організацій Сталінської й Ворошиловградської областей та міста Сталіно, з участю Хрущова. Хрущов у своїй промові насварив на шахтарів Донбасу, а навіть на своїх партійних відпоручників та наказав, не зважаючи на жадні обставини й труднощі, виконувати пляни видобутку вугілля. Головними перешкодами у виконванні плянів, Хрущов назвав такі причини:

а) Забої в шахтах не використовуються в повному обсягу. В першому півріччі середньомісячне просування забоїв уперед, порівняно з 1955 р., значно зменшилося;

б) Вугільні комбайни і врубочні машини використовуються дуже погано. Десятки комбайнів стоять у шахтах без праці;

в) Організація праці на низькому щаблі. Шахтарі навмисне уникають соцзмагання і не мають охоти навчатися «передових метод» праці;

г) Будівання нових шахт цілком незадовільне. Плян будівельно-монтажних праць за минулих 7 місяців виконано тільки на 80%. Замість передбачених у першому півріччі 12 нових шахт, збудовано тільки 4.

д) В порівнянні з 1955 р., у цьому році дуже збільшилася плинність робочої сили. Велика кількість «добровільно» завербованої на працю в шахти української молоді самовільно лишає працю і втікає з Донбасу;

е) Інженерно-технічні сили не виявляють достатньо бажання працювати в шахтах. Втікають до бюрової роботи в шахтоуправліннях;

є) Брак житлових приміщень для шахтарів та нормальних побутових умовин. Плян житлового будівництва за перше півріччя виконано тільки на 55%. Ідальні працюють зле, брак гуртожитків для новоприбулих, а постачання шахтарів продуктами першої потреби стоїть на дуже низькому рівні.

У висліді «нарад» велику кількість начальників шахт, шахтоуправлінь, секретарів партійних осередків і голів профспілок замінено іншими. Хрущов розправився в Донбасі випробуваними методами Сталіна. До речі, ще в першому кварталі 1956 р. на наказ Москви усунено в Донбасі 40%

начальників шахтоуправлінь і секретарів партійних осередків за невиконання планів.

Характеристичним є те, що на згадану нараду, крім Кириченка, першого секретаря ЦК КП України, прибули разом з Хрущовим міністер вугільної промисловості СРСР А. Засядько та міністер будівництва підприємств вугільної промисловості Л. Мельников. Мельников у свій час був «усунений» з України за «перекручування» у політиці русифікації України. Тепер він прибув на Донбас, як «спеціаліст» в українських справах, яким вважає себе і Хрущов. Вони разом «перечистили» адміністративний та партійний апарат Донбасу.

Недоліки Донбасу, підкреслені Хрущовим, які перешкоджають у виконванні планів, властиві тільки Донбасові. Советська преса писала, що копальні Донбасу обладнані наймодернішими машинами й агрегатами, що в них працюють найвищої кваліфікації інженери й техніки. До часу розбудови Кузбасу, Москва називала Донбас школою передового досвіду вугільної промисловості, «всесоюзною кочегаркою». Але коли продукція вугілля Кузбасу, Воркути та Підмосковського вугільного байсену стала зростати, відтоді Москва головну увагу приділяє їм, залишаючи в Донбасі техніку ще з-перед другої світової війни. Отже тиск на виснаження Донецького басейну з метою за кілька десятиріч позбавити Україну пальної бази для промисловості, зосереджується на ручній напівмеханізованій праці. Про це свідчить, напр., одна з нарад працівників Донбасу на початку 1956 р., де робітники відверто заявили, що в шахтах Донбасу немає нової обіцяної техніки й вугілля видобувається «лаптями», себто примітивним способом. За таких умов повне використання ліній забоїв неможливе, а «передова» техніка стоїть без праці просто тому, що вже вийшла з ужитку. Тут нічого не допоможе й найліпший інженерно-технічний персонал. Централізоване планування ввесь час вилазить боком, бо воно охоплює всі питання виробничої діяльності до найменших дрібниць. Інженери й техніки позбавлені власної ініціативи і не мають права вирішувати без вказівок з центру жадного питання. Тому вони втікають з шахт до управлінь і бюро, де все таки легше керувати «паперово», ніж відповідати безпосередньо за фактично видобуту продукцію.

Втікають з шахт Донбасу не тільки інженерно-технічні працівники, але теж члени компартії, яким не по душі «грязная работа». Згідно з постановами минулих пленумів ЦК КПСС, партійним організаціям Донбасу наказано спрямувати на шахти якнайбільшу кількість комуністів для «забезпечення» робітництва партійно-політичним керівництвом. Але цього наказу не виконано. У вугільній промисловості СРСР на 90 тисяч комуністів тільки 38 тисяч працюють у шахтах, а решта на адміністративних посадах.

Найбільшу турботу ЦК КПСС приносить величезна плинність робочої сили в шахтах Донбасу. Поряд з невисотачальним постачанням Донбасу відповідною технікою, транспортом і лісом, плинність робітництва найгірше відбивається на виконванні виробничих планів. Московські «боси» робили вже цілий ряд спеціальних заходів для скріплення робітничої сили і продуктивності Донбасу, але досі вони не дали позитивних вислі-

дів. Плинність робітництва в Донбасі явище давнє, ще від часів першої п'ятирічки, коли запроваджено стахановщину і ударництво. Стахановщина, що нею обдарувала Москва Донбас, викликала великий спротив українського робітництва шахт. Єдиною можливістю відхилитися від неї було залишення праці у вугільній промисловості. На протязі 1939 р. із шахт Донбасу втекло до двох третин складу пересічного робітництва. Щойно закон в 1940 р., яким цілковито закріпачено робітників у шахтах, зупинив масову втечу з Донбасу.

Під час другої світової війни плинність робочої сили зупинилася, робітництво Донбасу було закріплене за шахтами, як працівники оборонної промисловости, а перед захопленням німцями Донбасу було покликане до червоної армії і спрямоване на фронт. Але по війні проблема плинности робітництва в Донбасі знову виринула ще з більшою силою. «Правда» з 28. 2. 1955 р., занепокоєна втечею робітників з промислових заводів, як приклад подала, що за 9 місяців 1954 р. на заводи лісної промисловости прибуло 210 тисяч нових робітників, а вибуло 205 тисяч, додаючи, що такий «стан також і у вугільній промисловості». Тут додамо від себе те, чого не написала «Правда»: Москва ледве встигає доповняти стан робітництва в промисловості, зокрема вугільній і лісній, примусовим вербуванням нових робітників, які теж, як і їх попередники, намагаються якнайскорше втекти. В 1955 р. ЦК КПСС започаткував примусове «добровільне» зголошення молоді та здемобілізованих вояків совєтської армії їхати працювати на цілині землі і в Донбас. З наказу Хрущова ЦК ЛКСМ України почав масово висилати туди українську молодь. На IV пленумі ЦК ЛКСМУ було оголошено, що в Донбасі вже працює 200.000 молоді й додатково знову прибуло на працю в шахтах 15.000 молодих робітників з України («Рад. Україна», 20. 7. 1955). А 26. 7. 1956 р. «Комсомольська правда» повідомила, що ЦК ВЛКСМ у Москві ухвалив вислати в Донбас ще додатково 45.000 української молоді, яка знову примушена «добровільно» зголошуватися їхати в Донбас і дякувати за набуття «нової кваліфікації» шахтаря.

Причин плинности робітників у Донбасі дуже багато, але головною з них є та, що українське робітництво змушене працювати для чужої московської влади, на користь московському, а не українському народові. Українське робітництво щораз більше пізнає дійсні причини його важкого становища і виявляє свою ненависть до гнобителя пасивним виконанням совєтських планів. Що так справді є, маємо на це свідчення чужинців, поворотців із совєтських концтаборів, що в концтаборах перебуває також українська молодь з Донбасу, засуджена за участь в українській підпільній організації, розкритій органами МВД в 1953 р. Організація ця у своїй революційній діяльності проти московських окупантів розпоряджала теж і вогнепальною зброєю. Донбас переповнений московськими зайдами, що господарять, мов на власній землі й визискують українських шахтарів.

Крім національного поневолення, українське робітництво Донбасу болючо відчуває соціальний визиск і ненормальність побутових умов. Зокрема дошкульним є брак мешкань. Не зважаючи на декларативні заяви ЦК КПСС про те, що в Донбасі весь час будуть нові житлові будинки,

шахтарі живуть переважно в бараках і землянках. Часто в одній кімнаті мусить жити одна або й дві родини, що складається з кількох чи, навіть, кільканадцять осіб. Постачання харчами і товарами широкого вжитку дуже погане, хоч на час приїзду Хрущова тимчасово, ніби, покращало. Бракує м'яса, молока, яєць, масла, ярини, навіть не все є хліб. Ще гірше з харчуванням робітників у їдальнях, де їжа неякісна, а ціна висока.

Промовляючи на нараді в Сталіно, Хрущов говорив теж про безпорядки в нормуванні праці й заробітної платні, про бюрократичні методи керівництва тощо. Але він не мав на увазі поліпшення умов праці шахтарів, а тільки те, як примусити шахтарів виконувати і перевиконувати виробничі плани.

Після наради в Донбасі, Хрущов подався у Львівсько-Волинський вугільний басейн, який «хворіє» подібно, як і Донбас. У Львівсько-Волинському басейні також проведено чистку і зміцнено зашморг на шиї робітників та інженерно-технічного персоналу.

Багато фактів говорять про те, що Москва робить з Донбасу «козла відпущення», щоб применшити його значення «всесоюзної кочегарки» для СРСР. Таким маневруванням Москва хоче викликати враження, що Україна перестала бути її економічною базою. Хрущов, вернувши з візитації цілих земель, заявив, що Казахстан продукцією хліба вже пересунув Україну з другого на третє місце в СРСР, сам зайнявши друге. Отже Кремль намагається применшити в очах українського народу й цілого світу економічне значення України, мовляв, не Москва економічно залежна від України, а Україна від Москви. А в той же час веде найбільш грабіжницьку експлуатацію матеріальних багатств України і фізичних сил українського народу, здобуваючи останніми нові цілині землі та індустріальні бази поза межами України.

Український Донбас не може вийти з прірви, в якій опинився, хіба тоді, коли стане, врешті, власністю його дійсного господаря — українського народу і самостійної Української держави.

ІНЖ. Д. ШАЛДІЙ

ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Велика Британія

Листа ч. 512, збірщик п. **Г. Бай (Волвергемптон)**. Жертвували: М. Кузик — 5 ш.; по 3 ш. — Г. Бай, І. Завойський, П. Антоні; І. Никифорчик — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 518, збірщик п. **С. Балацький (Манчестер)**. Жертвували: М. Штогрин — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — С. Балацький, М. Кос, М. Фірманчук, С. Пшеничний.

Листа ч. 526, збірщик п. **І. Баранич (Брадфорд)**. Жертвували: І. Баранич — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — О. Сухарський, Д. Солинський, М. Буца, Ю. Торський, І. Хмельовський; по 2 ш. — О. Потала, М. Пондяк, І. Ждан, О. Зарицький, І. Вовчина.

Листа ч. 617, збірщик п. **Т. Данкович (Нотінгем)**. Жертвували: М. Захарчук — 4 ш.; Т. Данкович — 2 ш. 6 п.; Ф. Гула — 2 ш.

